

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

Листи Леоніда Жебуньова
до Євгена Чикаленка
1907–1919 роки

Упорядкування, вступ та коментарі
Інни Старовойтенко

Київ 2005

У виданні вперше публікується епістолярій маловідомого до недавнього часу українського громадсько-культурного діяча початку ХХ ст., пропагандиста й популяризатора рідного слова, перекладача й публіциста Леоніда Жебуньова до видавця газети „Рада” Євгена Чикаленка. Запропонований масив кореспонденції нараховує 89 одиниць, охоплює 1907–1919 роки і відтворює важливі історичні сюжети, окремі з яких претендують на унікальність. Вони відображають багатогранну громадську сутність автора, деталі з історії видання щоденної газети „Рада”, події української революції 1917–1918 рр. на Полтавщині та ставлення до них кореспондента, оцінки ним відомих політиків тієї бурхливої доби.

Публікація розрахована на дослідників, викладачів вузів та шкіл, всіх, хто цікавиться українською історією.

Редакційна колегія:

П. С. Сохань (голова)

О. О. Маврін (відповідальний секретар),

Д. В. Бурім, Л. А. Дубровіна, Н. І. Миронець

Рецензенти

д. і. н. *Я. С. Калакура*

к. і. н. *І. М. Преловська*

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Леонід Жебуньов та його доба за листами до Євгена Чикаленка

Ім'я Леоніда Миколайовича Жебуньова (1862–1919) належить до численної когорти мало знаних українських громадсько-культурних діячів. Він помер у Полтаві у листопаді революційного 1919 р., переживши тяжку недугу, матеріальну скруту, болісне розчарування поразками українців у змаганнях за власну державність, і залишився забутим на довгі десятиліття. Лише у 2001 р. в українській історіографії з'явилася перша біографічна розвідка Н. І. Миронець про цю яскраву постать як про українського діяча¹. Автор використала у ній спогади про свого героя С. Русової, Є. Чикаленка й листи Л. Жебуньова до Є. Чикаленка за 1917–1919 рр. з аналізом і ставленням кореспондента до подій української революції. Видно, що він з самого її початку не розділяв політики нової більшовицької влади, яку не сприйняв як конструктивну й перспективну, і до останніх днів життя залишався переконаним українцем. Цей факт і зумовив довголітнє забуття його імені.

Про Л. Жебуньова, як про особистість і громадського діяча, що плідно й наполегливо працював на ниві українського національного відродження початку ХХ ст., залишили у своїх мемуарах теплі згадки сучасники, його близькі приятелі, С. Русова², Є. Чикаленко³, О. Лотоцький⁴. Вони характеризували його вдачу, особисті якості та громадянську позицію. С. Русова відтворила еволюцію цього російського народника-романтика в українського діяча, відзначила основні біографічні віхи його життя. Стає відомо, що родина Русових познайомилася з Л. Жебуньовим на Чернігівщині, коли він приїхав до них на хутір, як робітник-малляр, розмальовувати віконниці у новозбудованій хаті і співпрацював з нею на довгі роки. С. Русова писала, що в образі Л. Жебуньова яскраво відбилися „усі органічні риси дворян”⁵, які вже

відходили в минуле: привабливість, шляхетність, самовідданість, висока моральність. Вона згадувала й про те, як Л. Жебуньов працював помічником О. Русова, земським статистиком у Ніжинському повіті, і як мандрівки краєм й спілкування з простими людьми формували національну свідомість земського діяча.

О. Лотоцький писав про громадську діяльність Л. Жебуньова, його неспокійну й наполегливу вдачу у реалізації поставленої мети, участь у конкретних справах та заходах, зокрема, у роботі з'їзду „іногородців”, що проходив у Петербурзі 19–21 листопада 1905 р. Стає відомо, що Л. Жебуньов був на ньому делегатом від Української демократичної партії. О. Лотоцький згадував про Леоніда Миколайовича і як про українського книголюба, який щиро вболівав за долю української книжки, був учасником книжкових виставок та піднімав питання про становище української книжки у пресі⁶.

Є. Чикаленко відзначав про ту роль, яку відіграв Л. Жебуньов у становленні української преси, констатував його жертвовність, безмежну відданість цій важливій справі українського руху. Мемуарист писав, що зустрівся зі своїм майбутнім приятелем ще в молоді роки в Одесі на вечорах у директора реальної прогімназії Є. Соколовського, учнем якої був Євген Харлампійович. Але їхнє ближче знайомство відбулося у 1903 р. у Полтаві, на відкритті пам'ятника І. Котляревському, і вони підтримували стосунки до початку 1919 р. В основі тривалого приятельства двох відомих діячів лежала спільна громадянська позиція й заповітне бажання національно-культурного відродження України.

Сьогодні, орієнтоване на персоніфікацію історичного минулого, вимагає від дослідників ретельної й правдивої реконструкції ролі тієї чи іншої постаті, повернення її імені на сторінки історичного літопису в сукупності всіх її заслуг і прорахунків, щоб сучасне покоління політиків і громадсько-культурних діячів черпало з їх діянь досвід, вчилася бути такими палкими представниками свого часу, якими були українці початку минулого століття. Їх лави не були чисельними, а діяльність була напівлегальною, адже українське слово переслідувалося на рівні безпрецедентного у світовій практиці офіційного законодавства.

Національний рух у цілому пропагувався чорносотенними організаціями, як „мазепинський” і сепаратистський, а його представники часто зазнавали переслідувань та адміністративного тиску. Але ці несприятливі обставини не зменшували національного запалу й глибини ідейності покоління українців, на тлі якого своєю багатогранністю вимальовується і постать Л. М. Жебуньова. Він перейшов на поле українського відродження з лав російських революціонерів-народників, захопився національною ідеєю вже у зрілому віці і трансформувався у завзятого діяча, який бачив сенс свого життя лише у служінні українським справам. Л. Жебуньов бажав національного й культурно-просвітнього пробудження багатомільйонному народові, перетворення його у молоду й здорову національну спільноту.

Першими заходами у цьому напрямі була популяризація й відродження рідного слова через пресу й книжку. Тому Л. Жебуньов став одним з найпалкіших прихильників української щоденної газети „Рада”, моральною підпорою для її видавця Є. Чикаленка, по суті, однією з ключових постатей серед українців початку ХХ ст., бо стояв біля витоків багатьох важливих їх заходів, виконував щоденну непомітну копітку працю. Є. Чикаленко так писав про свого однодумця: „У кожного з нас є сім’я, служба або інші особисті клопоти, а в Жебуньова нічого того нема, він увесь відданий українській справі. Трудно уявити собі, що ця людина якихось десять літ тому не тільки не цікавилась українством, а навіть дивувалась, що може бути таке питання. Мені розказувала С. Ф. Русова, що Л. М. Жебуньов глузував з її сина Михайла, коли той цікавився українством: казав, що це пуста забава гулящих людей. Але урочисте святкування 100-літнього ювілею української літератури в Полтаві 1902 року розкрило йому очі, і за цих 10 років він вивчився писати і говорити по-українському і захопився українством так, що рівного йому по енергії я не знаю”⁷.

Цю невсипущу енергію не могла стримати навіть тяжка хвороба. Є. Чикаленко описав у „Щоденнику” характерний для Л. Жебуньова епізод, який підтверджує вище висловлену думку. Коли Леонід Миколайович тяжко простудився восени 1912 р. і в

* Є. Чикаленко помилково датував названу подію 1902 роком.

нього відкрилася кровотеча дихальних шляхів, лікарі рекомендували хворому спокійне й малорухоме життя, але для нього це було ще більшим випробуванням, аніж хвороба. У ті дні він хвилювався не про своє самопочуття, а бентежився бездіяльністю, тим, що лежав і мучився без діла, „коли йому треба бачитись з тим, тому щось наказати, того вилаяти за бездіяльність і т. д.”⁸. Є. Чикаленка дуже турбувала така поведінка Леоніда Миколайовича, і він вважав, що треба вжити всіх заходів, щоб утримати хворого від хвилювань, бо його смерть стане непоправною і незамінною втратою для українців. Мемуарист пише: „Хоч він [Жебуньов – І. С.] часто драгує всіх, сердить своєю гдирливістю, настирливістю, але всякому очевидно, що якби Жебуньових було хоч з десятків на Україні, то справа національного відродження не стояла б так кепсько, не посувалася би так мляво”⁹.

Отже, ці факти та й запропонований у публікації епістолярій Л. Жебуньова до Є. Чикаленка, доводить необхідність дослідження життя й діяльності цього непересічного й заслуженого діяча й відтворення його багатогранної сутності. Крім спогадів сучасників, про Є. Жебуньова було написано кілька посмертних статей у часописах. У них відобразилася оцінка його діяльності й підібрані до цього імені найвідповідніші епітети. С. Єфремов називав свого героя пропагандистом-романтиком, нервом українського суспільства, який з небаченою впертістю 15 років перед революцією проводив величезну громадську, політичну й культурну роботу на національному полі. Автор характеризував так свого сучасника: „Це була людина, що хутко освоїлася з усіма деталями українства, органічно всмоктала останні його вимоги й працювала на всіх ділянках рідної справи. [...] Це був найбільш невтомний і вигадливий пропагандист, якого я тільки знав, справжній „ловець челоуеков””. С. Єфремов зауважував, що хоч Л. Жебуньов і здавався зовні „сухим, черствим” і часто аскетичним, мав численні „причуди”, але між цими зовнішніми даними і його сутністю була велика невідповідність, бо в його грудях билосся „золоте серце” українця, яке не шкодувало для громади ні моральних сил, ані матеріальних засобів¹⁰. С. Єфремов писав про незвичайну комунікабельність Леоніда Миколайовича, його

широкі знайомства з урядовцями, часто і високих рангів, які діяч використовував переважно для українських цілей. Він вів широке листування зі своїми однодумцями, про що свідчить і епістолярій, запропонований у даному виданні.

Сучасники ще називали Л. Жебуньова зв'язковим між українцями різних поколінь – старшими громадянами й молоддю, з якою все життя він спілкувався. О. Дорошкевич писав про допомогу з боку Л. Жебуньова студентській громаді у Харкові, про симпатії студентів до свого патрона, також про його неабиякі пропагандистські здібності й широкі знайомства¹¹.

У матеріалах, які готувалися постійною комісією біографічного словника діячів України Всеукраїнської академії наук на початку 1920-х рр. та біо-бібліографічному словнику „Деятели революционного движения в России”¹² знаходимо таку інформацію про Л. Жебуньова¹³. Народився він близько 1851 р. у заможній родині діди́ча Бахмутського повіту, тоді Катеринославської губернії. Початкову освіту здобув вдома, а в кінці 1860-х продовжив її у Москві, у Петровській Землеробській Академії. На початку 1870-х рр. Жебуньов виїхав у Європу, де вирували революційні настрої, і приєднався до популярного революційного гуртка „сен-жебуністів”. Повернувшись в Росію, він вступив до Технологічного інституту, який не закінчив, бо захопився пропагандистською діяльністю, за яку був арештований і на 5 років висланий до Сибіру.

Про своє заслання він згадував у „Спогадах”, які публікувалися у Літературно-науковому віснику у 1908 р.¹⁴ З них стає відомо, що його він відбував у Мінусінську, у самотності, з підкошеним здоров'ям, яке втратив, майже рік просидівши у в'язниці, та глибокій тузі за рідним краєм. Л. Жебуньов зізнавався, що, хоч у Сибіру він і жив матеріально нормально, проте його глибоко мучила „невимовна туга за Україною, примусове безробіття і життє остронь од місцевого люду”¹⁵. Заслання не тішило ні товариство друзів, ні спілкування з ними, а тому він часто уникав його і жив самотньо, знаходячи втіху у приємних спогадах та багатій фантазії. Іноді, годинами лежачи із заплющеними очима, він уявляв себе на Україні на дні човника, що плыв Дніпром, і з

якого він бачив білі хати-мазанки, що потопали в густих зелених садках, лагідне сонце, дитячий гомін й чарівну мальовничу картину української природи.

Після закінчення заслання у 1887 р. Л. Жебуньову дозволили безвиїзно жити у рідному маєтку, що знаходився у с. Маріїнському на Катеринославщині. Але в ньому він прожив з матір'ю недовго, бо внаслідок пожежі їхня оселя згоріла, і, продавши залишки обійстя, мати з сином переїхали у Катеринослав, потім в Сочі, де Л. Жебуньов купив дачу.

Короткий час він жив у Харкові. Там познайомився з родиною Петра та Олександри Єфименків. Проживаючи на Чернігівщині, Л. Жебуньов, як вже зазначалося, познайомився з родиною Русових. За сприянням О. Русова його взяли на посаду земського статистика і він наполегливо працював на новому поприщі: збирав статистичні відомості про Ніжинський повіт. З цього часу Л. Жебуньов починає активно друкуватися в українських виданнях – „Зорі”, ЛНВ, згодом „Рідному краю”, „Раді”, „Української життя”, журналі, що виходив у Москві російською мовою. Тематика його дописів була завжди актуальною: публіцист писав про становище української культури в Росії, вшанування Т. Г. Шевченка, спогади про своє „ходіння в народ”.

У 1903 р. Л. Жебуньов побував на відкритті пам'ятника І. П. Котляревському у Полтаві, і ця подія справила на нього надзвичайне враження, змінивши всі його ідейні орієнтири. У „Спогадах” Є. Чикаленко зазначав, що вона відіграла вирішальне значення у житті Л. Жебуньова, бо він повернувся з ювілею Котляревського „гарячим свідомим українцем, всеціло відданим відродженню української нації”¹⁶. Після українського свята в Полтаві Л. Жебуньов приєднався до гуртка українських діячів, вступив до Київської та Полтавської Громад, багато подорожував Україною, агітував за організацію „Просвіт”, ширив за власний рахунок українські книжки, вступив до Української демократичної партії, а в 1908 р. – Товариства українських поступовців, був одним з фундаторів Українського клубу у Києві. У листі до В. Доманицького він зізнавався, що витратив на його організацію багато сил, планував проведення у ньому літературних вечірок із

читанням лекцій, і, як видно, шукав для них відповідні матеріали: просив свого адресата присилати на його київську адресу реферати, або статті з цікавим літературним матеріалом¹⁷. Леонід Миколайович мав власну велику бібліотеку української літератури.

Протягом 1903–1917 рр. Л. Жебуньов жив у Полтаві та знімав квартиру в Києві на вул. Тарасівській, 20, куди часто приїздив у громадських справах, але не наважувався переселитися до центру українського життя на постійне місце проживання, оскільки бентежився байдужістю й егоїзмом багатьох киян, подібних до яких, за його словами, не зустрічав у жодному іншому місті. Як видно з листів, він зустрів і 1917 р. у Полтаві. Революція позбавила Леоніда Миколайовича всякої власності, а тому йому довелося останні роки життя прожити під чужим дахом та у важкій матеріальній скруті. Він жив то у знайомих, то наймав квартири, іноді влітку виїздив до родичів у Гадяч.

У роки революції, незважаючи на тяжкий фізичний стан, Л. Жебуньов працював пропагандистом у солдатських казармах, заробляв собі на життя перекладами на українську мову російських творів та праць, що видавала місцева „Просвіта”. Як видно, полтавська „Просвіта”, враховуючи громадські заслуги та тяжкий матеріальний стан Л. Жебуньова, клопоталася у 1919 р. перед міністерством освіти про призначення йому, як заслуженому українському діячеві, пенсії, чим дуже розчулила самотню й безнадійно хвору людину.

В умовах обмеженості джерел, що стосуються життя й діяльності Л. Жебуньова, відсутності його особистого архіву, який, очевидно, загинув у вирі революційних подій та переїздів, його листи стануть важливим джерелом для розкриття громадської позиції діяча, внутрішнього змісту цієї особистості, її ідейних переконань та конкретних громадських справ.

В інформативних листах Л. Жебуньова до Є. Чикаленка відбилися й цінні історичні сюжети, які стосувалися важливих подій і постатей початку ХХ ст. За стилем передачі інформації кореспонденція Л. Жебуньова відверта, часто критична й щира. Кореспондент емоційно й відкрито писав переважно про те, що

йому найбільше боліло й бентежило, висловлюючи свою неприховану думку. В цьому й полягає найбільша цінність запропонованих джерел, бо вони характеризують, як самого автора, так і його оточення його ж вустами.

Епістолярному стилеві Л. Жебуньова притаманна розлогість у викладі інформації (окремі листи займали від 4 до 16 сторінок), емоційність, наполегливість, переконливість, публіцистичність. Він зізнався, що висловлювався у листах так, як думав, „не добираючи ні форми, ні складу”. Коли справа громадського значення хвилювала діяча, він писав Є. Чикаленкові листи майже щоденно, не чекаючи відповіді і пояснював це так: „Не можу вдержатись, коли діло торкається тієї справи, про яку болить моє серце. Хоч і обридну Вам [...], од того лехче на серці стане” (лист № 22).

Зміст листів Л. Жебуньова має переважно громадський характер. У них відобразилися такі сюжети, окремі з яких вважаємо унікальними: 1) біографічні, що стосувалися життя й діяльності кореспондента. Вони, в умовах відсутності інших джерел, відіграють важливу роль у відтворенні його життєпису. Л. Жебуньов сповіщав про місця свого перебування, часто захоплювався тим, що стосувалося України, емоційно ділився враженнями від її природи, зізнавався про свою трансформацію в українського діяча; писав про заняття громадськими справами, життєві пріоритети, висловлював задуми й плани;

2) газетно-видавничі сюжети, які вважаємо домінуючими у кореспонденції 1907–1914 рр. Вони відображають ставлення Л. Жебуньова до найважливішої справи національного відродження початку ХХ ст., які взяли на свої плечі свідомі українці – видання рідною мовою щоденної газети „Рада”, безпосередні заходи Л. Жебуньова щодо поширення її передплати і зростання популярності, практичні поради видавцеві щодо технічно-редакційних поліпшень, критичні зауваження щодо окремих публікацій, співробітників, дописувачів, зовнішнього вигляду видання. Така розлога інформація дає підстави стверджувати, що у листах Л. Жебуньова частково відбилася історія першого у підцензурні часи щоденного україномовного видання;

3) кореспондент подавав цінні відомості про останні роки свого життя у Полтаві у 1917–1918 рр. У листах відобразилося його особисте ставлення та мешканців Гадяча, Полтави, до ряду історичних подій, процесів і політичних сил, які приходили у той час до влади. Відбилися й глибокі рефлексії діяча: він аналізував причини невдач політичних заходів, давав оцінку окремим політикам, бажав, щоб Є. Чикаленко став учасником доленосних подій, пояснював свій відхід від політичної діяльності й пропозицій взяти участь у державотворенні періоду революції.

Перед коротким аналізом змісту запропонованих джерел зробимо кілька ремарок, які допоможуть зрозуміти мотиви окремих сюжетів й відвертий епістолярний стиль кореспондента. Є. Чикаленко був чи не одним з найближчих приятелів Л. Жебуньова, бо часто в листах Леонід Миколайович ділився з ним своїми щирими міркуваннями. Він зізнався у таких випадках: „Нема у мене кому іншому сказати цього, як тільки Вам, то Ви не сердьтесь за те” (лист № 32), або писав: „Так тяжко на серці, що може хоч розмовою з Вами трохи зсуну з себе отого тягаря” (лист № 46). У роки самотності, тяжких моральних і фізичних страждань (1917–1918 рр.) Л. Жебуньов називав листи Є. Чикаленка до нього надзвичайно дорогими йому і зізнався: „Вони для мене – як цілюща вода” (лист № 83), або: „Кожний Ваш лист – справжня епоха в моєму сумному житті” (лист № 84).

Домінуючою темою у листах початкового періоду листування стала газетно-видавнича, яка стосувалася проблем видання щоденної газети „Рада”. Детальному її аналізу упорядником даної праці присвячена спеціальна розвідка, а один з найпоказовіших листів, що стосувався „Ради”, вже опублікований раніше¹⁸. У вказаних працях зазначалося, що у кореспонденції Л. Жебуньова періоду виходу газети обговоренню її проблем відведено приблизно 90 % інформації. За нею можна прослідкувати успіхи і невдачі газети, особисте ставлення до них кореспондента, яке відбилося у його емоційному зізнанні: „Я не сплю, не їм, не живу спокійно без думки про „Раду”, заходи щодо вирішення невідкладних проблем, які створювали перед виданням ситуацію: „бути чи не бути” газеті.

Отже, Л. Жебуньов був моральною опорою для видавця Є. Чикаленка, часто втомленого великими видавничими витратами. Він переконував його в історичності їхньої газетно-видавничої справи, вдавався до глибоких роздумів над причинами малої популярності української газети. Пояснював їх низькою суспільною активністю, інертністю переважної частини українців, їхньою загальною байдужістю до українських справ та низьким рівнем національної свідомості. Він радив Є. Чикаленкові у періоди відчаю від невдач із виданням газети прислухатися до його порад, які, за його зізнанням, були „писані кров'ю” його серця (лист № 4).

Кореспондент переконував свого адресата конкретними фактами, іноді статистичними даними, тому з листів можна почерпнути відомості про кількісний склад учасників українського руху перед 1905 р., приблизні дані про чисельність свідомих українців на момент відкриття української газети, динаміку передплати на „Раду” в окремі роки, про зниження попиту на книги та газети на Полтавщині у 1909 р. Тобто, кореспондент у листах, як правило, свої думки, враження, пропозиції супроводжував фактично обґрунтованою інформацією. Ці факти Л. Жебуньов збирав від живого спілкування з мешканцями багатьох міст, у тому числі й передплатниками „Ради”, бо йому доводилося багато подорожувати у громадських і особистих справах, лікуватися у санаторіях. Він використовував свої подорожі для збирання соціологічних відомостей про поширення українського руху, зростання інтересу до української книжки та газети і цю інформацію, іноді втішну або невтішну, передавав видавцеві.

Допускаємо, що Л. Жебуньов мав найтісніший зв'язок з читачами „Ради” і формулював свої зауваження їхніми вустами та враженнями. Його інформація мала широку географію, оскільки збиралася з багатьох міст України та Росії. Він передавав відгуки про газету читачів з Кубанщини, Гадяча, Криму, Полтави, Сочі, Харкова, вказував, які публікації та технічні дефекти викликали найбільше нарікань і незадоволення у читачів, застерігав дописувачів газети від нетактовності, гострих і скандальних тем. Радив обережніше вміщувати на шпальтах полемічні публікації у період репресій проти преси.

Л. Жебуньов став прихильником „Ради” з початку її виходу у світ: він взявся поширювати газету, допомагав видавцям матеріально, шукав для неї джерела фінансування, давав редакції багато цінних практичних порад, друкував у ній свої дописи. Він був глибоко переконаний в тому, що газету треба було популяризувати і зібрати якомога більше її передплатників. На його думку, цей захід вирішив би переважну більшість видавничих проблем, і став би запорукою життя видання на довгі роки. Тому він і використовував для цієї справи різні засоби і заходи. Шукав знайомств з впливовими людьми, наприклад, домовився у 1907 р. з інспектором народних шкіл у Катеринодарі В. В. Скиданом, щоб той розіслав разом зі своїм циркуляром по 700 училищах оповістки про „Раду” та українські книжки (листи № 9, 10). Л. Жебуньов запропонував редакції разом з оповістками надіслати кубанцям для ознайомлення і відповідну кількість примірників одного числа „Ради” з матеріалом про Кубанщину. Радив звернутися через знайомих і до діячів Катеринославської „Просвіти”, учителів та земських діячів інших регіонів України, щоб вони розсилали оповістки про „Раду”. Вважав цю справу важливішою і результативнішою, ніж працю агентів з поширення газети, бо вона підтверджувала дозвіл з боку адміністрації на передплату „Ради”, а це був важливий захід в умовах адміністративних заборон, часто і переслідувань передплатників української газети.

Л. Жебуньов також рекомендував у розповсюджувачі газети конкретних і відповідальних людей з комерційними здібностями, давав персональні рекомендації потенційним співробітникам, радив поширення газети поставити на комерційну основу.

Листи свідчать, як глибоко кореспондент вболівав за кожний успіх або недолік газетної справи. Ще на початку 1907 р. він одним з перших звернув увагу на відсутність у „Раді” оригінальних публікацій з національного питання як на один з її найсерйозніших недоліків. Жебуньов наголошував, що читач не знаходив у матеріалах газети чогось власне українського, а лише брав ту інформацію, яка зустрічалася у російських газетах. Він зауважував, що „Рада” розглядала всяке питання тільки з боку загальноросійського поступу, тому й визнавалася читачами не

за українську, а за звичайну загальноросійську прогресивну газету, яка лише друкувалася українською мовою. Кореспондент радив негайно подолати цей недолік і виправдати „Раді” свою назву і призначення, тобто віддати перевагу висвітленню національного питання. Він також був категорично проти того, щоб газета сліпо переписувала доступні їй матеріали з інших видань, вимагав від редакторів і дописувачів оригінальності матеріалу та його своєчасності, що було також запорукою успіху газети.

Леонід Миколайович радив скоротити персональний склад співробітників і залишити лише тих, котрі професійно володіли пером публіциста, пропонував конкретних дописувачів та кореспондентів з певних регіонів України, які були здатними писати змістовні й цікаві статті. На його думку, тільки такими заходами газета могла добитися високого рейтингу популярності. Діяч був непримиреним у своєму ставленні до ряду українських соціал-демократів, вважав їх нетямущими журналістами, і їхні дописи у „Раді” завжди оцінював критично.

Одним із серйозних недоліків „Раді” Л. Жебуньов вважав, зокрема, і її правопис. Неодноразово він сповіщав, що деякі читачі навіть глузували з приводу вичитаних у газеті кумедних слів і словосполучень. Нарікали й на те, що на читання „Раді”, мовляв, треба було витратити багато часу, щоб розшифрувати мовні неокочирності. І закономірним за таких обставин було падіння передплати. Тому радив у листах видавцеві й редакції вдосконалювати мову, уникати галицьких діалектизмів, повернутися до правопису газети періоду редагування її Ф. Матушевським.

Неодноразово кореспондент звертав увагу на зовнішній вигляд видання, його „показну сторону”. Зауважував такі дефекти газети: неякісний папір, на якому вона друкувалася, поганий шрифт, неоднакова кількість рядків на шпальтах, погане редагування статей, друкарські помилки, які часто змінювали зміст публікацій. Популяризуючи видання, він радив звернути пильну увагу на ці недоліки, бо вони відігравала не останню роль у поширенні газети і викликали слушні нарікання читачів.

Л. Жебуньов обґрунтовано зауважував, що зовні „Рада” виглядала гірше від найбідніших газет і вважав, що, заощаджу-

ючи на оформленні та матеріалах, видавці нічого не вигравали, а лише втрачали тисячі карбованців.

Іноді на аркуші листа кореспондент ставив помітку: „Цей лист призначається для Вас одного”, або: „Цей лист – для відомости Вам одному”, „І цього листа пишу для Вас *одного*”, „Сховайте сього листа не „для історії” (№ 1, 21, 22, 43). Як правило, у такій кореспонденції автор давав розлогий аналіз змістові газети і дописам конкретних авторів. Вказував також на не завжди своєчасну доставку газети читачам. Часом Леонід Миколайович висловлював власну незадоволеність змістом окремих рубрик, редакторською працею М. Павловського, який, на його думку, окремими підходами шкодив газеті. Часто роздратований кореспондент радив Є. Чикаленкові взяти під особистий контроль надходження дописів від авторів та їх своєчасне вміщення у „Раді”.

Природно, що далеко не все в газеті не подобалось Л. Жебуньову. Він не раз схвалював окремі її набутки, наприклад, статтю В. Піснячевського „Про наше життя” за 1908 р. Він її ставив за приклад іншим публіцистам і наголошував: вона так вплинула на читачів, що вони погодилися організувати українську бібліотеку в санаторію Олександра III в Ялті. Оцінка згаданої статті, за словами Л. Жебуньова, звучала так: „От так слід писать, щоб розвинуть український рух, а не скіглити та лаяти, як це звичайно роблять Ваші кулешики і думають, що в тим самозневажанні себе є гражданська доблесть... Це ганебне відношення до справи, а не доблесть!” (лист № 22). Л. Жебуньов також схвально відзначав публікації А. Ніковського, В. Доманицького, Д. Дорошенка, С. Шелухіна.

Спілкуючись з читачами „Раді” та національно їх пробуджуючи, кореспондент відкривав молоді таланти. В одному з листів повідомляв, що так швидко призвичаїв одного юнака до українства, що він не лише почав говорити українською мовою, а й писати нею вірші. Він пересилав Є. Чикаленкові „зшиток його творів” і просив надрукувати їх у „Раді” під прізвищем Олексі Москаленка для морального заохочення цього „свіжовипеченого українця” (лист № 62).

Листи Л. Жебуньова свідчать, що він був категорично проти зміни соціального напрямку газети, перетворення її на газету для інтелігенції, яка передбачалася у 1907 р. Прогнозував зменшення кількості передплатників від цього заміру й відверто писав: „Відокремлення газети для послуг тільки інтелігенції [...] значно зменшить число читачів і передплатників, це – пагубна думка і діло для української газети, яка не може, ні в яким разі держатися передплатою тільки інтелігенції і мусить умерти, як помер „Украинский Вѣстник” (лист № 1). Вважав, що поділ матеріалу в газеті за соціальним принципом, для інтелігенції та народу став би непрактичним й недемократичним заходом і пояснював свою позицію так: „Сила українського руху набирається з дрібної (нижчої) інтелігенції і народу, а не високоосвіченої, і преса повинна служити для сіх кругів читачів і помалу підтягувати їх до вищого світогляду. Коли ж вона (преса), тільки що народившись, хоче відокремити, чи поділити читачів на різні стани, то се значить поновити велику історичну помилку російської літератури...” (лист № 3). На думку Л. Жебуньова, газета мала стати масовим виданням і національно просвітити якомога більше українців, а не певний їх гурток, чи соціальний прошарок. Він вважав такий захід невиправданим і недоцільним з точки зору матеріальних і моральних витрат.

Л. Жебуньов був і проти того, щоб за фінансових труднощів підвищували передплатну ціну на „Раду”, передбачаючи, що від цього видавці не виграють, а лише втратять читачів і не покращать свого фінансового становища. Зважаючи на матеріальний рівень основного читача газети, він розцінював підвищення ціни на „Раду” як „свого рода зникання преси, кінець її, тільки замаскірований” (лист № 19). Коли Леонід Миколайович дізнався про можливе підвищення передплатної вартості на „Раду” у 1907 р., то писав до редакції: „Ця звістка... прямо зарізала мене, бо Ви зарізали газету, цілком зарізали, бо звужите круг читачів до кількох сот” (лист № 11). Кореспондент передбачав, що кількість передплатників від цього заходу скоротиться до 500 чоловік. А тому називав рішення про підвищення передплатної ціни „навмисно вигаданим способом закрити газету”, а його авторів –

мрійниками, які відірвалися від життя і жили кабінетними ілюзіями. Відомо, що видавці відмовилися від свого рішення, можливо, на них вплинула наполегливість Жебуньова.

Як свідчать листи, кореспондент збирав соціологічні відомості про інтереси читацької аудиторії „Ради”: цікавився, яким матеріалом віддавали перевагу ті чи інші прошарки читачів. Він інформував вітку 1909 р., що інтелігенція і волосні писарі читали у „Раді” лише те, що стосувалося українських справ, сільські вчителі і писарі – всю газету, селяни – окремі рубрики. Видно, що Л. Жебуньов отримувал листи від читачів „Ради” і радів цим листам, незважаючи на їх критичний зміст щодо газети, бо вони свідчили, за його словами, про те, що „український дух” не вмер, таїться він у глибині серця і потребує собі задоволення” (лист № 7).

Кореспондент, крім критики, порад, також вдавався у листах до аналізу причин низької популярності газети. На його думку, ставлення до „Ради” читачів адекватно відображало картину, що склалася в українському русі, який був малочисельним за своїм кількісним складом. Сподівання видавців на 10–20 тисяч передплатників Л. Жебуньов називав „идилією”, розцінював, як „наслідок психозу, нечуваного і невиданого 1905 р.”, який означав, що ідеалісти повірили в те, що українці ледь не всі прокинулися від національної байдужості і їм рідною стала справа національного відродження. Він радив реалістично оцінити дійсний стан справ, зважити на те, „що українці ще не вміють читати по українські, [...] що вони взагалі знають тільки елементарну побутову мову, а про літературну в масі і не чули... масса навіть не чула і не розуміла слова „Україна”, вона – темна, а інтелігенція перевернулася на кацапів та поляків” (лист № 7). Але разом з тим Жебуньов відзначав, що люди, незважаючи на таку ситуацію, з самого початку „інстинктивно” потяглися до газети з рідним словом, давали на неї останні кошти, проте згодом розчарувалися її правописом, незрозумілою мовою і перестали її передплачувати.

Кореспондент з досадою писав: „Проклята фонетика! Як я ненавиджу її, і скільки спорився про те, що вживання її, *поки нема укр[аїнської] школи*, – велика перепона для ширення нашої літератури, вигадана доктріньорами, які сидять по літературним

кабінетам і думають, що життя повинно слухатись їхнього приказу і підлягати йому” (лист № 7). Леонід Миколайович робив висновок, що перед українською газетою дійсність поставила дуже відповідальне завдання: не лише пропагувати ідеї національного відродження, а й навчити читачів газети української мови, виховати свого читача та прихильника. Він писав у тому ж листі: „Наша преса принуждена не тільки розносити думки, нахиляти людей до національного відродження, а ще й виховати їх в такому напрямі, навіть вчить їх грамоті” (лист № 7). Жебуньов зазначав, що це явище не випадкове, а закономірне в історії всіх поневолених народів, і передбачав, що ця „справа трудна, довга, потрібує терпіння і спокою, але зовсім не безнадійна...”.

Отже, у періоди сумнівів та втоми видавця від невдач з газетою Л. Жебуньов підтримував його морально, переконуючи своїми власними спостереженнями та зібраними фактами. Змальовував С. Чикаленкові становище демократичної преси взагалі, загальне збайдужіння до неї та видавничу нерентабельність більшості періодичних видань того часу. Просив видавця зважити без відчаю, роздратування, а реалістично загальний стан справ і продовжувати видання газети, яке він називав історичним. Наведемо один із переконливих аргументів Л. Жебуньова, викладений ним у листі 9 вересня 1909 р. Він запевняв адресата: „Нація єсть, живісінька, тільки несвідома, і коли випала нам щаслива, і несподівана ще три роки назад, змога нагадувати їй про її саму і потреби її, то необхідно, треба, надзвичайно важно користуватися цією змогою, бо інакше ми вмерли, а не нація. Література – єдиний наш спосіб протистояти обмосковленню народу і коли цей спосіб покинуть, то це буде хоч усе таки не смерть нації, а... роззявляння рота, якого не простять нам наши потомки, тай куди ми самі подінемося од великого сорому і горячі в серці нашому, до чого, або до кого пристанемо?!” (лист № 7).

Листи свідчать, що кореспондент був вразливою, надзвичайно емоційною і прямолінійною особистістю, а тому у відповідь на песимістичні листи видавця повідомляв, що вони викликали у нього такий стан, „що хоч в’яжи колодку до шиї, та – в воду!” (лист № 7). Він зізнавався, що коли отримував від Євгена Хар-

лампійовича подібного листа, то болісно переживав його зміст, сумував від можливості закриття газети. Кілька днів після таких звісток жив у роздумах, нікого не хотів бачити, нікуди не ходив, а аналізував ситуацію, і, врешті, приходив до висновку, що справа не була безнадійною. Натхненний цими думками, він сів за такого листа, яким хотів переконати свого адресата у помилковості його висновків і влити в душу однодумця і свою надію.

Л. Жебуньов неодноразово пояснював пригнічений настрій свого адресата його природним скептицизмом, відчаєм Євгена Харлампійовича, який означав, за словами кореспондента, що він помічав „тільки усе чорне та сумне, а білого та радісного” не помічав. Але постійно запевняв Є. Чикаленка в тому, що стан газети не був таким насправді. В одному з листів він передавав враження від „Ради” двох професійних російських журналістів, котрі відзначили у ній такі позитивні якості, як оригінальність і самобутність публікацій, які, за їхніми словами, проявлялися у подачі матеріалів про національне відродження на демократичному ґрунті, котрі були актуальними у всьому слов’янському світі. Цю тему недостатньо висвітлювали російські газети, і через те втрачали свою популярність.

Л. Жебуньов неодноразово переконував Є. Чикаленка, що „впертістю і стойкістю” (лист № 18) все можна подолати, бо був певний у тому, що газета непомітно виконувала покладену на неї історичну місію – призвичаювала українців до рідного слова і національно його пробуджувала від байдужості та інертності, виховувала молоді покоління українців. Він передбачав, що за відповідних обставин, це, закладене у несприятливих умовах, „вибухне широко і буйно, бо як не як, а з маяка (себ то з преси та журналістики) впали гіскорки в душу і розум людей, які пориваються до кращого життя” (лист № 19).

Свою відвертість, прямолінійність, неприхованість думок кореспондент пояснював лише бажанням врятувати справу, не дати їй загинути, тому іноді зауважував: „Не можу втерпіть, щоб не втрутитись, коли на мій погляд, щось шкоде громадській справі [...] я, поки не висловлю їх [свої погляди і відомості – І. С.], почуваю себе наче хворим псіхічно” (лист № 3). Кореспондент

називав свої листи „порадливими”. Зізнавався, що витрачав на них „силу часу, думок і нервів”, і коли його поради ігнорували, він розцінював свої намагання як даремну і марну трату сил та нервів. Жебуньов писав, що у нього не було „личного самолюбія, коли річ торкається укр[аїнської] справи” і пояснював, що хворів від будь-яких невдач або недоліків в українському русі: „Я хворію од тих недотепностей, серйозно хворію душею і серцем...” (лист № 18).

Уважно читаючи газету, аналізуючи її зміст, Л. Жебуньов неодноразово підказував актуальні теми публікацій. Наприклад, радив подати матеріали про лекції М. Сумцова у Харкові, які професор читав українською мовою харківським студентам, що збиралися легалізувати свою студентську громаду у складі 200 чоловік. Просив присилати голові цієї громади числа „Ради” із статтями С. Єфремова „Питання часу”, які викликали великий інтерес у читацької аудиторії Харкова. Нагадував видавцеві про ювілей українських діячів і необхідність їх вшанування статтями в „Раді”.

Листи свідчать, що Л. Жебуньов підтримував „Раду” не лише її поширенням, а й власними коштами. Так, він давав на 1908 р. 500 крб., які заощадив зі свого власного бюджету і зізнавався, що „боявся навіть торкатись до неї [суми – І. С.], хоча було дуже треба грошей на инши потреби, позичив для тих потреб, а 500 крб. зберіг...” (лист № 18). Є. Чикаленко писав про жертовність Л. Жебуньова для українських справ і в своєму „Щоденнику”, підкреслюючи, що іноді вона його глибоко вражала. Так, у 1909 р. видавець писав, що зайшов провідати хворого Л. Жебуньова, якого лікарі відправляли лікуватися у теплі краї, але він зізнавався, що йому краще померти у Києві, аніж жити без українських справ у Криму чи Єгипті. А коли зайшла мова про „Раду” і Є. Чикаленко висловив свої жалі про скрутне фінансове становище видання, його співрозмовник без усяких роздумів запропонував йому своїх 500 крб., заощаджених на лікування. Він сказав: „У мене є 500 рублів, які я держав на подорож у Крим; тепер я рішив нікуди не їхати, то я вам дам ці гроші, бо смерть „Ради” уб’є мене швидше, ніж моя хвороба”¹⁹. Такий шля-

хетний жест з боку небагатої людини глибоко вразив Є. Чикаленка, який подякував йому від щирого серця, але грошей не взяв.

Л. Жебуньов шукав для „Ради” й інші джерела фінансування, радив у періоди фінансової скрути та невизначеності звертатися до заможних людей. Зокрема, у 1909 р. написати розлогого, докладного, спільного листа до ще одного видавця „Ради” В. Симиренка, запевняючи, що „не можна лягати в домовину, не виправдавши усіх способів до життя, не можна заспокоюватись на тим, що „нація подла”, бо ця втіха є втіха, по виразу Шевченка „колод гнилих”, а не людей, в душі котрих жевріє охота до життя духовного” (лист № 31). Радив Є. Чикаленкові, подолавши „ніжковість”, добиватись відповіді від В. Симиренка, написавши йому листа „із найсильнішими аргументами”.

Леонід Миколайович пропонував писати листи й до інших заможних українців (сина Ф. Вовка, В. та С. Шеметів, Ю. Тищенка-Сірого, М. Аркаса, П. Пелехина) і заохотити їх до поширення передплати. Запропонував видавцеві поїхати у Катеринослав на земський з'їзд Півдня Росії та господарську виставку у пошуках бажаючих допомогти фінансами. Також шукав кредиторів, які б погоджувалися дати видавцеві кредит під мінімальні відсотки. Ще в 1907 р. порадив редакції писати звернення до читачів, так звані „приводні листи”, у яких змальовувати фінансовий стан видання і прохати допомоги передплатниками.

Кореспондент ставився до „Ради” як до чогось живого і надзвичайно важливого у його житті, писав, що мав сильні „моральні муки” від її невдач, називав проблеми газети своєю „психічною хворобою”, від якої не міг „одсахнутись і заспокоїтись!”. Так, у 1909 р. зізнавався: „Ви не можете уявить собі, як я стражду через неї [газету – І. С.], і не знаю як перенесу її смерть...” (лист № 39). Писав, що не спав кілька ночей у роздумах, як допомогти „Раді” матеріально, де знайти джерела її фінансування. З цією метою він їздив на Харківщину, але його спроба виявилася невдалою, і Л. Жебуньов глибоко переживав її.

Відданість Л. Жебуньова „Раді” була безмежною. У 1909 р. він зізнавався: „Думка про „Раду” не дає мені спати, їсти, вільно

дихати... жити на світі не дає..." (лист № 31). Його глибоко бентежили чутки про падіння передплати. Кореспондент зізнався, що вони погіршувала його самопочуття і заважала лікуванню у періоди загострення хвороби. У 1911 р. він писав: „Упадок передплатників не дає мені спати. Отже, я певний в тому, що коли б „Рада” була така цікава все півріччя, як стала літом, то не було б такого великого упадка” (лист № 52). Кореспондент цими рядками натякав на краще тимчасове редагування „Ради” влітку 1911 р. А. Ніковським. Видно, що Л. Жебуньов був невдоволений редактором „Ради” М. Павловським і вважав його однією з причин неуспіху газети. Він листувався з читачами „Ради”, писав, що отримував від них масу листів з різними зауваженнями, але головні з них – це наляки на брак матеріалу, який, за його переконаннями, знаходився в шухлядах редакторського стола і не випускався у світ. Його бентежило й те, що багато дописувачів розірвали своє співробітництво з газетою через несвоєчасну публікацію їхніх матеріалів або вміщення на її шпальтах невідредагованих статей, тому і радив видавцеві знайти справжнього професійного редактора.

З листів стає відомо, що саме Л. Жебуньов запропонував Є. Чикаленкові для популяризації газети давати додатком до „Ради” популярні українські книжки, склавши їх список і запропонувавши передплатникам для вибору напередодні нового року. Наприклад, у 1909 р. радив додати до газети популярну „Історію України-Русі” М. Аркаса, але перед цим повідомити, що у продажу книги немає, і вона висилатиметься лише передплатникам.

Вже в 1909 р. Л. Жебуньов передавав свої втішні спостереження від зростання популярності української газети, поширення звісток про українців та їхнє питання, яке стало не лише відомим, але й викликало суперечки та дискусії. У кінці літа 1909 р. розділяв радісну звістку видавця про збільшення числа передплатників „Ради” на 250 читачів. Називав цю цифру великим успіхом українського руху і робив висновок, що „майбутнє „Ради” забезпечене духовно”. Він передбачав, що згодом про українську справу дізнається Європа. У 1912 р. подавав інформацію про те,

що європейська преса інформувала своїх читачів про українські події: німецькі, англійські й віденські газети знайомили читачів з українським народом, подаючи звістки з „Ради” і вживаючи терміни: „Україна”, „український”. Л. Жебуньов розцінював це як часткове досягнення поставленої мети.

Кореспондент почував себе морально некомфортно, коли не досягав конкретних результатів від задуманих ним планів. Так, він писав Є. Чикаленкові, що літо 1911 р. провів безрезультатно, бо майже нікого не нахилив до українства, крім однієї пані. І, навпаки, радісно повідомляв, коли йому вдавалося у місцях свого перебування привернути когось до українства: навчити мови, або отримати кількох передплатників для „Ради”.

Отже, Л. Жебуньов був категорично проти закриття „Ради”, загроза якого час від часу виникала, із зрозумілих і сформульованих ним причин. Він радив, з метою скорочення видатків, перетворити газету на тижневик, або двотижневик, змінити її формат та зовнішній вигляд. Пропонував скооперувати видавничі витрати з газетою „Село” і запевняв видавця, що смерть „Ради” недопустима, „бо це буде такий удар, така пора[з]ка укр[аїнського] руху, що як подумаєш про те, уявиш наслідки його, так аж в грудях холодне... Не дай Бог такого лиха!” (лист № 34). Кореспондент прогнозував, що з припиненням газети українізація відсунеться ще на 20–30 років.

В одному з розлогих листів кореспондент передавав свій піднесений внутрішній стан, викликаний перебуванням на лоні природи полтавської землі, захоплення від її краєвидів, яких він не зустрічав, за його словами, більше ніде в місцях свого перебування. Цей стан його спонукав до відвертого висловлення Є. Чикаленкові національних почуттів та громадянської позиції. Він зізнався, що вони утвердилися в ньому вже у зрілому віці і дуже шкодував, що попереднє життя змарнував, не працюючи на рідній його серцю ниві (лист № 32).

У листах відбилася й інша важлива історична інформація, зокрема: про перебіг у Полтаві подій 1917–1918 рр., висловлене ставлення кореспондента до владних структур, які поставали в Україні у результаті подій у Києві – Центральної Ради, перших

урядовців та їхньої діяльності, більшовицької агітації, яку кореспондент вважав „маразмом” і дезорганізуючим засобом серед населення. Видно, що Л. Жебуньов не вірив у державотворчі здібності українців, бо писав, що серед них не було основного виконавця історичної справи – державної інтелігенції. Центральну Раду кореспондент називав лише бутафорією влади, авторитет якої не закріпився на периферії. Сам Л. Жебуньов жив поза політикою і зізнався, що вона відвертала його своїми методами та нещирістю, а тому він відмовився від пропозиції стати радником у міністерстві внутрішніх справ Української держави восени 1918 р. Попри глибокі переживання подій і фатальних помилок, які допускалися українськими політиками у роки революції, кореспондент все ж вірив в українське відродження і в те, що їхня попередня праця на його ниві не минулася марно. Л. Жебуньов відкидав германофільську теорію Є. Чикаленка і писав, що не можна порівнювати їхню добу із періодом Хмельниччини, бо тоді не було такого рівня національної свідомості, як перед 1917 р., й прогнозував у найближчому часі в Україні уперту боротьбу із русифікацією чи онімеченням.

Л. Жебуньов також у листах часто критикував українських вождів революції за недосвідченість, відірваність від життя, називав їх ідеалістами, які начиталися книжок, але не могли свої теоретичні знання зв'язати із життям та його реальними потребами. Видно, що його глибоко збентежила поведінка українських соціалістів-федералістів, які відмовилися співробітничати з гетьманом П. Скоропадським і увійти до його першого урядового кабінету у травні 1918 р. З українських політиків того періоду найбільше симпатій у кореспондента викликали М. Василенко та П. Стебницький. Першого вважав за дорослого та зрілого діяча, називав його діловою людиною і давав таку характеристику: „Він зробить хоч і не в тих розмірах як нам бажано, зробить може тільки наполовину проти наших бажань, але тая половина буде добре, солідно і міцно зроблена, увійде в життя” (лист № 84). П. Стебницького називав кришталево чистим діячем, відзначав його тактовність, коректність, писав, що бажав би бачити його на посаді міністра освіти, бо визнавав за ним тільки достоїнства

і ніяких хиб. Жебуньов не визнавав здібностей державного мужа у В. Липинського, про якого писав: „У нього немає здібностей практичного державного мужа, вдача невідповідна”, називав його обдарованим істориком, але не політиком (лист № 81). Видно, що кореспондент не схвалював відходу Є. Чикаленка від політичної діяльності і просив його через М. Василенка взяти посаду хоча б приватного радника в уряді.

Стає відомо, що згодом Л. Жебуньов перестає вірити і в державотворчі здібності уряду П. Скоропадського, його здатність встановити порядок в Україні, налагодити діловий адміністративний апарат та прогнозує, що результатом усіх невдалих спроб нової влади стане нове незадоволення і більшовизм.

Основні надії на успіх Л. Жебуньов покладав на розвиток політичної й національної культури українців, на їхнє молоде покоління. Тому і направляв до Києва з Полтавщини національно свідому молодь та просив Є. Чикаленка прослідкувати, щоб її використали як слід і виховали з неї справжніх громадських діячів і політиків. Його тішив і процес українізації, який розгорнувся в Україні під гаслами революції і набув загального характеру: українська мова впроваджувалася у навчальні заклади, органи місцевої влади. Результатом цього стало звання широким верствам населення до рідного слова й піднесення в цілому національної культури. Л. Жебуньов зізнавався, що його, хворого, виснаженого самотністю і матеріальною скрутою, це й тримало на світі та ще інтерес до майбутнього України. З листів видно, що Жебуньов розпачливо сприйняв повстання у Києві проти гетьмана, прогножуючи „страшні наслідки” від нього.

У запропонованих листах зафіксувалися і просопографічні сюжети про фізичне самопочуття кореспондента у різні роки, його рефлексії, реакцію на життєві ситуації та обставини. Видно, що він тривалий час тяжко хворів на ішіас і писав, що періодами його хвороба доводила до безнадійного стану. Тяжкі ускладнення діяч пережив влітку 1909 р. Він писав, що вони його ослабили до стану неспроможності навіть написати листа. Тяжко хворів Л. Жебуньов і в роки Першої світової війни. До фізичної слабкості приєднався і тяжкий моральний стан кореспондента, який

жив передчуттям катастрофи. Пригнічувало активну натуру те, що хвороба зробила його інвалідом та викинула з динамічного життя. Він писав Є. Чикаленкові: „Настрій мій дуже сумний, бо я знаю, що хоч і одужаю, нездатний буду працювати, хоча б в тій мірі як було, а без тієї праці – нема для мене смисла в житті” (лист № 64).

Особливо невтішними були останні роки життя Л. Жебуньова, наповнені сумом, самотністю, хворобою, примусом працювати та заробляти собі прожитковий мінімум перекладацькою працею. Л. Жебуньов у листі 9 жовтня 1918 р. описував свій тодішній стан так: „Трагедія мого особистого життя стала страшною та жахливою, що тепер настав самий такий час, щоб кончить її” (лист № 83), але тримала його віра у національне відродження України. Він писав, що жагуче слідкував за всіма перипетіями подій і бажав діждатись вимріяного протягом усього життя, „хоч будучи напівмертвим”. Сумне враження справляють листи Жебуньова 1918–1919 р. Життя в ньому помалу згасало, всі його надії розбили драматичні події кінця 1918 р. Кореспондент не міг змиритися з протигетьманським повстанням у Києві.

Отже, на основі проведеного тематичного огляду листів Л. Жебуньова до Є. Чикаленка, запропонованих у даному виданні, приходимо до наступних висновків. Вони є цінним джерелом для відтворення видавничої діяльності українців початку ХХ ст. й багатьох сторінок історії української щоденної газети „Рада”. Їх інформація подає важливі історичні факти, фіксує успіхи, невдачі та проблеми газети, відтворює ставлення до них кореспондента, яке не відобразилося так яскраво і повно в жодному іншому джерелі. Листи засвідчують активну громадську позицію Л. Жебуньова, доводять, що він був одним з найближчих прихильників і популяризаторів „Ради”, мав найтісніший зв'язок з її читачами і всебічно сприяв покращенню змісту й існуванню газети. Особливістю інформації запропонованих джерел є її аналітичність: кореспондент часто пояснював невдачі окремих заходів з газетою через глибокий аналіз суспільної ситуації в цілому. Апелюючи до виважених спостережень і висновків, він чітко сформулював завдання української газети,

і ними переконавав свого адресата-видавця в історичності й важливості її існування.

До останніх днів життя Л. Жебуньова тримала на світі запевітна віра у національне відродження українців, яка найкраще відбилася у рядках його епістолярію. Він писав: „Воно [відродження – І. С.] мусить справдитись, не може не справдитись. Це – безперечно. Коли ж так, то й той народ, ради добра котрому я терпів муку ще з хлоп'ячих літ – мусить поступитись наперед, мусить з скотини переробиться в людину, та ще в яку чудову людину, коли розвинується в йому ті риси, які затемнені тепер брудом і смрадом... Не побачу я того дивного з'явища, не дїждусь тієї радощі, але ж ... од думки про неї – моє серце грає і я – повний жаги до життя, до роботи про наближенне тієї пори. Оце саме й освітлює моє життя, робить його яскравим, порівнюючи до попереднього” (лист № 32).

* * *

Запропонована для публікації кореспонденція має вигляд автографів, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) у двох фондах: I („Літературні матеріали”, № 35444–35513) та 44 (газети „Рада”, № 435–455). Всього це 89 поштових відправлень, які мають переважно добрий стан збереженості. Лише в окремих зафіксовані механічні пошкодження у вигляді розривів, або вирваних місць, невеликих за розміром. Хронологічно кореспонденція охоплює 12 років: з початку 1907 р. до початку 1919 р. Найінтенсивніше листування припало на 1907 р. (17 п. в.), 1909 р. (16 п. в.), 1911 р. (11 п. в.) та 1918 р. (12 п. в.). За 1908, 1910, 1912 та 1916 рр. виявлено по 4 п. в., 1913 та 1919 рр. по 1, 1914 – 2 та 1917 р. – 6 п. в. Напевно, в ці роки кореспонденти листувалися менш інтенсивно, бо згадки про нього в інших джерелах не зустрічалися. На жаль, до сьогодні залишається невідомою доля кореспонденції Є. Чикаленка до Л. Жебуньова. Допускаємо, що вона не збереглася, бо в Інституті рукопису, в особовому фонді Л. Жебуньова виявлено лише два неповних листи до нього Є. Чикаленка. Знаючи епістолярний стиль Євгена

Харламгійовича, можна передбачати, що його листи до Л. Жебуньова були такими ж інформативними і цінними, як і листи його кореспондента, а тому їхні пошуки будуть продовжуватися.

У кореспонденції розрізняємо такі види: 1) листи, написані на аркушах із зошита різних розмірів, іноді – з блокнота, 2) закриті листи – на спеціальних поштових бланках, 3) листівки також на спеціальних бланках та 4) комбінована кореспонденція, яка складалася, наприклад, із закритого листа, а його продовження дописувалося на аркуші з зошита.

Листи Л. Жебуньова написані в основному розбірливим почерком, переважно чорним чорнилом, часом різних відтінків, але було кілька поштових відправлень, написаних червоним та блакитним чорнилами (№ 53, 85, 86, 89). Усі листи та листівки написані українською мовою, часто російською мовою кореспондент писав адресу відправника. Перебуваючи за кордоном, Л. Жебуньов іноді свою адресу подавав німецькою мовою. Також вживав у тексті вирази французькою мовою.

До особливостей почерку кореспондента відносимо наступні: „т” у нього була схожа на „ч”, літери „з” і „в” мали нечіткі заокруглення, невиразно писалися літери „р” та „я”; „є” не мала середньої перетинки, „ж” мала видовжену середню вертикальну паличку, нечіткі бокові заокруглення і часто була схожою на „р”. Враховуючи те, що Л. Жебуньов до 1905 р., за його словами, не міг скласти українською мовою і 2–3 фраз, видно, що за короткий час він добре освоїв мову і володів нею, як свідчать тексти його листів, непогано. Хоча у нього і зустрічалося багато русизмів: у багатьох закінченнях слів замість літери *и* він вживав *і*, наприклад, у словах: „думкі”, „чуткі”, „місячники”, „іскоркі”, „якіх”, „чім”, „систематично” та ін.; окремі слова написані ним за російським правописом, з подвійними приголосними, наприклад, „пресса”, „интеллегенція”, „коммерційний”, „россійський” „пессімістично” та ін.; подвійні приголосні автор вживав і в словах: „глибокоповажаний” та „даннім”; літеру „є” у словах „захопленне”, „розчарованне”, „відношення”, „признання” та ін.; „ч” у словах „швидче”, „инчі” (останне

зустрічається у двох варіантах: і через ч і через ш): „о” замість „а” в окремих словах, наприклад, „домогання”, також часто вживав „х” замість „г”, наприклад „лехчі”; „ь” у словах „пам’ятає”, „здоров’я”, або писав їх без „ь” і апострофа; „ї” у слові „неймущих”, „ж” у слові „ріжних”, вживав апостроф, наприклад у слові „з’уміє”.

У публікації максимально збережені всі особливості авторського написання текстів, лише без застережень виправлені межанічні помилки автора.

Окремі слова та фрази у листах підкреслені як автором, так і адресатом. У публікації вони виділені курсивом, зустрічалися й закреслення та вставлені слова, які подані за останнім авторським варіантом також без застережень.

Уся кореспонденція, як правило, мала приблизно однакову текстологічну структуру: починався лист чи листівка зверненням до адресата іменем та по батькові, викладом основної інформації, закінченням та скороченим підписом (ініціалами імені та прізвища „Л. Ж.”, або ініціалом та початком прізвища: „Л. Жеб.”), який автор ставив як з лівого, так і з правого боку. У публікації вони поставлені за авторською версією. Окремі листівки не мали звертання і закінчення, а починалися з викладу інформації, як правило, у тому випадку, коли кореспондент мав якусь термінову справу до адресата, або був збентежений конкретним випадком (№ 12, 13, 14).

Л. Жебуньов був необов’язковим у датуванні кореспонденції, повною датою він датував лише 7 із виявлених поштових відправлень. Дати він ставив довільно: частину кореспонденції датував числом і місяцем перед початком листа, частину в кінці, а частину взагалі не датував, а тому у такій кореспонденції дату простим олівцем у правому кутку дописав адресат (у 20 поштових відправленнях), або її вдалося встановити за відбитками штемпелів на збережених при листах конвертах або листівках. 9 листів та листівок (№ 14, 17, 23, 36, 46, 50, 66, 71, 72) датував упорядник за змістом інформації, або за іншими ознаками, вказаними у легенді. 3 одиниці кореспонденції датовані за припущеннями.

У всіх епістолярних джерелах у лівому кутку курсивом дату подав упорядник, а дати автора та адресата проставлялися у відповідних їм місцях в оригіналах. Дата, поставлена адресатом не бралася у квадратні дужки, але в археографічному коментарі зазначалося, що вона була дописана рукою Є. Чикаленка. Іноді адресат дописував лише рік у даті, а часто писав і повну дату отримання ним кореспонденції. Два листи, датовані за припущеннями, винесені у кінець публікації.

Окремі листи з названої колекції, адресовані на редакцію „Ради” і звернені не особисто до Є. Чикаленка, а до видавців і редакторів, а оскільки Є. Чикаленко був видавцем, то стосувалися і його безпосередньо, тому вони також подаються у публікації (лист № 6, 11). Також зустрілося, як вже зазначалося, кілька листів з припискою про призначення листа особисто адресатові. Такі помітки означали, що кореспондент був особливо відвертим у своїх висловлюваннях стосовно певних осіб або подій. В окремих випадках він вживав езопову мову (лист № 1), коли цікавився, наприклад, зборами Товариства українських поступовців, що проходили, як правило, на Різдва́ні та Великодні свята в оселі у Є. Чикаленка. У таких випадках кореспондент запитував, чи приїздили до його адресата родичі.

Листи у публікації подаються в хронологічній послідовності, а не за фондами. У трьох випадках тексти скомпоновані за змістом з різних папок і, таким чином, документу надано цілісності (№ 7, 31, 35). Усі авторські скорочення в текстах розкриті упорядником у квадратних дужках, незрозумілі, або непрочитані слова позначені: [...]. Коментарі, які включають ідентифікацію персоналій, пояснення термінів, історичних сюжетів і ситуацій, розташовані після кожного документу. Зазначимо, що майже всі особи та події, що згадуються у контексті листів, вдалося встановити, проте зустрілося кілька таких, які були відомими лише у тому регіоні, в якому перебував кореспондент і, можливо, його листи були єдиним джерелом інформації про цих людей, це: потенційний кореспондент „Ради” з Лівобережної України Л. Зивер, книгопродавець у Полтаві Калужський, агент з продажу преси Г. А. Толчинський, службовець полтавської контори Михайлець, спільний знайомий Радаков та ін.

Усі зміни, внесені у написання окремих слів, будуть відзначені у підрядкових примітках. Також у підрядкові примітки виносилися й авторські, які він позначав у своїх текстах знаком „х”, у публікації вони змінені на „*” і в дужках вказано, що то авторська примітка. Археографічний коментар до кожного документа вміщений після легенди і позначений знаком „*”. У ньому подані зовнішні характеристики кореспонденції, адреси та відзначені інші особливості.

Джерелом додаткової і важливої інформації у виявленій кореспонденції стали конверти та поштові листівки зі збереженими штемпелями, за якими вдалося відтворити повні або часткові дати у 39 поштових відправленнях. Крім адреси Є. Чикаленка, часто кореспондент писав і свою коротку адресу, яка свідчила про його місце перебування у певний час. Іноді він писав свою адресу і біля дати (листи № 5, 6, 7, 9, 10, 11, 16). Ця інформація свідчить, що переважна частина кореспонденції Л. Жебуньова була відправлена ним у Київ, на домашню адресу Є. Чикаленка, або на адресу редакції. Іноді кореспондент на конверті робив приписку з проханням: якщо його адресат буде довго затримуватися у певному місці, то переслати йому листа туди. Частина кореспонденції відправлена на Мардаровку, найближчу поштову станцію, що знаходилася біля с. Перешори, родинного маєтку Є. Чикаленка в Херсонській губернії, на с. Кононівку Полтавської губернії, у місця тимчасового перебування адресата – Кисловодськ, Петербург. Відправлялися листи також з різних міст: Житомира, Кременчука, Полтави, Ялти, Сочі, Гадяча, Києва.

¹ Миронець Н. Український патріот, росіянин Леонід Жебуньов // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць та спогадів. – К., 2001. – Число 6 (7) у 2 ч. – Ч. 1. – С. 284–293.

² Русова С. Мої спомини. – Львів: „Хортиця”, 1937. – 281 с.

³ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Київ: „Темпора”, 2004. – Т. I. – 426 с.

⁴ Лотоцький О. Сторінки минулого. Праці Українського наукового інституту. – Варшава, 1933. – Ч. II. – 481 с.

⁵ Русова С. Назв. праця. – С. 79.

- ⁶ Лотоцький О. Назв. праця. – С. 218, 242.
- ⁷ Чикаленко Є. Назв. праця – С. 242.
- ⁸ Там само. – С. 241.
- ⁹ Там само. – С. 242.
- ¹⁰ Єфремов. С. Пропагандист-романтик. Пам'яті Л. М. Жебуньова // Промінь. – К., 1919. – № 41. – 7 листопада.
- ¹¹ Дорошкевич. О. Пам'яті Л. М. Жебуньова // Промінь. – К., 1919. – №. 44. – 10 листопада.
- ¹² Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь. От предшественников декабристов до падения царизма. – М., 1930. – Т. II. – Вып. II. Ж–Л. – [410].
- ¹³ ІР НБУВ, ф. X, № 4864.
- ¹⁴ Жебуньов Л. Несподівана пригода // ЛНВ. – Л., 1908. – Т. 44. – Кн. XI. – С. 284–299.
- ¹⁵ Там само. – С. 284.
- ¹⁶ Чикаленко Є. Спогади. 1861–1907. – Львів, 1925. – Ч. II. – С. 131.
- ¹⁷ Лист Жебуньова до В. Доманицького 1 листопада 1908 р. // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 47, од. зб. 275–276.
- ¹⁸ Старовойтенко Інна. Листи Л. Жебуньова до Є. Чикаленка (1907–1914 рр.) як джерело дослідження історії української щоденної газети „Рада” // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 141–149.
- Старовойтенко Інна. Лист прихильника та популяризатора газети „Рада” Л. Жебуньова до її видавця Євгена Чикаленка // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 9. – С. 265–277.
- ¹⁹ Чикаленко Є. Щоденник. – С. 76.

* * *

Упорядник висловлює щирю подяку за допомогу у підготовці цього видання: директору Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, д. і. н. Любові Андріївні Дубровіній за надані архівні матеріали; науковим співробітникам Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України: д. і. н. Надії Іванівні Миронець, д. п. н. Броніславу Сергійовичу Адамовичу за наукові консультації та редагування вступу; к. і. н. Олександрю Олександровичу Мавріну за організаційну допомогу у вирішенні видавничих питань, а також рецензентам д. і. н. Ярославу Степановичу Калакурі, к. і. н. Ірині Миколаївні Преловській, членам редколегії, усім, причетним до цього видання.

„...якби Жебуньових було хоч з десяток на Україні,
то справа національного відродження
не стояла б так кепсько,
не посувалась би так мляво”

(Євген Чикаленко. *Щоденник.*)

Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка

№ 1

3 січня 1907 року

3 січня 1907

Цей лист призначається для Вас одного.

З новим роком поздоровляю Вас, дорогий Євген Харлампієвич, і щиро, сердечно, бажаю Вам здоров'я, бо нема на світі нічого кращого, як здоров'є! Це вже я добре знаю, як уже 4-й місяць[ь] лічу себе за інваліда через хворобу... Якби не хвороба, то я на святках неперемінно приїхав би до Вас у К[иїв], хоч би для того, щоб докладно висловить мої думки про „Раду” під новою редакцією. Ви знаєте – як близько до серця я приймаю справу української пресси, бо вона має велике значення для укр[аїнського] руху, і через те прошу Вас вибачити за те, що я набиваюся своїми поглядами на се діло. Так от, кажу, як перечитав я 1-е число „Ради” та послухав, що гомонять читачи її (я завжди пильно прислухаюся до того гомону), так у мене й серце упало... Се число *дуже* не подобалося (а інших вразило змістом статті „Наша газета”¹), не подобалося як мовою, так і иным складом матеріялу. З мови дехто сміється, а більше обурені і сумують, що нашу гарну, „музикальну” мову навмисно псують, а я сумую через те, що газета пропаде, коли Ви не повернете „Раду” до торішняго ладу і мови. Отже, я казав Вам, що цупко держитесь за Матушевського², бо він дуже гарно поставив газету, а тепер кажуть: „Неможливо для розуміння” написани статті (особливо, „Наша газета”) і передплачувати не хочять. Відокремленне газети для послуг тільки інтелігенції (де та *наша* інтелігенція? Скільки її?..)

розуміється значно зменшить число читачив і передплатників, це – пагубна думка і діло для української газети, яка не може, ні в яким разі, держатися передплатою тільки інтеллігенції, і мусить умерти, як помер „Українській Вѣстник”³. Навіть дрібна інтеллігенція (учителі, попи, приказчики, писарі, розвинені козаки і крестяне) не може читати „Ради” в новій* редакції і не схоче... Се певна річ. Коли стільки обурення висловили редакції за торішню мову, то що ж тепер скажуть? Уявіть собі, яке враження вона зробить на селі, та й городській інтеллігент зможе читати тільки перекладаючи... Чутно, що серед полтавців багато людей дожидало „Ради” під новою редакцією⁴ з великою цікавістю, але як прочитали 1-е число – не хочуть передплачувати, кажуть: „Противна мова і треба витрачувати багато часу для читання, бо за один раз не зрозумієш”. Оце ж я переказав Вам вражіння з боку технічного, а ще міг би сказати досить і з іншого боку, та багато треба писати про се. Може Ви приїдете в П[олтаву] на 5-е січня (обіцялися Чиж[евський]⁵ і В[олодимир] М[иколайович]⁶ приїхати) – тоді я більше скажу, а тепер тільки побажаю Вам, щоб не дістали ще більшого дефіцита, ніж торік... Дуже боюся, щоб „Рада” не вмерла своєю смертю через реформу її... І на що Вам треба було реформувати її на *такий* лад? Бувайте собі здорові, та не сердьтесь, що я втручаюся в се діло...

Добре було би, якби приїхали на 5-е січня!

Щиро шануючий Вас Л. Ж[ебуньов].

От тільки що прийшов до мене чоловік і каже, що вчора в городській управі слова: „робучі маси”, „відгомони” та ще якась (з 1 числа „Ради”) зробили веселу сенсацію... Чи не прикро се чути?!..

Скажіть в конторі „Ради”, щоб не засилали мені 2 примірники, бо я заслав гроші тільки за один**.

IP НБУВ, ф. I, № 35445.*

♦ Лист, написаний на 2 аркушах із зошита (розміром 13,6×21,5 см), чорним чорнилом. Датований числом і міся-

* В авторському написанні „нової”, а червоним олівцем поправлено на „новій”.

** Речення дописано на останньому аркуші з лівого боку.

цем, рік простим олівцем дописав адресат над текстом листа у лівому кутку. На 1-му аркуші зафіксовані дві розтерті плями, очевидно, чорнильні, але на прочитання тексту вони не впливають.

¹ ...а інших вразило змістом статті „Наша газета”... У статті „Наша газета” М. Грушевський повідомляв, що з нового року „Рада” буде виходити різнобічно оновленою й служитиме культурним, громадським і політичним інтересам українців різних соціальних верств суспільства. Автор пояснював, що спочатку газета засновувалася як популярний, загальнодоступний орган для простого народу і, керуючись на такого читача, редакція знижувала рівень публікацій. Але згодом виявилось, що серед прихильників „Ради” було багато й інтелігентних людей, яких народно-популярний рівень дописів не задовольняв. М. Грушевський оголошував, що з 1907 р. „Рада”, не розриваючи зв’язків з народом, намагатиметься по змозі служити інтересам широких кіл, але рівень своїх публікацій знижувати не буде, орієнтуючись перш за все на інтелігентного читача. Автор пояснював, що якщо такий напрям не задовольнятиме читача-селянина, то для нього буде створений спеціальний додаток.

² Отже, я казав Вам, що цупко держиться за Матушевського... Матушевський Федір Павлович (1869–1919) – громадсько-політичний діяч, редактор, публіцист. Редагував „Громадську думку” (1906, № 105–190), був співробітником „Киевской Старини”, „Ради”, „Украинской жизни”, „Нової громади”. Автор літературно-критичних статей про Т. Шевченка, А. Свидницького, В. Антоновича, оглядів російського та українського життя. Учасник кооперативного руху на Київщині та Харківщині, редактор кооперативного тижневика „Муравейник”.

³ ...як помер „Українській Вѣстникъ”... „Український Вѣстник” – тижневик російською мовою, що виходив з 21 травня до 7 вересня 1906 р. у Петербурзі (вийшло 14 номерів). Його видавала українська фракція в І Державній Думі, редагував М. Славінський, активно співробітничав М. Грушевський.

⁴ Чутно, що серед полтавців багато людей дожидало „Ради” під новою редакцією... З 1907 р. „Раду” почав редагувати Павловський Мефодій Іванович (1877–1957) – журналіст, діяч кооперативного руху. Закінчив Київську духовну семінарію, навчався у Харківському ветеринарному інституті. Працював коректором у „Громадській думці”, а 1906, 1907–1909, 1910 рр. – секретарем і редактором „Ради”, де друкував рецензії на театральні й музичні твори. Також публікував рецензії на українські твори в журналі „Нова громада” (1906).

⁵ ...обіцялися Чиж[евський]... Мався на увазі Чижевський Павло Іванович (1860–1925) – громадський діяч, депутат I та II Державних дум, член ТУП, радикально-демократичної партії, земський та кооперативний діяч. Народився у м. Гадяч у дворянській родині, закінчив кадетський корпус та інженерне училище. У 1884 р. у Швейцарії витримав іспит на ступінь доктора фізичних наук, у Росії – на ступінь магістра хімії. Обвинувачений у приналежності до РУП, був висланий до Сибіру, звідки повернувся у 1899 р. і служив секретарем Олександрівської земської управи на Катеринославщині, був губернським і повітовим гласним. З 1912 р. – товариш керівника Полтавського Товариства взаємного кредиту. Був членом фракції автономістів-федералістів у I Думі та організації автономістів-федералістів народів, що складають Росію, одним з організаторів української фракції у II Державній Думі

⁶ ...В[олодимир] М[иколайович]... Мався на увазі Леонтович Володимир Миколайович (1866–1933) – письменник, громадський діяч, видавець. Народився на хуторі Оріховщина на Полтавщині. Закінчив юридичний факультет Московського університету зі ступенем кандидата права. Активний учасник українського культурного руху, земський діяч, до 1917 р. – радник лубенського повітового та полтавського губернського земств, почесний мировий суддя. Член ТУП та Київської Старої Громади, у 1906 р. – один з трьох співвидавців „Громадської думки”, входив до редколегії цього часопису, а потім і „Ради”.

№ 2

13 січня 1907 року

Полтава 13/1, 1907

Тільки що я повернувся од двох не пор[яд]них людей, але щирих українців і серйозних людей. Обіцялися дати деяку допомогу „Раді”, але дуже мляво, і ось через що. Не докоряли вони „Раді”, як звичайно роблять ті, хто не задоволен[ий] газетою, а казали, з великою скорботою, одно, тільки різними словами, а саме, ось що: „Рада” не українська газета, а общеросійська-поступова. Тільки пишеться українською мовою. Національні питання майже не ставляться в неї і не розробляються. От тільки Грушевській¹ і подав кілька статей, дуже важних і розумних, та на жаль, писані вони були трудною мовою. Ми читали їх з великим інтересом, а менш свідомі люди, не звиклі до укр[аїнської] мови, цілком поминали їх. Отож тільки Груш[евський] і стежив

українську справу, а більш ніхто. Через те „Рада” не досягає мети укр[аїнської] пресси, і не виглядає оригінально, „самобитно”. Малосвідомому чоловіку, або й зовсім несвідомому, вона не дає нічого іншого, чого він не прочитає в рос[ійській] газеті, котру йому лехче читати. То він кидає „Раду” читать, а виписує „Товарища”² або яку иншу таку. От, „Рідний край”³ – до неможливости слаба газета, инший раз – порожня бумага, а в ньому раз у раз видно, що люди стежуть свою справу, хоч в дрібницях, а намагаються виявити свої думки з боку національної справи. „Рада” ж розглядає всяке питання тільки з боку політичного поступу загальноросійського. Читаємо в „Раді” тільки „З наукового, літературного та артистичного життя”⁴ (інтересний виділ і тільки в йому і бачимо українство), а все инше поминаємо, бо в російських газетах прочитаємо те саме і докладніше”. Я питаю одного: „Чому ж Ви не пишете такі статті? Рада міститиме їх”. „Отож і біда моя, що не вмію як слід писати по українські, а до того ж Ви знаєте, як заклопотаний своєю службовою справою: дихати мені ніколи, а не то що писати. В редакції ж газети є спеціально до тієї праці звичні люди, тим тільки і займаються, то я маю право ставити їм, письменникам, мої, читача, домогання” і т. д. Я подаю Вам тільки зміст довгої розмови. Усе це було висловлено без усякого обурення, і з такою щиросттю і глибоким почуттем, що я вийшов од обох моїх бесідників з великим враженням, і під впливом його спало мені на думку: чи не можна б було з другого півріччя змінити „Раду” з щоденної на 2 або 3 рази на тиждень. Тоді можна було би видавати її не аркушами, а тетрадками (малого формату), подавати ширши статті, більш обмірковані (чого неможливо робить в щоденній), зменшити склад редакції і взагалі – усі видатки на газету? От тільки, що робить з річними передплатниками, як виправдатися перед ними, і як мотивувати перехід з щоденної на иншу? Одразу не придумаю, а бажав би, щоб Ви поміркували про те. Шкода, що ми не побалакали про се в Києві! Розуміється ця зміна мусить викупитися значним поліпшенням зміста газети. Тільки при такій умові, коли є змога у Вас дістати відповідні літературні сили, можна задаватися такою реформою. Знаєте, через що я так піддався враженню од моєї бесіди з

українцями? Під час розмови з ними, слухаючи їхні скарги, мені здавалося, що те саме не вони одні думають, а багато інших читачів, які одкидаються од газети – тільки не всі уміють висловити так ясно, бо їм самим не ясно, чого іменно не вистачає їм, а докоряють за дрібниці. Може тут і „закопана собака”, як кажуть німці? Через що ж, я кажу, змінить „Раду” з щоденної? Бо тоді потрібно буде менше співробітників. Як 2–3 добрих письменників (а не Ваших нетямущих с[оціал]-д[емократів]⁵), то й досить. Біжучої дрібної роботи багато зменшиться. Тоді буде час і на оброблення статей і з боку мови, се б то популярніше висловлювати думки, бо що Ви не кажіть, а мова „Ради” страшно спиняє ширення її. Можно і повинно прибирати лехчі вирази, але трудно це робить в щоденній газеті, бо треба поспішати. От дайте хоч яку-небудь статтю з „Ради” Загірній⁶, щоб вона написала такого самого змісту – не пізнаєте: така популярна буде. Як я читаю її книжки⁷, то завжди думаю: от як би всі писали так! Хоч у газеті вона писала трудніше, бо поспішалася. Так от і Дорошенко⁸: читаю його в книжці „Про Ірландію”⁹ і читаю в „Раді” – наче два різних чоловіка писали. Знов таки через те, що нема змоги придумати лехкі вирази.

Коли ж Ви, обміркувавши мою пропозицію, признаєте, що вона негодяща, то принаймні постарайтесь, щоб більше писалось в „Раді” про національну справу, а тож в самому ділі – чім, крім мови, вона визначається, як українська газета?

Оце я виложив Вам мої думки, що обсіли мою голову сьогодні. Знаєте, я не сплю, не їм, не живу спокійно без думки про „Раду”. Щоб його зробити, щоб вона поширилась? Хоч би швидче виїхати на лічення, щоб трохи збутись тяжких думок і ще тяжчого почуття, яке рве моє серце на часті...

Ваш Л. Жеб[уньов].

Скажіть пожалуста: чи не можете Ви дати нам скидку з номінальної ціни „Ради” на наши адреси, *принаймні*, хоч 50 к. на примірник до кінця року. Тоді, значить, вийде, що ми засилати[ме]мо за „Раду” з 1-го юнія (червня) не 3 руб. 50 к., а 3 руб. Комісіонерам же дайте який процент за передплатників! А це побільшить число

читачів. Шкода, що не спало мені це на думку, коли засилав ті 20 адресів, а тепер, мабуть, вже не можна путати Ваши конторські щоти. Коли надходе наша передплата серед місяця, то не засилайте з початку місяця (бо ціла купа газети, одразу получена, та ще несподівано для читача, лякає його), а з того дня, як одберете передплату, а коли свою не можна, то – з 1-го числа слідуєчого місяця. Скажіть про це в конторі. Оказується, що здобування певних адресів – зовсім не легка штука. Вона й спиняє засилання передплати на „Раду”. Не хочеться марно витратити гроші, передплатувати газету на підпал.

Скажіть в конторі, щоб одзначали цих наших (громадянських) передплатників, а в кінці року треба Вам до усіх заслати циркулярний лист, повідомляючи, що в цьому році висилалася їм газета – для ознайомлення, а надалі, се б то в [1]9[0]8 році вона не висилатиметься дурно, просить поновити передплату за гроші. Отже, мабуть, не одзначали тих передплатників, що дав Богуславській¹⁰? То спитайте його. Може він пам'ятає. Цілком даремне Ви стісняєтесь нагадувати громадянам про набування передплатників на „Раду”, бо хто ж таки може подумати, що Вам інтересна ота дрібна сума грошей, що складають громадяне на передплату, коли всі знають, що Ви витрачаєте тисячі власних рублів на газету? Така дурна думка, я певний, нікому не зайде в голову, а між тим Ваше нагадування багато значило би. Маю приклади для того. Я майже нікого з полтавців не бачу, бо через хворобу нікуди не хожу, а де з ким посварився і дуже добре було би, як би ще Ви написали кому иншому, крім мене. От хоч би Гр[игорію] Гр[игоревичу]¹¹. Хотів я написати в Катеринодар, та не знаю до кого, бо срочтов не одповідас. Напишіть Ви. Зиверу¹² засилайте „Раду”, бо він ніяк не насмілиться писати Вам дописі, бо каже: „Хоч би мені трошки почитать: як люди пишуть дописі?”. Нехай вчитаться. З нього буде добрий кореспондент, а главное – з лівобережної України, з якої нема у Вас кореспонден[та].

*Про скидку зараз одповідайте**

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35444**

* Речення дописано на 2-му аркуші з лівого боку.

♦ Лист на 4,5 аркушах (8 сторінках, 13×21,5 см) із зошита, написаний чорним чорнилом. Недатований автором, дату зверху простим олівцем поставив адресат на першій сторінці у правому кутку. На ст. 3–8 текст написаний компактніше. У листі зустрілося два слова, підкреслені автором.

¹ Мався на увазі Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – історик, письменник, публіцист, редактор, видавець, політик. У 1897–1913 рр. – голова Наукового Товариства імені Шевченка у Львові та редактор „Записок НТШ” (1898–1907), ініціатор створення „Українсько-руської видавничої спілки”, яка видала понад 500 томів різних праць та „Товариства прихильників української науки, літератури і штуки” (1904). У 1898 р. заснував разом з І. Франком та О. Борковським „Літературно-науковий вістник”. Фундатор Українського наукового товариства у Києві та популярних народних часописів в Східній Україні „Село” (1909–1911) та „Засів” (1911–1912), в яких постійно друкувався. Член Української національно-демократичної партії, один з лідерів Товариства українських поступовців. З початком Першої світової війни був арештований і засланий до Сибірська, а потім – Казані. Завдяки клопотанням колег із АН Росії, був переведений до Москви під „нагляд поліції”, співпрацював там з „Украинской жизнью” та „Променем”. Автор багатьох ґрунтовних праць, головними з яких є 10-томна „Історія України-Руси”, 5-томна „Історія української літератури”, „Ілюстрована історія України” та ін. Співробітничав і з „Радою”. На її сторінках у № 1–8 були опубліковані статті М. Грушевського „Наша газета” (1 січня 1907 р, с. 1–2), „За український маслак” (3, 4 січня, с. 1–2), „Про мову” (9, 11 січня, с. 1–2).

² ...а випикує „Товарища”... „Товарищ” – загальнодоступна газета, з № 26 – щоденна політична, літературна й економічна газета, заснована проф. Л. В. Ходським. Виходила у Санкт-Петербурзі у 1906–1907 рр.

³ От „Рідний край”... „Рідний край” – політичний, економічний, літературний і науковий часопис, що виходив у Полтаві, Києві та Гадячі Полтавської губернії у 1905–1916 рр. Видавці – Г. Маркевич (1905–1906), Г. Маркевич і О. Косач (1907), О. Косач (1907–1916). Редакторами були М. Дмитрієв, Г. Коваленко, О. Косач та ін. На його сторінках публікувалися Леся Українка, П. Мирний, І. Нечуй-Левицький, Л. Яновська, Д. Яворницький та ін. У ньому дебютував молодий поет П. Тичина.

⁴ Читасмо в „Раді” тільки „З наукового, літературного та артистичного життя”... У названій рубриці публікувалася інформація про заснування часописів, літературно-наукових збірників, переклади на укра-

їнську мову творів зарубіжної літератури, відомі події у науковому та мистецькому житті, подавався зміст окремих часописів.

⁵ *...а не Ваших нетямующих с[оціал]-д[емократів]...* Малися на увазі члени Української соціал-демократичної робітничої партії – політичної організації національно-демократичної орієнтації, що утворилася у 1905 р. на ґрунті РУП.

⁶ *От дайте хоч яку-небудь статтю з „Ради” Загірній...* Малася на увазі Грінченко Марія Миколаївна (1863–1928) – письменниця, перекладач, педагог. Публікувалася під псевдонімом – М. Загірня, була авторкою популярних брошур та книг, перекладала на українську мову твори Г. Ібсена, М. Твена, Г. Х. Андерсена та ін. Друкувалася в українських періодичних виданнях, тісно співпрацювала з редакціями „Громадської думки” та „Ради”, вела в останній відділ „По Україні”, виконувала обов’язки секретаря редакції „Нової громади” (1906).

⁷ *Як я читаю її книжки...* Малися на увазі книжечки й переклади М. Загірньої: Як визволилися Північні Американські Штати. – К.: „Просвіта”, 1907. – 126 с.; Страшний ворог: Книжка про горілку. – К.: „Просвіта”, 1907. – 39 с.; Земельна справа в Новій Зеландії / З додатками й одмінами з моск. мови переказала М. З. – К.: Друкарня С. А. Борисова, 1906. – 15 с.

⁸ *Так от і Дорошенко...* Мався на увазі Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) – історик, публіцист, громадський і політичний діяч. Був головою Української Студентської Громади у Петербурзі (1903), секретарем київської та заступником голови катеринославської „Просвіти”, членом ТУП, співробітником багатьох українських видань.

⁹ *...читаю його в книжці „Про Ірландію”...* Малися на увазі „Оповідання про Ірландію” Д. Дорошенка, видані товариством „Просвіта” у Києві у першій половині 1907 р. Вони мали таку назву: Оповідання про Ірландію / Написав Д. Дорошенко; ред. Леся Українка. – К.: Друкарня Т-ва „Просвещение”, 1907. – 64 с. – № 6.

¹⁰ *...мабуть, не одзначали тіх передплатників, що дав Богуславській...* Богуславський Микола Олексійович (1850-і рр.–1933) – український громадський діяч, видавець, меценат, прихильник і популяризатор „Ради” на Кубані. Член ради катеринославської „Просвіти” (1906), засновник українського ілюстрованого тижневика „Дніпрові хвилі”. У 1912 р. переїхав на Кубань, проживав тривалий час у Катеринодарі, служив в управі Кубансько-Чорноморської залізниці. Провадив там національно-просвітню роботу серед українського населення, організував при місцевій „Просвіті” першу та другу кобзарські школи, за це його називали „бандурним батьком”.

¹¹ *От хоч би Гр[изорію] Гр[изоровичу]...* Ротмистров Григорій Григорович (1864–1940) – відомий публіцист, який працював у Полтаві ста-

тистом, а потім завідував Статистичним бюро Полтавського губернського земства і займався громадською діяльністю: був активним членом полтавського осередку Товариства українських поступовців. Публікував статистичні огляди у виданнях губернського земства та тижневику „Рідний край”. Л. Жебуньов часто згадував його в листах, приятелюючи з ним у Полтаві, де проживав до останніх днів свого життя. Для позначення особи живив або ім'я й по батькові, як в даному листі, або скорочене прізвище.

¹² Зивер – особа невстановлена. Очевидно, діяч з Полтавщини. Можливо про нього писав Л. Жебуньов у листі № 24, переповідаючи адресатові лист від свого тезки.

№ 3

1907

Шановний Євген Харлампієвич!

Хоча кияне вже так гордують Полтавою, що навіть „не цікавляться тим, що робиться в Полтаві”, але ж полтавці інакше відносяться до киян, і думають що те, що робиться в Києві торкається і їх, коли вже не з боку партійності, то хоч з боку землячства – братерства, і приймають близько до серця те, що робиться там... От через те і я написав Вам про „Раду”, почувши, що кажуть люде про неї*, але ж, мабуть, неясно – то я хочу пояснити. Хоч Ви й кажете, що склад редакції зостався старий, але зміна в газеті помітна для всіх читачів її. „Рада” з 1-го числа вразила їх не тільки непопулярною мовою, иншим складом відділів, иншим підбором звісток (до того ще й запізнених), отсутністю телеграм, але *головно* тим, що вона призначається тільки для інтеллегенції. От що більше вразило, і не розуміють, для чого се вигадано, коли торішня „Рада” була інтересна як для інтеллегенції, так і для инших читачив, матеріял підбирався цікавий і зрозуміло викладений для всіх, навіть – для селян? Отже, Ви й самі пишете, що передплата утроїлась на сей рік, а через що? Через склад газети в минулому році, а зовсім не через Вашу обіцянку змінити газету на безпартійну, бо всі бачили, що вона и була безпартійна, і не через те, що вона призначається

* Сподіваючись, що Вам, як видавцю газети „для всій України” треба знати, як відноситься тутешня публіка до неї. [Авторська примітка].

для інтеллігенції. Треба Вам було почекати вияснення передплати, а тоді вже й змінити, коли б вона зменшилась. Уявіть собі, як незадоволені ті передплатники, які виписали „Раду”, маючи на увазі торішню, особливо – не інтеллігентні люде?!.. Вчора був у мене з села піп – так він каже, що селяни-читачі прямо ображені і кажуть, що се навмисно „для угождєнія панам” зроблено. Він обіцявся написати про се цілий лист і хотів помістити в „Р[ідному] Кр[аєві]”, та я умовив його, щоб він сього не робив, а заслав би мені листа, якого я перешлю Вам. Що ж до мого власного погляду на „Раду” (сучасну), то я скажу Вам, що замір навмисно поділяти *тепер* укр[аїнську] газетну пресу на інтелегентну і народню, я цілком вважаю не тільки непрактичним, але й принципіально дуже шкідливим для нашого культурного розвою, і антидемократичним. Сила українського руху набирається з дрібної (нижчої) інтеллігенції і народу, а не з високоосвіченої, і преса повинна служити для сіх кругів читачів, і по малу підтягати їх до вищого світогляду. Коли ж вона (преса), тільки що народившись, хоче відокремити, чи поділити, читачів на ріжні стани, то се значить поновити велику історичну помилку російської літератури... Але ж на Україні се не вдається, і слава Богу, що не вдається. Що до безпартійності „Ради”, то де-які *наши* люде теж обурені і на редакцію, і кажуть, що з часом вона, замість безпартійної, стане с-децькою, коли дозволе уряд (та Ви й самі сподівались на те), а я не обурений, через те, що на мій погляд, вона і торік була безпартійною, і разом з тим задовольняла мене.

Що до мови, то Ви самі пишете, що вона „не зрозуміла для людей, що, окрім „Енеїди”, нічого не читали, та вона викупається глибоко-цінним змістом”. Але ж таких людей на України – сила і „глибоко-цінний” зміст марно пропадає...

Мені здається, що Ви задоволені „Радою” через те, що більше прислухаєтесь до відгуків з маленького, виключного, гуртка, а я чую відгукі з ріжних, менше освічених, сфер, яких треба повернути газетою до повного свідомства, для них і треба видавати часопись, бо „гурток” не виправде Ваших старань і втрат, та не варт і писати для кількох десятків людей...

Я не знаю, чи добре я з'ясував чужі і свої думки про „Раду”, бо я бачу з статті Груш[евського]¹ (коли се відповідь на мій лист, про яку Ви пишете), що мій лист був незрозумілий, і він даремно „м'ячет громы”. Вони не попадають в мене, і не дошкуляють мені... Де хто каже мені: „На що Ви втручаєтесь в сю справу? Тільки ворогів наживаєте собі”... Я знаю се, але ж не можу втерпіть, щоб не втрутитись, коли на мій погляд щось шкоде громадській справі. Це вже діло тих людей, до кого звертаюсь – прийняти до уваги мої погляди і відомості, чи ні – а я, поки не висловлю їх, почуваю себе наче хворим психічно. Так і тепер зробив, не вважаючи на те: наживаю ворогів, чи ні? Може й обурих редакцію протів себе, але ж їй богу, даремно... Ніяких „лиць” я не мав на меті, а тільки – саму справу. Коли ж і Ви сердитесь за моє втручання, то – вибачайте. Я думав, що роблю послугу Вам, як робив і тоді як зауважував Вам, що „Рада” занадто гостро висловлює свої думки, і от наслідки того – заборона про яку Ви пишете...

Чижевській був у Полтаві 5-го і казав, що коли Дума вийде не чорносотенна і хоч трохи буде в ній свідомих українців, то він поїде до Петерб[ургу] гуртувати українську фракцію, а для того буде прохати Вас зробити його кореспондентом „Ради” з Думи. Майте се на увазі. Коли ж Дума буде не здатна для сього, то він поїде у Київ з наміром прийняти участь в Літерат[урно]-науковим Вістнику² в економічному віділі його, бо він знає сю справу.

Бувайте здорові.

Шануючий Вас Л. Жеб[уньов].

*ІР НБУВ, ф. І, № 35461**

*Лист на трьох аркушах із зошита (13,7×22 см), написаний чорним чорнилом, недатований, рік поставлений простим олівцем адресатом. За змістом визначаємо, що він також відноситься до січня місяця вказаного року. У ньому є одне посилання й підкреслені слова.

¹ ...бо я бачу з статті Груш[евського]... Мова йде про статтю М. Грушевського „Наша газета” – див. лист № 1, прим. 1. У ній автор оголошував про зміну з 1907 р. соціального напрямку „Ради”: перетворення її на газету для інтелігенції.

² ...приняти участь в Літерат[урно]-науковим Вістнику... Літературно-Науковий Вістник – місячник, що виходив 1898–1906 рр. у Львові, 1907–1914 і 1917–1919 – у Києві, 1922–1932 рр. – знову у Львові. Заснований М. Грушевським як видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові (НТШ) на базі журналів „Зоря” та „Життє і Слово”. У перший львівський період його редагував І. Франко. У 1907 р. М. Грушевський переніс його до Києва і перейняв на себе всю редакторську працю у зв’язку з хворобою І. Франка. Цей популярний часопис мав виконати місію єднання усіх культурних сил України.

№ 4

11 травня 1907 року

11 мая 1907

Тільки що був у мене Калужській, довго я балакав з ним і переконався, що він дійсно поставив би розповсюдження „Ради” як слід, але... не хоче їхати в Київ. „Кіевській Голос”¹ предлагав йому 100 карб. на місяць, та й то не поїхав, бо заведе собі тут інше діло: транспортну контору. А от що він порадив: єсть на світі, а тепер він у Києві гостює, Григорій Абрамович Толчинській, котрий служив в Криму, в конторі якійсь кримській газети, добре знає цю справу, чоловік молодий, моторний, честний і має повну змогу завести широкі зв’язки; газета була задоволена їм, та начальство вислало з Криму за політичну „неблаго[на]дежність”. Зімою (сю зіму) він жив в Міргороді, продавав од Калужського „Раду”. Тепер не має ніякої служби і, каже Калужській, що з радістю піде служити в конторі Вашій, бо він бував в редакції, і люди подобались йому. Калужській раде його не в „зав[і]дующіє” конторою, а просто – в агенти по розповсюдженню газети, на виїзди по иншим городах і т. д. на жалованне 40–50 карб. та якійсь там процент за придбанне передплатників, оповісток і рознічний продаж. В Криму він получав 65 карб., а тепер і менше візьме. Я вже казав, що він тепер гостює в Києві, або біля Києва у родичів (брат його має якусь мануфактурну торговлю в Києві), так я прохав Калужського довідатися – про адресу його і написати, щоб Григорій Абрамов[ич] прийшов до редакції. Майте це на увазі, і не упустіть його, принаймні побалакайте з ним.

Може таки й згодиться чоловік для „Ради”. Не можна ж так вести діло! Скажіть в редакції, щоб не одіслали його, коли Вас не буде там. Я сам ніколи не бачив Толчинського, але чув, що він здатний вести цю справу. От тільки боюся чи не с[оціал]-д[емократ] він? Побалакаєте, побачите. Коли б і не погодились з ним, то може він пораде кого. Євреї скрізь мають зв’язки. Коли ж погодитесь та поведе справу добре, то з часом зробите його завідуючим конторою. От тільки... чи уживеться він з Сініцьким²? Тут люди кажуть, що з ним не уживаються, не знаю: правда це, чи ні? То вже Ваше діло, якось зладнати відносини.

Кому ж Ви препоручите редакцію, як поїдете з Київа? Як би не вийшло якого великого скандалу в роді торішняго), коли препоручите чоловіку непевному, нетвердому... Чи не взявся б Матушевській³? Хоч навряд він „твердий”! Добре, що Ви добудете в К[ієві] до 10 іюня, бо я мушу спинитись в К[ієві], щоб візирувать паспорт (напишіть мені *в усякім разі адресу австрійського консула*), і хотів би побачитись з Вами, а раніш іюня навряд встигну вибратись. Ще поїду в Х[арків] радиться з лікарями. Про 10-у адресу, яку поминув, я вже писав Вам: Станція Гоголево, Кієво-Полтавской жел[езной] дор[оги], вь м. Устивицу, Данилу Петровичу Омельченко.

Коли дістанете собі комерційного чоловіка, то нехай він знайде Вам кращій папер для газети, бо це не папер, а якась ганчірка, на який дуже трудно читати, навіть привикшим людям до читання, а не то що селянам. А до того ж ще й шриффт поганій, і не витискується як слід. На такому папері Ви не побачите тепер ні одной газети, навіть самої біднійшої, а це має своє значіння, бо публіка звикла вже до елегантних виданній і звертає увагу на показну сторону. Подивиться, на якому паперу друкується „Рід[ний] Край”, або „Рідна справа”⁴, та яким розбірним шрифтом, а воно ж коштує не дорожче Вашого, оскільки я чув про цю справу.

Так от, мій голубе, як Ви до наших клопіт про ширення „Ради” доложите ще ті поліпшення, про які пишу Вам уже в 3-му листі, тоді тільки газета і піде в ход, а без поліпшенній – нічого не зробимо. Сховайте оці мої три листи, та як обійме Вас сум

про стан „Ради” – перечитайте їх. Вони писані кров'ю мого серця... Поліпшення такі: комерційна справа, літературна (різноманітність і недопущення с[оціал]-д[емократичних] статій) і технічна. З початку цього року писалося більше в „Раді” про національні речі, а тепер і того нема.

Тільки що одібрав листа од Кобринського⁵. Пише, що закордонні лікарі посилають хворих на ішіас⁶ лічитись в Росію на лімани, то й мені раде те саме. Отаке то. Поїду ще в Х[арків] порадитись. Коли й там скажуть те ж, то за кордон не поїду.

Л. Ж[ебуньов].

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35446**

*Лист, написаний на трьох аркушах із зошита (13,7×22 см), чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат. У тексті – одне вставлене слово й словосполучення, а також заштрихована на першій сторінці частина речення.

¹ „Кієвський Голос”... „Кієвський голос” – щоденна суспільно-економічна, політична й літературна газета, що виходила у Києві у 1906–1907 рр. Видавець – С. Дрелінг, редактори – С. Дрелінг, О. Саліковський, В. Капустин.

²...чи уживеться він з Сініцькім... Мався на увазі Синицький Максим Стратонович (1882–1922) – громадський і культурний діяч, засновник та голова українського клубу „Родина”, керівник видавництва „Час” у Києві (з 1908 р.). Завідував у той час конторою і фінансами „Ради”. Є. Чикаленко у „Щоденнику” писав, що він віддавав газеті всю свою енергію та хист, був щирою, добросеречною і готовою допомогти людиною, а також мав практичні та комерційні здібності. (Євген Чикаленко. Щоденник. – К: „Темпора”, 2004. Т. I. – С. 7–8).

³ Чи не взявся б Матушевській... Матушевський Ф. П. – див. лист № 1, прим. 2.

⁴ „...Рідна справа”... „Рідна справа – Думські вісті” – орган української парламентської фракції у II Державній Думі, виходив 2 рази на тиждень з 12 квітня до 6 червня 1907 р. у Петербурзі, видавався українською „Громадою”. Офіційними редакторами були М. Хотовицький і С. Нечитайло, а фактичним – В. Доманицький, пропагував ідеї автономного устрою України.

⁵ ...одібрав листа од Кобринського... Можливо, від Кобринського Володимира (1873–1958) – громадського й культурного діяча Коломийщини, засновника і довголітнього директора музею „Гуцульщина” в Коломії.

⁶ Ішіас – неврологічне захворювання, що супроводжувалося різкими болями в нозі, що мали різний характер: наростали поступово, або гостро, іноді досягали такої сили, що доводили хворого до нерухомого стану..

№ 5

3 вересня 1907 року

Сочі, 3 вересня 1907

Поки перечитав я, голубе мій, Вашого листа од 21/VII, що сюди дослала пошта, то перестраждав за 10 прикрих звісток... Я не можу ні в яким разі помиритись з тим, щоб „Рада” вмерла, але разом з тим бачу, що вона, *ні при яких перемінах*, не може існувати без доклада грошей видавцями. Коли єсть такі люди, що готові докладать – „Рада” повинна існувать, а коли нема – пропала справа, і пропала на довгі роки, може на 20–30, бо заміри Ліпи¹, Шелухіна² та петербуржців³ (поновить „Рідну Справу”⁴) ніщо більше, як „безсмысленныя мечтанія”, на які ніскільки не можна покластись. Це – хвастощі легкодумців, і ніщо більше. Зовсім їх треба поминуть, балакаючи про газету. Що до ради підвищить плату, то я *цілком переконаний* в тому, що тоді не буде і 500 передплатників, на які Ви рахуєте. Хіба ж Ви не знаєте, що пани и заможні (за виключеннем може чоловік 100) не передплачують „Ради”, а та мілкота, що передплачує, то для неї і 6 карб. – важка плата. Коли б же здійснилась і Ваша надія мати 500 передплатників, при умові 10 чи 12 карб. (майте на увазі, що тепер найбільші рос[ійські] газети коштують по 10–12 карб.), то вийде, що це піде цілком на убиток, бо 500 по 10 карб. дадуть 5000 кар[б.], а 1500 по 6 кар[б.] дають тепер 9000 карб. Дивний роцот! Це так ясно, що не треба інших доказів, і далі нема чого й балакати про вигоду підвищення плати*.

* Не здавайтесь на раду Грушевського в економічній справі, бо в цій області, скільки я чув про нього, він не здатний до діла. Ця область – не його. [Авторська примітка].

Поліпшення з технічного боку має велике значіння (краща бумага, коректура (вона стала тепер неможлива!), невипад букв в середині слів і крупніший шрифт; коштуватиме це все далеко менше, ніж Вам здається, і, коли хочете упорядкувати цю технічну справу, то треба починати на останніх місяцях перед новим роком, а не після його, коли вже люди покинуть передплачувати, нехтуючи поганим і, навіть, інший раз, неможливим, виглядом газети.

За тим, необхідно мати в редакції, чи в конторі чоловіка комерційної здатності, і я багато клопотався про це весною, а Ви не звернули на це уваги, обіцяючи, що „нехай з нового року, закликаємо такого чоловіка, а тепер і так буде”. Ну, от Вам і результат цієї недбалості!

Що до ради Богуславського звернутись з проханням до всіх передплатників піддержати газету *не грошовою допомогою, а розповсюдженням газети* (і не один раз треба це писати, а не друкувати в газеті), то ця рада має практичне значіння, вона не дорого коштуватиме і її слід спробувати, якомога швидше і жалібноше склавши листа.

Що до Вашого прохання переїхати до К[ієва] і стати ближче до газети, то я й сам вже думав про це, *коли б знав напевно, що „Рада” існуватиме в 1908 році* (в іншим разі не поїду), але разом з тим страшно боюся сварок, не з Вами (бо ми хоч і будемо споритись, та зараз і забудемо про ту суперечку), а з іншими членами редакції. Всяка сварка дуже погано впливає на мене – я серйозно хворію од неї. У киян виробився, не знаю через що, такий характер і звичаї до життя, яких я ніде в світі не стрічав... Якийсь такий холодний індивідуалізм, заздрість, хворе самолюб'є і т. и. Не дай бог нікому так жити між собою, як Ви усі живете – наче всі ворогі між собою...

Крім того, спало мені на думку їхати в Петерб[ург] під час існування Думи, щоб допомогти в гуртованні послів у фракцію⁵. Яка б не вийшла Дума, але селяни з України будуть, і найбільше, мабуть, буде таких, які і досі бували, се б малосвідомі, а то й зовсім несвідомі, майже той самий матеріал до фракції, який і раніш бував.

Існування ж укр[аїнської] фракції, хоча б направленої з боку – має велике значіння, яким не можна нехтувати. Але ж і тут є „загвоздка” у мене: чи добре я буду переносити клімат петерб[урзький]? Розв’язання цього питання залежатиме од того як я почуватиму себе тоді, як наступлять холоди, хоч би і на Україні. Грязі запомогли мені, а все таки, як похолодає, то й нога трохи болить. Казали лікарі, що згодом воно пройде, тоді як звикну до холода, се б то восени.

Таким робом, любий Євген Харлампієвич, я стою на распутті трьох шляхів (третій – Полтава), а вирішиться це в кінці вересня або в октябрі, бо, мабуть, прийдеться мені виступити у виборщики од Полтави (города). На сіх днях від’їзжаю до Єкатеринодара, звідти заїду на 2–3 дні в Катеринослав, потім – у Полтаву, а з Полтави, трохи згодом, приїду у Київ на один-два дні. Пишіть мені на мою полтавську адресу, а поки бувайте здорові, та не сумуйте, бо сум ні до чого не доведе.

Не розумію, для чого витрачать гроші на видавання в Києві (це ж дорожче коштує, ніж у Львові?) Літер[атурно]–наук[ового] Вістника⁶, коли російські українці не читають його (кажуть: „В йому найгірша мова”) і не інтересуються їм?*

Л. Жеб[уньов].

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35447**

* Лист на трьох аркушах (6-и сторінках, 13×21,5 см) із зошита, написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем перед текстом на 1-му арк. дописав адресат. Останній аркуш написаний компактніше. У тексті зустрічаються дописані речення, підкреслені автором слова і словосполучення.

¹ ...заміри Липи... Мався на увазі Липа Іван Львович (1865–1923) – письменник, видавець, лікар, громадсько-політичний діяч. Один із засновників „Братства тарасівців” (1890). Працював лікарем на Полтавщині, Одещині, з 1902 р. мешкав в Одесі. Брав участь у заснуванні місцевої „Просвіти”, а 1912 р. заснував там просвітницькі організації – „Українську хату” та Український клуб. Публікувався в „Громадській думці”,

* Речення дописано на 1-ій сторінці з лівого боку.

„Українській хаті”. Подавав, крім художніх творів, і біографічні нариси. Один з ініціаторів видавництва „Народний стяг”. Міністр Ісповідань уряду УНР (1919), пізніше – міністр охорони здоров’я в уряді УНР за кордоном. Із 1922 р. разом з родиною мешкав на Львівщині.

² ... *Шелухіна*... Мався на увазі Шелухин Сергій Павлович (1864–1938) – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, адвокат за фахом, проживав тоді в Одесі, там виріс від помічника секретаря до голови Одеського окружного суду. Співпрацював з українськими виданнями – „Радою”, ЛНВ, „Українською хатою”, „Світлом”, „Української життя”, одеськими та галицькими виданнями. З 1905 р. належав до одеської „Просвіти”.

³ ... *та петербуржців*... Під петербуржцями кореспондент розумів членів петербурзької української Громади, закладеної там у 1898 р.

⁴ ...*поновить „Рідну справу”*... „Рідна справа – Думські вісті” – див. лист № 4, прим. 4.

⁵ ...*спало мені на думку їхати в Петерб[урз] під час існування Думи, щоб допомогти в гуртованні послів у фракцію*... Мова йде про заходи з організації української парламентської фракції у II Державній думі у 1907 р. – позапартійної організації поступово-демократичного українського напрямку. Згодом сформована фракція у складі 47 членів прийняла рішення організуватися у самостійну політичну українську парламентську групу з умовою виходу її членів з інших політичних груп. Її перші збори відбулися 4 березня 1907 р. Фракція у складі 44 українських делегатів існувала і в I Державній Думі. Обидві вони пропагували українські ідеї, виробляли законопроекти з національного права.

⁶ ...*Літер[атурно]–Нау[кового] Вістника*... – Див. лист № 3, прим. 2.

№ 6

8 вересня 1907 року

Сочі, 8 вересня, 1907 р.

Ох, панове мої любі, редакторі і видавці „Ради”, як би Ви знали оскільки Ви шкодите собі таким поганим поверховим виглядом газети, який вона має, та з часом усе гірше та гірше стає! Не тільки лаються люде, а ще й сміються, а я тільки очіма блимаю, запрохуючи до передплати... Я вже не кажу про папір, схожий на ганчірку, та якусь брудну мазню, замість друку, а подивиться Ви на коректуру, та не тільки в тексті, а навіть – в оповістках, коли замість „чергової” (книжкі „України”¹) у Вас виходить чернова, або замість „поправка” (голосів) вийшла „поправка” та ще жирним шрифтом

на першій сторінці і т. д. Це – дрібниці, але вони помічаються читачами і викликають сміх і незадоволення, особливо, коли в самому тексті доволі часто стрічаються тепер такі місця, в яких не доберешся ніякого змісту... Оце вчора намірився я прочитати в товаристві фельетон Оправхати в 199 ч.² – так сором же показати його: не тільки коректура чорт зна яка, а ще й редакторська рука наче не торкнулася статті, і ніскілічки не полекшала, місцями дуже важкий виклад. А стаття чудова!

Ви не сердьтесь, панове, за мої докори, бо я пишу їх з дуже прикрим почуттем і серцем, і не можу не писати, бо Ви самі псуєте справу, і нарікаєте на людей: чому вони не передплачують часописи? Та ще хочете і плату на її побільшити, що доведе передплату до 300-400 передплатників, *ні в яким разі не більше* – я певний в тому. Я сподівався дістати тут 5-6 передплатників і дав декому „Раду” перечитати. Вони покрутили, помняли в руках газету, і звернули мені, нічого не кажучи. Тільки один Сідоренко³ більше з ласкі до мене, дав 2 р. 50 к., щоб я послав їх на „Раду”. А один чоловік, росіянин, каже: „Вотъ странно – украинцы славятся естетикою, и стремленієм всюду внести красоту формы, а между тѣмъ газета ихняя издается так неопрятно и небрѣжно...”

Оце на сіх днях від’їзжаю звідсі, поїду до Катеринодара і побалакаю ще там про „Раду”. Що там скажуть – напишу Вам, або перекажу, як приїду до Київа. Сьогодні прочитав в „Раді” резолюцію демократично-радикальної партії⁴ з поводу виборів і здивувався такої пихі (самостійно виступати), а 2-го пункта резолюції зовсім не зрозумів. Дивно, що „Рада” переказує такі звістки з „Буковини”⁵, або „Діла”⁶, коли цілком можливо прямо їх писати. Це вносить непорозуміння. Я казав в Полтаві, що згоден виставити свою кандидатуру од Полтави, та не знаю, чім вони порішили і кого обрали у кандидати.

Бувайте здорові! До побачення.

Л. Жеб[уньов].

Я отповідав на лист Євг[ену] Харлам[пійовичу].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35448*.

♦ Лист на 2 аркушах (4-х сторінках, 11,5×18 см), написаний чорним чорнилом. Адресований: Вь Київъ, вь редакцію газети Рада, на Большой Подвальной № 6⁷.

¹ ...*(книжкі „України“...)* „Україна” – науковий, історико-етнографічний та літературно-публіцистичний україномовний щомісячний журнал, що виходив у Києві у 1907 р. після закриття “Киевской Старини” під ред. В. Науменка. Він складався з двох частин: наукової та літературно-публіцистичної. Мав багатий відділ рецензій і бібліографії. Самоліквідувався з появою Записок Українського Наукового Товариства.

² ...*фельетон Оправхати в 199 ч...* Мався на увазі фельетон П. Оправхати сатиристичного змісту „3 Подорожи Гражданина на „Курси” (Рада, № 199, 2 вересня 1907 р., с. 2–3, № 204, 8 вересня, с. 2).

³ *Тільки один Сідоренко...* Можливо, Сідоренко – кооперативний діяч на Полтавщині, інспектор дрібного кредиту Полтавської губернії, делегат 2-го полтавського з’їзду представників кредитних кооперативів, що проходив у Полтаві у вересні 1909 р.

⁴ ...*прочитав в „Раді” резолюцію демократично-радикальної партії...* Мова йде про резолюцію Української демократично-радикальної партії, яка була створена на з’їзді 25 грудня 1905 р. у результаті переговорів між Українською демократичною партією (УДП, 1903–1904 рр.) та Українською радикальною партією (УРП, створена у вересні 1905 р. членами, що вийшли зі складу УДП), які велися восени 1905 р. і закінчилися об’єднанням двох партій. Проіснувала до вересня 1908 р., до заснування Товариства українських поступовців. Резолюція УДРП партії, про яку йде мова у листі, була опублікована в „Раді” (№ 199, 2 вересня 1907, с. 2) у рубриці „3 житя партій”. Редакція „Ради” передрукувала її з газети „Буковина”. У короткій передмові зазначалося, що вона була прийнята на конференції УДРП, яка ухвалила її активну позицію у передвибірчій кампанії. Прийнятий партійний документ складався з 3-х пунктів: партія виступала самостійно там, де мала надію провести власного кандидата в Думу; партія виступала самостійно, якщо і не мала надії провести прогресивного кандидата, який би відстоював у Думі необхідність запровадження української школи; у всіх інших випадках партія вступала у передвибірчі блоки та згоди з опозиційними партіями, не правішими за кадетів. Було доручено ЦК партії скласти передвиборчу платформу й опублікувати її.

⁵ ...*„Рада” переказує такі звістки з „Буковини”...* „Буковина” – найбільша українська газета на Буковині, виходила у 1885–1918 рр. у Чернівцях: у 1885–1892 рр. – двічі на місяць, 1892–1895 – щотижня, 1896–

1898 – щоденно, 1898–1910 – тричі на тиждень. Писалася народною мовою і була популярним часописом. Її редагували Ю. Федькович, С. Дашкевич, О. Попович, В. Щурат, О. Маковей, Я. Веселовський та ін.

⁶ ...„Діла”... „Діло” – найстаріша галицька газета, багаторічний єдиний український щоденник. Виходила у Львові у 1880–1939 рр, спочатку двічі, потім тричі на тиждень, а з 1888 р. – щоденно. Була органом різних політичних сил: спочатку відстоювала ідеологію народової партії, з 1886 – товариства „Народна рада”, 1899 р. – Національно-демократичної, а пізніше Трудової партії.

⁷ ...на *Большой Подвальной*... Нині – вулиця Ярославів вал.

№ 7

9 вересня 1907 року

Сочі, 9 вересня, 1907 року

Любий Євген Харлампієвич! Оце сьогодні я в 10-й раз перечитував Вашого листа до мене од 21/VIII, що адресували у Гадяч, і кинулось мені у вічі таке місце його: „Умре „Рада”, то висохне й джерело, яким вона питалась, бо умре віра в нашу пресу, в нашу націю і у мене, як вона вже вмерла у моїх спілників”. Я не хочу торкатись взагалі такого *занадто* песимістичного погляду навіть на всю націю, бо це – довга пісня, та й не йму віри у щирість Вашого зневірнення, а тільки я дивуюсь ось чому: з якого powodu Ви і Ваши спілники сподівались, як розпочинали газету, що у Вас буде не 1500 передплатників, а 10 або 20,000 їх? З того, що українців 25 мільонів? Але ж хіба Ви не знали тоді, що *свідомих* – маленька жменька, в якій числились 100–200 чоловік, і як би Вам сказали *раніш 1905 року*, що співчуваючих українству набереться на всій Україні 1500 чоловіка, то Ви не повірили б *тоді* такому оптимістичному факту. В 1905 році уся людність в рос[ійській] державі занеслась у своїх мріях до такої висоти, що згубила з свого ока землю і все, що єсть на неї, забула те, в чому ще вчора була переконана, сучасні події забили її паморокі, і вона впала в якийсь психоз, нечуванний і невиданий до тієї пори. Ви і Ваши спілники теж підлягли тому психозу і уявили собі, що люд на Україні трохи не увесь прокинувся од національної

байдужості і накинуться на українську газету, як бджоли на мед. Ви забули, що українці ще не вміють читати по українськи, та ще й фонетикою (яку одразу почали вживати, наче навмисно, щоб утруднити читання людям!), що вони взагалі знають тільки елементарну побутову мову, а про літературну, в масі, і не чули, маса навіть не чула і не розуміла слова: „Україна”, вона – темна, а інтеллігенція перевернулася на кацапів та поляків. Якого успіху української преси можна було сподіватись при таким стані річей? Дуже малого, майже ніякого. Але... не дивлячись на всю таку невдячну для укр[аїнської] преси обстанову, проявився дивний, великої ваги факт – українська людність справді цілим натовпом кинулась на свою пресу: коли б Ви та „Р[ідний] Край”¹ порахували, скільки у Вас та у нього перебувало за два роки передплатників, то, певно, нацитали б їх не менш, як 30, або 40 тисяч. Що це значить? Людність якось інстинктивно потяглась до свого рідного слова, потяглась не тільки з серця України, а навіть з найдальших кутків, куди закинула їх недоля, з якої небудь Сочі коваль Руденко, садовник Самограй, пан Самійленко (несвідомі люди) на перебой поспішили передплатити „Гром[адську] Думку”² та „Р[ідний] Край”, усі кинулись на українську газету, останні гроші витрачали на передплату її (я знаю багато прикладів на Полтавщині і тут), але... на першому кроці вживання її, вони гірко розчарувались – не вміють читати і багато слів не розуміють... Одні, з досадою, другі з великим жалем покинули передплачувати газету, а треті з гнівним серцем писали до редакцій сердиті листи і скарги за те, що вона не зрозуміло для їх пише. Оці обурені листи ображали письменників і редакторів, але даремно, панове, Ви сердились: ці листи свідчать про те, що люди хочуть читати на своїй мові, щиро хочуть, та не вміють, або трудно їм. Я радів, як дізнавався про ці листи, радів через те, що вони свідчили мені про те, що українській „дух” не вмер, таїться він у глибині серця і потребує собі задоволення, люди не байдуже відносяться до своєї мови, а Ви...

* І за що ображались? За те, що люди не вміють того, чому вони ніколи не вчилися... Це ж дивно! [Авторська примітка].

ображались і впадали в одчай. (З боку дивиться)*. Що не вміють читати, то це другорядна річ, яка з часом зникне, особливо, як би усі наши письменники пильно узялися за полекшення мови до читання, простіше писали, а не намагались би до вживання таких вивертів, що іноді і другий письменник не розуміє цих висловів, або не переносили б до нас галицької мови (див. „Літературно-науковий вістник”³). Не треба було сподіватися на те, що люди в одну мить переробляться, і одразу навчаться тому, чого ніколи в своєму житті не чули і не читали. Це тільки с[оціал]-д[емократи]⁴ думають, або думали, що можна завтра встановить демократичну республіку, і знищить до останку увесь „старий хлам” – так за те ж розсудливі люди і сміються з них, і кажуть, що с[оціал]-д[емократи] з глузду зсунулись. Так от я й кажу, що біда наша, та й не тільки наша, а всіх россіян, в тому, що ми й досі не можемо розлучитися з тими мріями, якими захопились в 1905 році. Чим швидче їх покинемо і розглянемо справу розсудливо, тим користніше буде для неї і спокійніше, здоровіше для нас. Справа стоїть так, що наша преса принужденна не тільки розносить думки, нахилять людей до національного відродження, а ще й виховувать їх в таким нарямі, навіть вчить їх грамоті*. Скрізь вона, ця справа, стояла так, у всіх народів, які були перевернуті на чужий лад, або забиті в лоск (як от у сербів, болгарів, ірландців і інших), та й досі так стоїть на Литві. Справа трудна, довга, потребує терпіння і спокію, але зовсім не безнадійна, як Ви і Ваши спільники думаєте. Успіх її вже й тепер є, факти свідчать про те, але Ви не хочете помічати, або не можете, через те, що факти ці розкидані по всім просторі України, обставини не сприяють виявленню їх, а до того ще – одчай обхопив Вас з такою силою, що Ви помічаєте тільки усе чорне, сумне, а білого, та радісного – не добачаєте. З цього одчаю навіть перекручуються самі факти на

* Проклята фонетика! Як я ненавижу її, і скільки спорився про те, що вживанне її, поки нема укр[аїнської]школи – велика препона для ширення нашої літератури, вигадана доктріньорами, які сидять по літературним кабінетам, і думають, що життя повинно слухатись їхняго приказу і підлягати йому. Пригадайте, як я спорився на з’їзді в К[ієві] в октябрі 1905 року. [Авторська примітка].

сумний лад, як це сталось з спектаклем у Гадячі на пам'ятник Шевченка⁵, про який писалося у „Раді”, що прибутку було 1 р. 26 к., тоді як на самом ділі збор досяг до 100 карб., та тільки упорядники спектакля якось безглуздо упорядкували, що зосталось 1 р. 26 к., або, може вкрали на с[оціал]-д[емократичну] справу. Крім того, не забувайте, панове, що 1500 передплатників, а не 5 чи 6 тисяч, залежить ще й од того, що всю людність охопила мертва байдужість до всього, а до читання газет – якась огідливість, ненавість, бо газети тільки драгують, а до того ще й брешуть так, як ніколи не брехали, усі зневірилися у їх. Ви думаєте, що тільки Ви стогнете од недостачі передплатників? Де там! На сіх днях я балакав з співробітниками „Р'їчи”⁶, „Товарища”⁷ і „Рус[ских] В'їд[омостей]”⁸ – так вони кажуть, що дві перші ледве-ледве животіють, і коли б не субсидії з боку – давно вмерлі б, як вмерла „Страна”⁹, коли меценати покинули давать гроші на неї. Що до „Рус[ских] В'їд[омостей]”, то передплата на неї зменшилась рівно у троє против того навіть числа, яке мала до війни. Кажуть, що усі столичні газети обтяжені страшними позичками, і тільки під час Думи підживляє їх рознічний продаж, а закритись не можна, бо кредітори зараз почнуть требувати свої гроші. Так от Вам, як люди живуть, та сподіваються ще й довго жити і пережити лихий час, а ви вже зневірилися навіть в саму націю, завдаєте собі і другим жалю. Нація єсть, живісінька, тільки несвідома, і коли випала нам щаслива, і несподівана ще три роки назад, змога нагадувати їй про її саму і потреби її, то необхідно, треба, надзвичайно важно, користуватись цією змогою, бо інакше ми – вмерли, а не нація. Література – єдиний наш спосіб противитися обмосковленню народа і, коли цей спосіб покинуть, то це буде, хоч усе таки не смерть нації, але... роззявлянне рота, якого не простять нам наши потомки, та й куди ми самі подінемося од великого сорому і горечі в серці нашому, до чого, або до кого пристанемо?!.. Воно ж буде гнітить нас, бо нема матеріялу иншого для нашого духовного життя... Я розумію необхідність припинить справу, коли немає *ніякої* можливості далі тягти її – хоч і з тугою в серці, а припинаєм, *і зовсім не розумію* припони через те, що 1500 передплатників, а не 2000, або 2500... Це вже,

вибачайте, панове, – якесь нервове вередуванне, а не розсудливе відношення до справи...

Розуміється справа потрібує деяких реформ як з технічного боку, так і з боку літературного зміста, бо й з цього боку вона слабенька, та й ще б була не слаба, коли співробітніки газети якісь випадкові люди. Треба вжити усі сили, щоб повернулись до газети хоч деякі письменіки з тих, що були в 1906 році. От, наприклад, які чудові коротенькі замітки „На злобу дня” писав тоді Єфремов¹⁰, а теперешні його довгі статті люди майже не читають, кажуть: „Нудні, і наче для щоту рядків розтягнуті”. Такий погляд ще вчора довелось чути мені. Аби тільки Ви не здумали побільшити ціну газети, бо це одразу значно зменшить передплату, і Ви не виберете і тих грошей, що зараз вибираєте. Це – безперечно. Ви посадите себе „на мель” цією зміною.

Знаєте, як одібрав я тиждень назад Вашого листа од 21/VIII, то так засумовав, що хоч вьязи колодку до шиї, та – в воду!.. Кілька днів нікого не бачив, нікуди не ходив з своєї дачі¹¹ (до того ще й хворий був, та й зараз ще трохи не здужаю), усе думав про „Раду”, перебрав усі Ваши думкі і сумління, і прийшов до того висновку, що стан газети зовсім не такий безнадійний, як це здається Вам і Вашим спільникам, і от, пишучи цього листа, і дивлячись на море та гори, осяїні полуденним сонцем, мені страшно хотілось би побалакати зо всіма видавцями і редакторами „Ради”, і влити у їх душі ту надію, яка жевріє в моїй душі, а коли цього не можно, то прошу Вас перечитати, разом зо всіма їми мого листа, коли Ви знайдете, що він заслуговує увагі.

Поки ж бувайте здорові, та не сумуйте, мій любий друже. Як приїду до Полтави, то завітаю до Вас (чи можно зупинитись у Вашій квартирі?), а завтра від’їзжаю до Катеринодари і побалакаю там про „Раду”. На превеликий жаль, не довелось мені продати мою дачу, бо покупців нема, а дача чудова: щось феєричне вона нагадує собою. Міцно обіймаю Вас і цілую. Л. Жеб[уньов]

ІР НБУВ, ф. 1, № 35449.*

* Лист великого розміру на 3-х аркушах (двох – великого формату (22×27 см) та одному, очевидно, з блокнота

(11×18 см.), тонкому і напівпрозорому), написаний дрібнішим почерком, ніж попередні, чорним чорнилом. Датований автором, біля дати він відзначив і місце написання листа. Краї документа мають механічні пошкодження: надриви з правого боку різних розмірів. Вони ускладнюють прочитання авторської примітки, написаної зліва.

¹ ..., *Р[ідний] Край* "... „Рідний край” – див. лист № 2, прим. 3.

² ..., *Гром[адську] Думку* "... Малася на увазі „Громадська думка” – українська щоденна політична, економічна й літературна газета, попередниця „Ради”. Виходила у Києві з 31 грудня 1905 до 18 серпня 1906 р. Вийшло 190 номерів, була адміністративно закрита після жандармського обшуку. Видавали В. Леонтович (до № 173) і Є. Чикаленко. Редакторами були В. Леонтович, Б. Грінченко, Ф. Матушевський.

³ ..., *Літературно-науковий вістник* "... – Див. лист № 3, прим. 2.

⁴ *Це тільки с[оціаль]-д[емократи]*... – Див. лист № 2, прим. 5.

⁵ ...*як це сталося з спектаклем у Гадячі на пам'ятник Шевченка...* У „Раді” (№ 188, 19 серпня, 1909 р., с. 4) у рубриці „Театр і музика” повідомлялося, що 6 серпня у Гадячі відбувся спектакль за п'єсою І. Карпенка-Карого „Бурлака”, чистий прибуток з якого призначався на пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Києві. У поданій замітці зазначалося, що організатори шевченківського вечора наразилися на протидію місцевої адміністрації, зокрема, такі: завідуючий торгівельною школою, у якій проводився захід, запросив за оренду приміщення великі кошти. На перешкоді стала й та обставина, що того ж дня і в той же час у Гадячі останню ярмаркову комедію ставив цирк, і місцева публіка постала перед вибором: цирк, або вистава. Більшість обрала перше. У результаті організаторам шевченківського вечора вдалося виручити зі спектаклю і зібрати на пам'ятник мізерну суму – 1 крб. 26 коп., що свідчило, як писав автор замітки, про низький національно-культурний рівень місцевого громадянства. У наступному номері „Ради” Гр. Сьогобінний (Г. Коваленко) у замітці „Подла нація” (№ 189, 21 серпня 1907 р., с. 1), розкритикував патріотизм земляків, які не спромоглися на більшу суму пожертв на велику історичну справу.

⁶ *На сіх днях я балакав з співробітниками „Рѣчи”...* „Рѣчь” – щоденна газета, що виходила у С.-Петербурзі з лютого 1906 до 1917 р. з додатком, орган партії кадетів. Фактичні редактори – П. Мілюков і І. Гессен. Була популярною серед ліберальної інтелігенції. У 1917 р. виходила під назвами „Наша речь”, „Свободная речь”, „Новая речь”, „Век”, остаточно закрита у серпні 1918 р.

⁷ ..., *Товарища* "... „Товарищ” – див. лист № 2, прим. 2.

⁸ „...„Русские вѣдомости”... „Русские вѣдомости” – популярна газета ліберальних російських поміщиків і буржуазії, які виступали за конституційну монархію. Виходила у Москві у 1863–1918 рр. До середини 1880-х рр. стала однією з популярних російських газет. В ній друкувалися В. Короленко, П. Лавров, М. Салтиков-Шедрин, Г. Успенський та ін. З 1905 р. стала органом правого крила кадетів.

⁹ „...як вмерла „Страна”... „Страна” – щоденна політична, економічна і суспільна газета, що виходила у Санкт-Петербурзі у 1906–1907 рр. Її редактори – М. М. Ковалевський, І. І. Іванюков, А. Г. Гусаков, видавець – Ю. С. Александровський. У липні 1906 р. була тимчасово зупинена і в перерві виходила як газета „Равенство”.

¹⁰ „...коротенькі замітки „На злобу дня” писав тоді Єфремов... Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939) – публіцист, літературознавець, критик, громадський діяч. Закінчив юридичний факультет Київського університету, входив до місцевої громади, організатор УРП, ТУП, УПСФ, діяч Центральної Ради. Брав участь у редагуванні „Громадської думки” та „Ради”, входив до редакційного комітету видань, кілька разів його арештовували за гострі публікації. Надрукував понад 3 тис. статей та рецензій у різних періодичних виданнях на теми історичні, етнографічні, національно-політичні, освітні, літературознавчі, нариси про окремих письменників. Очевидно, Л. Жебуньов мав на увазі нотатки, які С. Єфремов публікував на сторінках газети протягом другої половини 1906 р. у рубриці „На теми дня” (№ 58, 21 листопада, с. 2; № 60, 23 листопада, с. 2; № 62, 25 листопада, с. 2; № 66–67, 30 листопада, 1 грудня, с. 2; № 73, 8 грудня, с. 1–2; № 81, 17 грудня, с. 1–2, № 87, 24 грудня, с. 2).

¹¹ *Кілька днів нікого не бачив, нікуди не ходив з своєї дачі... Дача Л. Жебуньова знаходилася в 2 верстах від міста Сочі, за 10–15 хв. пішої ходи до моря. Описана власником напередодні її продажу у документі, що зберігся в інституті рукопису НБУВ (ф. II, № 6972) так: „Дача находится в районе т[ак] назыв[аемого] Каткова Леонтьевской дачи, которая вся разбита на мелкие участки по 2 десят[ины], расположенные по улицам, образующим дачный город. [...] Положение восхитительное, здоровое и красивое. Берег удобный для купанья и спуск к морю пологий. [...] Вблизи дачи проложено казенное шоссе, почтовая дорога из Сочи в Новороссийск, в 1½ верст[ы] от пароходной пристани, а в ½ в[ерсты] общественный парк”. Розкішний сад при дачі складався з 400 дерев. Крім фруктових, там росли старі дуби, горіхи, пірамідальні тополі. Поряд знаходилися дачі князя Долгорукова, графа Мусіна-Пушкіна, Горемікіна, Рюміна та ін. відомих людей. Будинок був збудований з каштанового дерева, стояв на високому бетонному фундаменті.*

10 вересня 1907 року

10 вересня

Пишу вже на пароході, на спіху. Вчора я заслав великого листа Євг[ену] Харл[амповичу], заказного, а сьогодні одібрав з Полтави обуреного листа за ту статтю, приложенну в цьому листі, яку вони заслали мені з поміткою числа, і за яку висловлюють мені догану, наче вважаючи мене за особу, близьку до редакції „Ради”. Між иншим пишуть: „Як Вам вподобається ця передовиця¹? Ми в ній нічогосінько не розуміємо – чи це езоповська мова, чи справжній погляд редакції?” Я теж не розумію нічого, і дивуюсь, щоб не сказати більшого... Як це Ви перепустили її? Не перестаю також дивуватися тому, що „Рада” завжди визначає звістки про д[емократично]-р[адикальну] п[артію] з галицьких газет, а не з власних відомостей? Це обурює людей, і нема ніякої потреби уникати од самостійного визначення. Л. Ж[ебуньов].

*ІР НБУВ. ф. 1, № 35450**

♦ Листівка, має вигляд поштового бланку жовтого кольору із зубчатими краями, написана чорним чорнилом. Вартість такої кореспонденції, як вказує марка, становила 7 коп. Автор датував її числом та місяцем. Рік встановлений за поштовими штемпелями, яких на листівці відбилося 2: на київському чітко відбилася дата її прибуття: 18 вересня 1907 р., на іншому штемпелі дані відбилися слабко. Адресована: Въ Києвъ, въ редакцію газети „Рада”, на Большой Подвальной № 6.

¹...Як Вам вподобається ця передовиця... Припускаємо, що йдеться про передову статтю в „Ради” (№ 200, 4 вересня, с. 1), „Промінь життя”, у якій давався відгук на резолюцію УДРП (див. лист № 6, прим. 4) Зокрема, автор зазначав, що хоч резолюція партії й не бездоганна, але краще мати таку і проводити її в життя, аніж не робити нічого. Узагальнюючи думку, писав: „Хай партія помиляється, хай вона робить хибні кроки, але не помиляється лише той, хто нічого не робить”. Можливо, саме ці рядки так збентежили читачів ”Ради”.

13 вересня 1907 року

Катеринодар, 13 вересня 1907

Любий Євген Харлампієвич!

Сьогодні я багато балакав з Скиданом¹ (директором народ[них] учил[ищ]) про „Раду”, а в вечері балакатиму з громадою. Скидан обіцяв мені „содѣйствие” по розповсюдженню „Ради” (сьогодні я посилаю передплату од нього з октябрю, але ліпше засилайте йому з дня одібрання передплати). Між иншим, він порадив мені ось який спосіб: надрукуйте Ви 1000 невеликих, коротких, але яскравих, оповісток про „Раду”, а на другім боці – список найпопулярніших книжок українських з адресою книгарні „України” („Кіевской Старини”) і зашліть йому ці оповістки, а він розішле їх по всіх підвладних йому 700 училищах з своїм циркуляром, *в октябрі* (не спізнуйтеся). На мою й його думку, це матиме значіння чимале, і Ви непременно скористуйтеся цією послугою Скидана, якої, мабуть не зробиє ні один директор. Що до списку книг, то Ви зверніться до просвітян² – нехай вони зложуть цей список з якомога більшою увагою, бо це теж важне діло, якого не можна поминуть, користуючись допомогою Скидана. Треба й ціни книжок проставити. На Кубанщині, кажуть, козаки охоче купують укр[аїнські] книжки – тільки вони не знають які книжки кращі і користніші. Так само й учителі не знають про їх. Циркуляр свій Скидан розсилатиме в октябрі. Передплату на „Раду” визначайте з 1 октябрю, з 1-го ноябрю, з 1 декабрю і, коли можете, то й на 1908-й рік. Крім того, Скидан радить розіслати для показу по одному числу „Ради” (а на мою думку – за цілий останній місяць цього року, бо треба ще людям вчитатися) усім завідуючим 700 училищ, і для того він дав мені список усіх 700 училищ, який я привезу, або пришлю Вам з Полтави, як приїду туди. Мені здається, що треба розіслати „Раду” не за останній місяць, а за ноябрь, бо в декабрі вже люди виписують собі газети, то треба попередити. А що до розсилки одинокого числа „Ради”, про що радить Скидан, то це Ви зробіть тепер же, се

¹Лист № 35451 відсутній, помилково він записаний двічі під № 35451–35452. На аркуші стоїть під № 35452.

б то: коли висилатимете йому оповістки, то прикладіть і 700 примірників одного числа „Ради”, в якому *непремінно помістить яку-небудь статтю про Кубанщину*³. На цім настоює Скидан і каже, що це *дуже важно*. Препоручить кому небудь скласти таку статтю. Про що хочете – пишiть, аби це відносилось до Кубанщини. Посилаючи це все Скидану, напишіть йому (бо я прохав його заповомі од Вашого ймення), подякуйте йому і просіть розіслать оповістки і „Раду” разом з своїм циркуляром до учителів.

Бувайте здорові. Поспішаю. Л. Жеб[уньов].

Адреса: Екатеринодарь, Владиміру Васильевичу Скидану, директору народн[их] школь.

*ІР НБУВ, ф. І, № 35452**.

*Лист на 2-х аркушах із зошита (11,5×18 см), написаний світло-чорним чорнилом. Датований автором числом і місяцем з припискою біля дати місця його написання, рік простим олівцем у кореспонденції дописав адресат на 1-му арк. перед початком тексту. У листі зустрічалися підкреслення.

¹ *Сьогодні я багато балакав з Скиданом...* Скидан Володимир Васильович (1858–1930) – громадсько-політичний і просвітній діяч, адвокат, вчитель, голова Кубанської військової ради (квітень, 1917), член Тимчасового Кубанського військового уряду (19 грудня 1918 р. – 5 травня 1919 р.). Після закінчення Новоросійського університету у 1887 р. працював адвокатом, від травня 1889 – секретарем Єйської міської думи. Член РУП. Із листопада 1905 р. – директор народних училищ Кубані, сприяв на цій посаді „неблагонадійним” вчителям, допомагав їм у працевлаштуванні. У 1917–1919 рр. завідував відділом народної освіти в кубанському уряді.

² *...то Ви зверніться до просвітян...* Малися на увазі члени Київської „Просвіти”, яка мала своє видавництво художньо-популярної літератури в брошурах.

³ *...в якому непремінно помістить яку-небудь статтю про Кубанщину...* У „Ради” (№ 225, 6 жовтня, с. 3) була опублікована стаття „В справах народної освіти на Кубані”, у якій аналізувався циркуляр директора народних шкіл Кубанщини В. Скидана до завідуючих початковими школами від 25 вересня 1907 р. та копії наказів щодо народної освіти наказного отамана Кубанського козачого війська. Також про життя

Кубанщини у той час газета подавала й інші матеріали: „Закриття Кубанської „Просвіти” (№ 222, 3 жовтня, с. 3), рецензію на книгу П. Капельгородського „Українці на Кубані” (№ 228, 10 жовтня, с. 3), „Учительський з'їзд в с. Армавірі Кубанської області” (№ 238, 21 жовтня, с. 2–3).

№ 10

17 вересня 1907 року

Краснопавлівка, 17 вересня

Любий Євген Харлампієвич!

Чи Ви одібрали мого листа з Катеринодону про спосіб розповсюдження „Ради” на Кубанщині? Коли ні – я знов повторю. А коли одібрали, то я ще додам. Не думайте, що циркуляр Скидана буде *присилувати* учителів передплачувати газету. Зовсім ні. Циркуляр має бути по справам діреції, але приложена при йому оповістка про „Раду” і книжки тільки дасть знати учителям, що діректор нічого не має против того, щоб вони виписували газету, бо й досі учителі думають, що начальство гніватиметься, коли вони вживатимуть при ученні укр[аїнську] книжку або передплачуватимуть укр[аїнську] газету. Що ж до розсилки з оповісткою і самої „Ради”, одного числа, то Скидан такого не пропонував (він казав тільки про оповістку), а це вже я сам вигадав, щоб разом з тим розіслати і „Раду”. Скидан же пропонував і навіть настоював, щоб одно число „Ради” непременно було розіслано по всім 700 училищам (в тому числі *повинна* бути яка-небудь стаття, або кореспонденція про Кубанщину), але прохав, що б це число розіслала редакція сама од себе. Для того й дав мені список адресів цих училищ. Коли б же Вам схотілось, щоб і „Рада” була розіслана разом з оповісткою і циркуляром (чого й мені хочеться, бо це матиме більший успіх), то Ви *зараз*, дякуючи Скидана за його пропозицію про розсилку оповістки, запитайте про те, чи не затруднить його розсилка ще й одного числа „Ради”, разом з циркуляром і оповісткою про „Раду”. Я думаю, що він згодиться, бо виказав мені прихильність до цієї справи, і сам же пропонував мені свою послугу. Напишіть до нього швидко, та звеліть виготовити оповістки і список популярніших укр[аїнських] книжок (на другім боці оповістки).

За тим ось що: Скидан шукає інспектора народних училищ (жительство його в самім Катеринодарі), свідомого українця. Треба, щоб він мав хоч яку небудь педагогічну практику, або, принаймні, хоч би був з філ'ологічною освітою. Крім того, інспектор реального училища в Катеринодарі шукає „воспітателя” для пансіона в тому училищі, теж свідомого українця, який вплив би на учнів в українським напрямі. Умови такі: через два дні на третій держать чергу воспітателя в училищі і щодня на одну годину (од 6 до 7) наблюдать за вченням уроків учнями. Жалованне – 1700 карб. Коли б же він був ще й юридичної освіти, то читав би зако[но]вѣдѣніє 4 рази на тиждень, за що одбирав би ще 240 карб. на рік. Дуже прошу Вас якомога швидче розповсюдити (розуміється *не* через газету) звістку про ці дві посади і подати мені відомості про те. Постарайтесь, щоб не втерять їх і замістять українцями. Пожалуста! Коли треба, напишіть куди і кому знаєте, тільки не втерайте.

Балакав цілий вечір з катеринодарцями про „Раду”, і здається, трохи вплив на їх, принаймні обіцяли допомогти розповсюдженню газети. Бувайте здорові! Пишу Вам з дороги (зупинився у родичів), до Полтави приїду числа 19–20. Сподіваюся застати там листа од Вас.

Міцно обіймаю Вас. Л. Ж[ебуньов].

Не забувайте, що Скидан розсилатиме свого ціркуляра по училищам в октябрі, і що йому треба заслати 1000 оповісток про „Раду”.

*IP НБУВ, ф. 1, № 35453**

*Лист на 2,5 аркушах із зошита (13×22 см), написаний світло-чорним чорнилом. Датований автором числом і місяцем з припискою біля дати місяця його написання. Рік простим олівцем дописав адресат перед початком тексту. На першій сторінці з лівого боку дописано речення, яке у публікації винесено в кінець. На останній сторінці надірваний кінчик листа і знищені дві літери у слові „відомості” – „с” і „м”.

№ 11

24 вересня 1907 року

Прошу прочитати цього листа усім видавцям і редакторам „Ради”.

Зараз одібрав листа од Є[вгена] Х[арлампійовича] про те, що Ви рішили підвищити передплату на „Раду”, і ця звістка... прямо зарізала мене, бо Ви зарізали газету цілком зарізали, бо звузите круг читачив до кілька сот їх. Таких людей, що платитимуть Вам по 10 карб. не знайдеться і 200... Де Ви живете, панове: на землі, чи на небі? Що Ви робите? Згляньтесь на Бога! Ваше рішення можна почитать за навмисно вигаданий спосіб закрити газету, і через оце годі вже й клопотатися про ширення передплати на „Раду”, бо нічогісенько не вдієш: даремна праця клопотатися про це... Завжди кияне одличалися од усіх людей кабінетними мріями. Оця сама риса виявилася і в рішенні довести передплату до неможливости виписувать газету. Пожалійте хоч свої кішені, бо дефіцит буде занадто великий. Л. Жебун[ьов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35454.*

*Закритий лист, написаний на спеціальному бланку жовтого кольору, чорним чорнилом. Немає авторського звертання і дати. Датований за відбитками штемпелів, яких збереглося на листі 2. Відправлений з Полтави 10 вересня 1907 р., отриманий 24 вересня. Адресований: Вь Кієвъ, на Большой Подвальной № 6, вь редакцію газети „Рада”. Автор звертався в ньому до редакції газети і видавців, а не особисто до Є. Чикаленка.

№ 12

2 жовтня 1907 року

Сьогодні одібрав Вашу открытку і відповідаю на її. 5-го окт[ября] я поїду в Катеринослав по деяким справам, і пробу[ду] там днів 2–3, а потім вже поїду у К[иїв] з Полт[ави], а може й прямо з Кат[еринославу] – до К[ієва]. Сповіщу Вас тоді. Дякую за запросини до Вас і зкористуюсь їми. Ви сповіщайте мене про те, що ціну на „Раду” зоставляете торішню наче з тугою якоюсь,

а я думаю, що повинні дякувати за моє „давлення”, бо воно збереже Вам не одну тисячу карбованців, яких напевно не добрали б з передплати. Не я один розумію так газетну справу, а всякій справді економний і роцотливий чоловік. Бувайте здорові!

Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35455.*

♦Листівка на бланку жовтого кольору, написана чорним чорнилом. Її вартість, як свідчить марка, становила 3 коп. Не мала звертання і дати, але на звороті мала адресу і 3 чіткі штемпелі (2 – полтавські і 1 – київський). За полтавськими встановлено дату її відправлення: 2 жовтня 1907 р., отримана 12 жовтня. Адресована: *Въ Кієвъ, Маріинская-Благовѣщенская ул., № 56, собственный домъ, Е[го] В[ысоко]-б[лагородию] Євгену Харламповичу Чикаленко.*

№ 13

15 жовтня 1907 року

Хоч би раз довелось Вам почути таку балачку про „Раду” од стороніх людей, яку я слухав од Ромод[ана] до самої Полтави. На Ром[одані] я купив „Раду”, а тут увійшли у вагон Рус[ов]¹ і з ним ще 2 пана, і заговорили зо мною про неї. Усі, як видно, прихильні до укр[аїн]ства. Всього не можна написати, бо дуже багато прийшлося б писати. Напишу тільки висновок з тієї розмови. Така газета, як „Рада”, дуже потрібна і интересно ведеться, але, на жаль, має дефекти, через які не можна *постійно* читати її, і задовольнятися єю остільки, щоб не передплачувати ще й російської. Ось які дефекти: 1) Дуже мала хроніка, як „По Росії”, так і „По Україні”, 2) через сірий друк очі псуються, а сірий він через протіканне чорнила через папір, 3) друкарських помілок остільки багато, що досадно читати, а хто не звик ще до укр[аїн]ської грамоти, то инший раз не зрозуміє зміста, особливо як не вистачає букв (і зараз же показали мені в цьому числі кілька занадто грубих помілок), 4) газета друкується на „обертчному” папіру, а не на газетному, на який не тільки противно дивитись,

а ще й неприємно узять в руки, бо „шершить” у руках, чого інші люди не виносять. Рус[ов] особисто ще додав: „Вотъ „Р[ідний] Кр[ай]” – бѣдная средствами газетка и скудная матеріалом, но совершенно приличная по внѣшнему виду, а „Рада” – просто неопрятная, грязная”. Дуже розпитували через що вона така. Я казав: „Через недостачу грошей” – не ймуть віри...

ІР НБУВ, ф. 1, № 35456*.

• Листівка, написана чорним чорнилом, дрібним компактним почерком. Не мала авторських дати, звертання й підпису. Датована за відбитками штемпелів, яких на листівці збереглося два – полтавський і київський, останній мав нечіткі дані. Адресована: Въ Кієвъ, на Б. Подвальной ул. № 6, въ редакцію газети „Рада”, Євгенію Харлампієвичу *Чикаленко*.

¹ ...увійшли у вагон Рус[ов]... Русов Олександр Олександрович (1847–1915) – громадський діяч, публіцист, статистик, етнограф, один з організаторів земської статистики на Чернігівщині, очолював оціночно-статистичну роботу в Харківській та Херсонській губерніях, завідував статистичним бюро Полтавської губернії. У 1902 р. переїхав до Петербурга, працював там у страховому товаристві, у 1909 р. повернувся до Києва, працював викладачем у комерційному інституті. Автор понад 40 наукових праць з економічної статистики, співпрацював з „Громадською думкою”, „Радою”, „Рідним краєм” та ін. виданнями. Л. Жебуньов приятелював з родиною Русових, про що згадувала Софія Русова у мемурах: *Мої спомини*. – Львів: „Хортиця”, 1937. – С. 79.

№ 14

18 жовтня 1907 року

18 жовтня

Засилаю Вам допись з Гадяча і список книг, якого треба надрукувати на другій сторінці оповістки про „Раду”, коли розсилатимете її бувшим виборцям і з іншими газетами. Надрукувати треба ті книжки, які не викреслені з посилаемого каталога, та як би ще додати до їх найновіших книжок, що вийшли в цьому році. Розуміється для цього списку книг треба оповістку

трохи більшого розміру, ніж та, що була зготовлена для Скидана, а шрифт узять тісніший; тоді вийде у 2 столбця. Не жалкуйте грошей на це *дрібне* побільшання розходу на оповістку, бо й для редакції газети мусить бути інтересно, щоб укр[аїнські] книжки пішли в ход. Що до адресів виборців до 1-й та 2-й Думи, то Ви запитайте їх у Бикова М. В.¹ і Ліпковського² з Катеринославщині, у Шрага³ – з Черниговщині, у Ерастова⁴ – з Кубанщині, а з других губерній – вже самі придумайте людей, які могли б дістати адреси. Та треба подбати, щоб Лубенець⁵ розіслав оповістки з своїми циркулярами по округу учителям, як зробив це Скидан. Дойти ж до Лубенця, се б познайомитись з ним, можна через Я. М. Шульгіна⁶, бо Шульгін знайомий з ним, як казав мені Євг[ен] Харл[ампійович], та й інших посередників можна легко знайти в Києві, аби тільки схотіли. Виборцям треба розіслати, окрім оповісток, ще й пробні числа „Ради”, один раз тепер, а другий раз – в початку декабрю. Розсилання оповісток і пробних чисел газети стало тепер ще важнішою справою, бо роз’їздний агент, якого я знайшов (Толчінській) відмовився од того, а Ви навряд знайдете другого, бо це діло якось лякає Вас. Значить, треба вживать інших заходів для повідомлення людей про газету і нагадування їм про неї. Через те й не жалкуйте грошей на друк і розсилання оповісток і чисел „Ради”. Розіслали оповістки, раніш надруковані, Бикову і Ліпковському, по 500 шт. кожному? Коли ні, то пожалуста, розішліть зараз. Як звернеться Євг[ен] Харл[ампійович] до Києва, прошу його звістити мене тоді – я одповім йому на його прохання і напишу про инше.

З поважаннем до Вас Л. Жеб[уньов].

Коли не можете в отсутності Євг[ена] Хар[лампійовича] виконать усі мої прохання в цьому листі, то прошу сховать листа до приїзда Є[вгена] Х[арлампійовича], а тоді передать йому. Та подбайте, ради бога, щоб ще в *цьому році* папір на „Раду” поставили кращий, бо в самом ділі „очі можно попсувати через сірий друк”, як казали мої подорожні до Полтави, про стрічу з якими я писав Вам. Поліпшення газети в тому, будучому році, буде вже запізно. Треба *тепер* показать її людям в ліпшому виді, особливо

як розсилатимете пробні числа. Треба також побільшити хроніку по Росії і по Україні.

ІР НБУВ, ф. І, № 35507 *

* Лист на 2 аркушах із зошита (13,7×22 см), написаний чорним чорнилом. Датований лише числом та місяцем. Оскільки при листі не збереглося конверта, то за змістом допускаємо, що відноситься він до 1907 р., оскільки у попередніх листах за цей рік йшла мова про розсилку оповісток про „Раду” через В. Скидана. Адресований з Гадяча, очевидно, на редакцію „Ради”, але оскільки автор просив передати цей лист Є. Чикаленкові, коли той приїде до Києва, то подаємо його у даній публікації.

¹ ... *Бикова М. В.*... Мався на увазі Биков Микола Васильович (1857–1917) – журналіст, критик, громадсько-культурний діяч, активний член Катеринославської „Просвіти”, видавець. У 1898–1901 рр. видавав газету „Приднепровье”. Редактор першого україномовного тижневика в Катеринославі „Добра порада”, який видавала літературна секція катеринославської „Просвіти”. Автор цінних розвідок про Т. Шевченка та І. Манжуру, що друкувалися у „Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии”. Походив із спадкових дворян. У 1904–1906 рр. очолював раду батьків Катеринославського комерційного училища.

² ...*Ліпковського з Катеринославицині*... Мався на увазі Липківський Олександр Онуфрійович (1871–?) – педагог, голова катеринославської „Просвіти”. Походив з родини священника, однокурсник і приятель О. Лотоцького по Київській духовній академії. Після її закінчення влаштувався на викладацьку посаду в Катеринославське жіноче училище духовного відомства. У 1910 р. виїхав з Катеринослава до Маріуполя, де викладав у жіночій епархіальній школі.

³ ...у *Шрага*... Шраг Ілля Людвігович (1847–1919) – чернігівський громадсько-політичний діяч, адвокат. Член Загальної Української організації, голова її загальних зборів, виборний Чернігівського губернського земства, делегат багатьох з’їздів, займав різні посади в міській думі, повітовому та губернському земствах, пропонував завести українську мову у школі. На з’їзді земських діячів у Москві поставив питання про автономію України. Делегат I і II Державних Дум від Чернігівщини, очолював у них українські фракції, був заступником голови Союзу автономістів.

⁴ ...у *Ерастова*... Ерастов (Ерастів) Степан Іванович (1856–1933) – український громадський діяч. З 1890-х рр. займався легальною громадською

роботою: поширював українські книжки у краю, майже щороку їздив на з'їзди ГУП, здобував посади свідомим українцям у Катеринодарі, організував там „Просвіту” з філіями у станицях, ініціатор створення „Українського народного банку”. У 1908 р. переїхав до Новоросійська, там організував музично-драматичний гурток, Громаду, „Просвіту”, кооперативні товариства, українське сільськогосподарське товариство. Справдилися такі його проекти, як будівництво додаткової залізничної лінії, цементного заводу. Друкувався в українських періодичних виданнях: ЛНВ, „Раді”, „Зорі”, „Кубані”, „Приазовском крае”, „Кубанських ведомостях”, „По морю и суше” під псевд. Ст. Закубанський, С. Попенко, С. П-ко.

⁵ ...*щоб Лубенець...* Мався на увазі Лубенець Тимофій Григорович (1855–1936) – з 1889 р. інспектор народних училищ при управлінні Київського учбового округу, потім – директор народних шкіл на Київщині, педагог, автор підручників для початкової школи та методичних праць. Підтримував недільні школи та таємне навчання рідною мовою, видав у Львові український „Буквар”, за що був усунений з посади.

⁶ ...*через Я. М. Шульгіна...* Мався на увазі Шульгин Яків Миколайович (1851–1911) – історик, педагог, громадсько-культурний діяч родом з Києва, член Старої Громади, викладач київської і одеської гімназій, співробітник „Киевской Старини”, член видавництва „Вік”, НТШ у Львові, засновник і в перші роки секретар УНТ у Києві. Автор праць з історії Лівобережної України XVII–XVIII ст.

№ 15*

25 жовтня 1907 року

жовтня 25

Благаю Вас, мій голубе, змініть папір для „Ради” на кращій, бо тільки й чуєш од людей: „Не могу читать, напрягается зрѣніе, сѣрая газета” і такі інші докори за папір, помілки і друк. Аж остогідло слухати і що досадніш – не можу суперечити тим докорам, бо справді ж вони мають рацію докоряти... Помічають, що тепер папір став ще гіршій, ніж попередньо був, і мені здається, що гіршій, та як потреться ще в дорозі, розмажеться чорнило, де інде обсіпеться, то хоч возьми газету та й викінь у помийницю, або у ще гірше місце... Я вже покинув нахиляти до передплати на „Раду”, бо... або сміються, або лаються люди. От, Ви просите переїхати до К[ієва] і взятись за газетну справу, але що

* Лист № 35457 відсутній у папці збереження. Він був помилково записаний двічі під №№ 35457–35458 і стоїть за останнім номером.

ж то вийде з тих моїх клопіт, коли Ви не хочете слухати, або виконувати моїх зауважень, і, трусячись над карбованцем, теряєте десять і псуєте справу. Про що я клопотатимусь, коли я переконаний в тім, що як не поліпшить газети, то й не привернеш громадянства до неї, а поліпшенне коштує гроші, хоч і невеликі, а все таки – гроші. Це діло не таке, що люди хапались би за газету, не дивлячись ні на які дефекти її, аби тільки вона була українська. Ще довго нам прийдеться дождити такого часу, а поки діждемо – треба звертати увагу на дефекти і нищити їх. От через те, боячись, що я даремно попсую свої нерви, я й вагаюся: переїзжати, чи ні? Радився я з своїми, так вони і слухати не хочуть про це, а вигадали ось який спосіб допомогти Вам: щоб я наїзжав до К[исева] на один-два тижні кілька разів у зиму, а вже як побачу, що добре мені ведеться і корисно моє пробування у К[иеві], то тоді й зовсім переїхав би. Ця вигадка подобалася мені, але ж тут виникає питання: як мені встроїтись у К[иеві] з помешканем? Проживати в отелі по тижню-два буде дорого, а наймати кімнату в приватному домі на такий час – не можна, бо ніхто не оддасть. Мені й майнула думка: чи не могли б Ви віддавати мені на час мого пробування у К[иеві], маленьку кімнату, що була торік Петрусєва¹, або Марья Мик[олаївна]², теж маленьку, під бувшею Петрусєвою? Здається, вона називається у неї „Ванною” (це нічого, що вони там інколи й купались би). Коли б можно було справдить цю мою думку, то це було би дуже зручно для мене, та й для справи, бо по всяк час ми могли би бачитись і радитись про щотижневи потреби справи, бо в редакції були б заклопотані иншим ділом. Розуміється помешканне наймав би з їжою, чаєм і т. ин, а прислузі (Петрові) платив би особо. Мені тут прислужує дворник, і я платю йому 2–2½ р. в місяць. Полтавську квартиру я залишив би за собою. Коли б так можливо було, то инший раз прожив би й два й три тижні в К[иеві]. Обміркуйте, пожалуста, про це, та напишіть мені. Коли не у Вас і не у М[арії] М[иколаївни], то може у кого иншого з знайомих знайшлося б таке зайве помешканне, аби тільки – чиста і тепла кімната була.

Що ж до Пет[ербургу], то тепер моя надія зменьшалась, навряд корисно буде їхати туди, хоча все таки дождатиму відо-

мостей од Пав[ла] Ів[ановича]³ і інших пет[ербурж]ців, яких я прохав оповістити мене тоді, як самі довідаються про те, чи слід їхати. Днів три назад я заслав листа до „Ради” од гром[адян] з поводу лекцій Сумцова⁴, а в сьогоднішньому числі нема. Може місця не вистачило? *Його непременно треба помістити*. Сьогодні був у мене харків[ський] студ[ент] і оповідав про надзвичайний рух серед молоді через ті лекції, і зараз же склалась громада в 200 душ⁵, яка на днях має легалізуватись. Сумцов вже 5 разів читав і щораз аудиторія – повнісенька була. Через оці лекції і преса посується вгору. Статті Єфремова „Питання часу”⁶ чудові! Коли це неважко Вам буде, дуже прошу Вас засилати по 4 прим[ірники] тих чисел де містяться ці статті, починаючи з 239-го (бо 234 мені вже було надіслані я вже переслав їх) по адресі: Харків, Маріинская ул. № 12, кварт[ира] Катонскаго. Констант[ину] Кондратов[ичу] Товкачу*. Це – голова студ[ент-ської] громади. Він розповсюде ті числа між студентами і заохоче передплачувати „Раду”. Про це ми домовились. Статті Єфремова розумні і палкі, що особливо важно для сього діла. Вчора в Клубі, де виписується „Рада” ще з літа, по моїй помові, знялась цікава балачка з поводу цих статей і через них чорносотенці з поступвцями трохи не побились. Чудово!... Дай бог і на далі такого вражіння од його статей**.

На Кубані знов відкрилась вакансія інспектора нар[одних] учил[ищ]. Пожалуста, попитайте людей, та напишіть мені. Не забудьте. Зараз одібрав оповістку, що Ви, мабуть, перейдете до іншої друкарні, і ... радію з того.

ІР НБУВ, ф. 1, № 35458.*

* Лист на 3-х аркушах (11,5×18 см), написаний чорним чорнилом. Датований лише числом та місяцем. Рік простим олівцем дописав адресат перед текстом на 1-му арк. Не має традиційного звертання й закінчення. Компактність тексту у

* Виділена частина речення підкреслена червоним чорнилом.

** Через них і „Рада” матиме поспіх, особливо як Ви витратите ганчірку на клозетні подобиності і почнете друкувати їх на папері [Авторська примітка].

документі неоднорідна: перші аркуші написані вільніше, наступні щільніше і дрібнішим почерком. Зустрічаються закреслення, вставлені слова.

¹ *...що була торік Петрусєва...* Йдеться про середнього сина Євгена Чикаленка, Петра (1892–1928). У роки Першої світової війни він був учасником бойових дій. Потрапивши в полон, працював в українських таборах в Німеччині (читав лекції). Редагував разом з Є. Бачинським орган Союзу визволення України, що виходив у Лозанні французькою мовою. У роки української революції працював секретарем у голови Генерального Секретаріату В. Винниченка. У 1918 р. був призначений начальником міліції до Канєва. Був першим секретарем Посольства України в Туреччині.

² *...Марья Мик[олаївна]...* Малася на увазі Марія Миколаївна Требинська (Євреїнова, 1864–1934), відомий лікар, письменниця, громадська діячка. Родина Требинських жила в одному будинку з родиною Чикаленків і також брала активну участь у громадсько-культурному житті Києва: у їхній оселі збиралися відомі письменники, громадські діячі, влаштовувалися шевченківські вечори, журфікси. Про це свідчать збережені родинні альбоми з автографами відвідувачів родини – відомих діячів. Л. Жебуньов приятелював з родиною Требинських.

³ *...Пав[ла] Ів[ановича]...* Чижевського – див. лист № 1, прим. 5.

⁴ *...я заслав листа до „Ради” од гром[адян] з поводу лекцій Сумцова...* Сумцов М. (1854–1922) – етнограф, літературознавець, фольклорист, громадський діяч. З 1878 р. – приват-доцент, 1888 р. – професор Харківського університету. З 1880 р. – секретар, а з 1887 р. – голова історико-філологічного товариства при Харківському університеті. Перший з харківських професорів з 1906 р. почав читати лекції українською мовою. Лист до редакції від полтавської громади з висловленням щирої і глибокої подяки проф. М. Сумцову за читання україномовного курсу української літератури у харківському університеті був опублікований у „Раді”: № 240, 26 жовтня 1907 р., с. 4.

⁵ *...і зараз же склалась громада в 200 душ...* Харківська українська студентська громада остаточно заснувалася в Харківському університеті лише в 1910 р. 15 вересня того року відбулися її установчі збори. Змістом її діяльності була популяризація українства серед молоді, відзначення ювілеїв українських діячів та вшанування пам’яті померлих визначних українців.

⁶ *Статті Єфремова „Питання часу”...* Публікувала „Рада”: № 237, 20 жовтня, с. 1; № 239, 25 жовтня, с. 1–2; № 240, 26 жовтня, с. 1. У них автор піднімав актуальні питання тогочасного громадського життя: про національне пробудження серед українців, особливості українського політичного руху й першочергові завдання з його активізації.

29 жовтня 1907 року

Полтава, 1907, 29 жовтня

Дорогий Євген Харлампієвич!

От дивна штука сталася, чи краще сказати – виявляється! Почну ab ovo¹. Коли ще Ви весною, на Великдень, сказали мені, що з Пет[ербурга] йдуть непевні чутки про П[авла] Ів[ановича]² і бачучи, як поводить ся з ним Піснячевській³, наче навмисно приїхавший до К[ієва], щоб дискредитувати П[авла] Ів[ановича] перед нами – це все й тоді обурувало мене проти такої нісенитниці, але я думав, що нісенитниця з часом сама згіне, і не робив ніяких заходів для того. Коли ж тепер, в останній мій приїзд до К[ієва], Ви знов нагадали, що в П[єтербурзі] ставляться ворожо до П[авла] Ів[ановича], нічого доброго він не робив, користувався якоюсь сінекурою і т. ин., що Вам, чи кому иншому, писало про те кілька особ; меж иншими і Русов держіть ся такого ж погляду на П[авла] Ів[ановича], то я побачив, що нісенитниця про П[авла] Ів[ановича] все збільшається і шириться і, боячись, що коли вона дійде до П[авла] Ів[ановича], то страшно вразить його і цілком одпихне од важної справи – треба значить перешкодить тому. Коли пам'ятаєте, я тоді ще казав Вам: „Буду обстоювати П[авла] Ів[ановича] усіма силами”. Приїхавши до дому, я написав Русову, поки ще не обурюючись в тому листі, а тільки запитував його через що виникли ворожі відносини п[єтербурж]ців до П[авла] Ів[ановича], про які вони писали киянам, нікого не називаючи, а також і про те, що П[авло] Ів[анович] нічого не робив, користувався сінекурою і т. д., що треба було поперед написати до полтавців, бо звідсі він був засланий. Уявіть же моє здивування, коли зараз одібрав од Р[усова] листа, в якому він пише (привожу увесь уривок з того листа, який відноситься до П[авла] Ів[ановича]): „Як одібрав Ваш лист, дак бачив тільки Забілу⁴ та Стебницького⁵: вони так само, як і я, тільки плечіма здвигают! Через те прошу Вас, щоб Ви написали докладно, точно, хто це кому про Ч[ижевського] писав, бо так ображати чоловіка, та ще якесь incognito робити – прямо неможливо. Я лаявся з Ч[ижевським] тільки після розгону Думи, коли він виводив з цифр нового закону таке, що треба

бойкотувати треті вибори. Чи він був прав, чи я – хто розбере? А може й він був прав, проповідуючи бойкот. Але ж хто з нас міг таке писати у Київ, як Ви кажете, коли ми бачили, що коли б Ч[ижевський] хоч одну ніч поспав як треба, то не було б ніякої думської громади, ні „Рідн[ої] Справи” – нічого! Нельзя, голубе мій, писати таке, не вказуючи, хто сіє таку мерзену брехню! Напишіть мені толком: хто, кому, коли писав ці *calumniae*⁶, бо на основі того, що *calomniez, calomniez – il en restera quelque chose*⁷, то хоч буду знати кому треба морду бити, або й просто пшонути, коли це Листопад (не розумію цього виразу?) верзе таку погань на найкращого з наших громадян!”. От Вам, буквально, що пише Русов. З одного боку, я радію, що справдилось моє недовіря, до безглузких чуток, а з другого боку – ще більше обурений проти джерела тіх чуток (на жаль, незвісного мені) і цілком згоджуюсь з думкою Р[усова], що неможливо, *ніхто не має права*, таїти ім'я того джерела, та хоч би й хотіли, то тепер вже не вдасться, бо п[етербурж]ці візьмуться серйозно за цю справу. Якомога швидче треба її розв'язати, і це залежить од Вас, бо тільки од Вас я й чув (вперше, коли пам'ятаєте, при Кошовому⁸, на балконі того ж дня, як я і він запитали Вас про поведіння П[існеч]евського) до П[авла] Ів[ановича]). Ваш моральний обов'язок виявити, кажучи словами Русова: „Хто, кому, коли писав ці *calomniee*?” Обов'язок виявити, не тільки з громадських відносинах до Ч[ижевського], а також з інших причин. Це дуже важно зробить швидче, бо справа розгорається, і треба її затушити, поки вона не дійшла до ушей Ч[ижевського]. Крім того, не тільки п[етербурж]ці, але й полт[ав]ці обурені, бо мій лист до п[етербурж]ців був написаний з відома декого з них, і навіть – по ухвалі їх мого листа. Прошу Вас відповідати мені на цього листа – зараз, бо не можу ж я мовчати на такий серйозний запит Русова! Нема часу писати про що інше. Коли відшукаєте мені помешкня для приїзду у К[иїв], то наїзжати туди, як писав Вам. Написав і до М[арії] Мик[олаївни]⁹*. Бувайте здорові і може й до скорого побачення!

Ваш Л. Ж[ебуньов].

* Прошу і її пошукати помешкання для мене, або до себе прийняти. [Авторська примітка].

Р. С. Дивно мені ще й то, що коли не помиляюся, Ви казали, що й Стебницькій ставиться ворожо до Ч[ижевського], чи писав про таке у Київ, а от тепер і він здвігає плечима”. Очевидно, що Вас запоморочено і через те ще більше треба Вам виявити джерело того запоморочення.

ІР НБУВ, ф. І, № 35459.*

♦ Лист на 3-х аркушах (11,5×18 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік і місто у листі дописані простим олівцем Є. Чикаленком на 1-му аркуші перед текстом. Має одне підкреслення й авторську примітку.

¹ ...*ab ovo...* (лат.) – „від яйця”.

² ... *П[авла] Ів[ановича]...* Чижевського П. І. – див. лист № 1, прим. 5.

³ ...*про поведіння Пісняч[евського]...* Піснячевський Віктор Онуфрійович (1883–1933) – журналіст, громадський діяч, лікар за фахом. Активний учасник петербурзької української Громади. У „Раді” публікував репортажі про роботу Державних Дум, вів цикл „З невських берегів”. Один з ініціаторів заснування друкованого органу української фракції в Думі „Рідна справа/Думські вісті”.

⁴ ...*бачив тільки Забілу...* Мався на увазі Забіла Яків Платонович – службовець міністерства фінансів у Петербурзі, активний громадський діяч, член української Громади у Петербурзі та інших українських організацій.

⁵ ...*Стебницьького...* Мався на увазі Стебницький Петро Януарійович (1862–1923) – громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник. Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету, працював у Петербурзі на різних посадах (в основному в міністерстві фінансів та торгово-телеграфному агентстві). Один з керівників української Громади у Петербурзі, секретар, а потім голова Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книг, співредактор першого та другого видань „Кобзаря”, брав участь у виданні енциклопедії „Український народ в его прошлом и настоящем”. Друкувався в „Раді”, ЛІНВ, „Киевской Старине”, „Новій громаді”, „Селі”, „Засіві”, „Украинской жизни” та ін. періодичних виданнях.

⁶ ...*calumniae...* У перекладі з лат. мови: „наклепи”.

⁷ ...*calomniez, calomniez – il en restera quelque chose...* У перекладі з французької мови: наговорюйте, наговорюйте, та щось з того залишиться.

⁸ ...при Кошовому... Мався на увазі Кошовий Василь Петрович (бл. 1870 – бл. 1914) – працював земським статистиком у Полтаві, згодом – Житомирі і Києві. До 1905 р. – діяч Полтавської Вільної Громади, РУП, Української демократичної партії. Публікував свої матеріали у ЛНВ. У 1917 р. був головою Української громади у Самарі.

⁹ ...М[арії] Мик[олаївни]... Требинській М. М. – див. лист № 15, прим. 2.

№ 17

6 листопада 1907 року

6 ноября

Любий Євген Харламπίєвич! Ще з іншого боку виявилась неможливість зовсім *переїхати* мені тепер до К[иева]: мені треба цю зиму наїзжати кілька разів до Харьк[ова]¹ (тільки що повернувся звідти, і там виявилась ця потреба), а може й до Катеринославу, та й тут є що робить. З часом, коли побачу, що присутність моя в К[иеві] потрібна і користна для чогось, я переїду, а тепер не можна. Що до моїх наїздів до К[иева], мені здається, я міг би допомогти Вам в справі „Ради” не тільки як „совітчик”, під час мого пробування в К[иеві], та й в інших справах взяв би участь, бо прохали ж люди переїхати не тільки для „Ради”. Одним словом, через ці наїзди, я дізнався б: оскільки потрібно мені жити в К[иеві]? Так я згодний, але ж як не вишукаєте квартири, то й наїзжати не можу, бо роз’їзди зпорожняють мою кішечку. Я писав до М. М. Требин[ської]² – відповіді нема. Може вона не одібрала того листа?

Що до Вашої поради: „Треба було просто замовчати (справу з Чиж[евським])”, то я так і зробив весною, замовчав і навіть пол[тав]цям не казав про неї, але позаяк, восени, Ви знов заговорили про ту ж несинитницю і додали інші відомості про Ч[ижевського], значно гірші, і казали, що й Рус[ов] (якого я знаю за дуже терпимого чоловіка) ворожо ставиться до Ч[ижевського]. (Ви забули про те, що казали мені про Рус[ова] та й Стеб[ницького] поминали, тільки не пам’ятаю, що іменно *про останняго*), і знаючи, що Ч[ижевський] скоро поїде до П[етербурга] – тоді вже не можна було мовчати: треба було щось вдіяти, щоб ворожі

відносини до Ч[ижевського] не пошкодили справі, якою він мав зайнятись. Через те й написав до Рус[ова], запитуючи його про причину недоброго відношення до Ч[ижевського]. З того ж уривка з листа Р[усова], що я заслав до Вас, Ви бачите, що хтось веде цілу інтригу проти Чиж[евського], (бо останні пет[ербурж]ці тільки „здвігають плечима”) і намовляє інших проти його. Як же Ви можете не виявити його п[етербурж]цям? Хіба ж Ви не розумієте потреби в тому, щоб перешкодить цій інтризі, яка може одхилити Ч[ижевського] од гром[адської] праці, як бачите з уривку, дуже корисної для справи? Крім того і головніше всього, коли вже п[етербурж]ці взнали про цю інтригу, то вони мають право *требовать*, щоб їм було вказано ймення того чоловіка, який розпускає погані чуткі про їхні відносини до Ч[ижевського]. Я прохав Вас написати те ймення не для того, щоб „роздимати” справу, як Ви пишете (я сам хочу, щоб вона не розгорілась і де які заходи вжив для того), але, *підлягаючи настоянню Рус[ова]* (цілком справедливому) треба вказати йому джерело цієї плітки. Я не знаю того джерела, а Ви знаєте, та не хочете виявити його – то що ж мені робить в таких разі? Нічого не отповідати – не можна, бо знов нагадують. Значить, приходиться написати, що я чув од Вас, та й тільки. Цього Ви хочете? Побалакайте з тими, до кого було писано письмо, і одповідайте мені швидче.

Ще раз кажу Вам, що не з охоти „встрявати” в перекори п[етербурж]ців між собою я написав до Р[усова], а для того, щоб упередить шкоду для гром[адської] справи, якою мав і має зайнятись Ч[ижевський]. Боявся ж я цієї шкоди через те, що вірив тому, що Ви маєте відомості од певних людей. Як видно, Ви забули чимало дечого з того, що говорили мені, особливо – в останній раз. Через те Вам і дивно, що я „встряв” в цю справу. Я не терплю сварок з личних інтересів і завжди уникаю од їх, а коли виникає якась шкода для гром[адської] справи, то приходиться „встрявати”, щоб упередить ту шкоду. Оскільки Ви знаєте мене, то мусите вірити, що я правду кажу. Розуміється, коли б я знав, що ті відомості, які були прислані до Вас, є погляд на Ч[ижевського] і його діяльність тільки одного чоловіка, якого може й не поділяють інші громадяне, то я плюнув би на цю

пльотку, і не „встрявав” би, але з Вашого оповідання виходило, що *пет[ербурж]ці* ставляться ворожо до Ч[ижевського], а не один пет[ербур]жець, і що навіть не *листа* Ви одібрали, а *листи* і завіряли, що вони були од вірних людей. Пригадайте Ви оце все, то не дивуватиметесь тому, що я не міг „мовчати”. Та й тепер, дізнавшись вже з Вашого листа, що все те натворив один чоловік, мабуть з єдиноличних своїх ворожих відносин до Ч[ижевського], я не намагався б, щоб Ви виявили ймення його, але ж, ще раз кажу, *підлягаючи требованню* Рус[ова], повинен настоювати, щоб Ви це зробили. Може Ви гуртом (з Груш[евським] і Матуш[евським]) придумаете який інший спосіб „придушити” цю справу хоч би, наприклад, присилувати Вашого кореспондента повиннитись перед пет[ербурзькими] громадянами, то інша річ, це було б добре, або що інше придумаете, а коли не вигадаете чого, то що ж я мушу отповідати на домогання Русова? Підожду Вашої відповіді.

В Х[аркові] я пробув 4 дні, дізнався де-чого інтересного, а де-що й сумне виявилось (в студ[ентській] громаді) і удалося те сумне трохи полагодити. З часом, коли наїзжати туди, може й зовсім полагодиться справа. Бувайте здорові! Коли Ви не сподіваетесь ніякої користі для „Ради” од моїх наїздів до К[иєва] – напишіть, то я покину й думку про ці наїзди. Щиро прихильний до Вас Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35508.*

♦ Лист на 2-х аркушах (13,6×21,8 см), написаний чорним чорнилом, дрібним і компактним почерком. Датований автором лише числом та місяцем, рік встановлений за змістом попереднього листа.

¹ Л. Жебуньов був членом українського літературного комітету у Харкові.

² *Я писав до М. М. Требин[ської]... Требинська М. М. – див. лист № 15, прим. 2*

6 грудня 1907 року

1907, Харків, 6 студня

Любий Євген Харлампієвич! Вашого листа я дістав на від'їзді до Харькова і відповідь на його вже зашлю з вокзалу. 500 карб. не „обмолвка”, а певна річ. Ця сума давно вже зготовлена (я пам'ятаю те, що обіцяю); я боявся навіть торкатись до неї, хоча було дуже треба грошей на инши потреби, позичав для тих потреб, а 500 карб. зберіг і, може з Х[аркова] переведу їх через банк Вам, не дивлячись на те, що я витратив більш 200 карб. цього року власних грошей на здобуття передплатників для „Ради”, бо Ви писали мені весною, *що не 500 карб. треба, а „передплатників дайте”* (я сховав цього листа). Але майте на увазі, що я даю тепер 500 карб. з тією умовою, що „Рада” видаватиметься в 1908 році. Коли ж ні, то Ви повернете мені 500 карб. Згодні Ви на те? Отповідайте мені зараз на цей запит. Замовк я не через те, що образився (бо й не було нічого образливого у Вашій пропозиції, а тільки – непрактичне, і не вигодне для мене), але ж для чого ж би я писав, коли Вам здавалось, що користь од мене може бути тільки в такому разі, коли я завідуватиму конторою, а мої поради, чи наїзди – ні до чого. Ну так нащо ж я Вам набридав своїми листами, які найчастіше були порадливі, тим більше, що ті поради були зайві – Ви не слухались їх. Я витрачав силу часу, думок і нервів для тих листів, що засилав Вам трохи не щодня, і все те – даремне. Те саме було б (та й ще гірше!), коли б і завідував конторою. Ви боялися витратити 200 карб., а витратили 2000. Це – певно. То й нарікайте на самого себе, а не на що инше, або на кого иншого.

Які тут можливі поради, коли люди не слухаються її, навіть про таку дрібницю: два рази я писав до контори (Ви ж читаете ті листи?), що переводний бланк, розісланий конторою – недотепний, люди не розуміють його, і не вміють писати на ньому, а через тиждень чи два знов получаю такого ж самого бланку – мабуть пожаліли грошей на виготовлення иншого бланка. Тепер ось: премія „Кобзарь”¹ заінтересовав людей, але не всякий може

одразу заслать 6 карб. Треба визначить, що „Кобзаря” одержать рокові передплатники і в розсрочку, *по виплаті останнього внеску*. Ця умова має велике значіння для поширення передплати, але вже не хотілося й писати Вам про те, бо тільки затратив би часа, чорнила і паперу – не послухались би. Здавив собі серце, та й мовчав... Ви не знаєте як гірко, болісно, одчувається в моїй душі всяка, навіть дрібна недотепність в україн[ського] руху. Я хворію од тих недотепностей... серіозно хворію душею і серцем... Так от і все пояснення: через що замовк. У мене нема личного самолюбія, коли річ торкається укр[аїнської] справи. Про те, що Ви „губите надію і енергію” я думаю, що Ви почали „губити” їх з початку газети, бо вже така скептична Ваша натура до всього. Упертість і віра все поборює. Я сам часто дохожу до одчаю на який недовгий час (не про газету, а про инши справи), але... перестраждаю той час і знов готовий до праці з повною вірою в те, що не даремно витрачаю сили. Не може того бути, щоб ця справа була не життєва. Це – певно. От бачите, як би я наїздив до К[иева], то й цього боку Ви мали б підпору, бо я доказав би Вам як $2 \times 2 = 4$, що тільки *Ваш* природний скептицизм надає Вам безвірре... Я оце, ще до Вашого листа, надумався поїхати до К[иева] та не знаю, де зупинитись, бо не хочу Вас стіснять, та й у гостинній Вашій якось не зручно мені і не спиться в ній, то запитав О. П. Косач²: чи не можно у неї зупинитись? Коли можно, то, повернувшись з Х[аркова], зараз приїду до Київа. Бувайте здорові та те цінуюте, бо всі помрємо, то нехай хоч слід по собі кинемо, щоб нащадки наши згадували нас добром...

Л. Жеб[уньов].

Ви „губите енергію” од недостачи передплатників, а я чую небезпеку з иншого боку, і ця небезпека не дає мені спати, бо вона значно гірша од Вашої... Коли й заснеш, то сниться указ 1876 р.³. От звідки насувається страшне лихо, невимовне горе... Я почув це лихо ще з того часу, як прочитав „декларацію”, а далі, чую, вона все ближче та ближче суне і от-от захопе в свою ненажерливу пащу... Прочитайте Ви в 277 ч. „Рус[ских] Вѣд[омостей]” про подачу „хододайства Кіев[ских] священ[ников]” до

Флавіана⁴ „Объ обузданіи печати”, а в тим же „ходотайствѣ” поминається і про укр[аїнську] прессу. Дехто переказував зміст його.

От тоді, як настигне це лихо, тоді недостача передплатників здасться Вам дрібницею, тоді Ви жалкуватимете про те, що бідкались над деякими пригодами з „Радою”. Хоч стережіться, принаймні, бо в самому ділі остання частина ст[атті] Піснячевського⁵ була неможлива для друку і люди з досвідом кажуть, що Вас надзвичайно легко покарано. Як то можно було пропустити Вам цей кінець статті? Невже свідомо перепустили, наче навмисно це зробили, щоб газету припинили ...

Можно буде в редакції набрати всі числа „Ради” і „Гром[адської] Думки”⁶ за [1]9[0]6 і [1]9[0]7 роки? Коли можно, звеліть це зробити для мене. Пожалуста! Я пороздавав свої.

IP НБУВ, ф. I, № 35460.*

♦ Лист на 2,5 аркушах із зошита (13,5×21,5 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік і місто у листі дописані простим олівцем адресатом. У кінці останнього аркуша зафіксовано заштриховане закреслення – початок листа. Після підпису автор продовжив лист ще на одному пів-аркуші.

¹ *...премія „Кобзар”* ... Річні передплатники „Ради” на 1908 р. дешево отримували „Кобзар”, останнє нове, повне видання за 1907 р., до якого увійшли новознайдені В. Доманицьким і вперше друковані твори Т. Шевченка.

² *...запитав О. П. Косач...* Ольга Петрівна Косач (Пчілка Олена, 1849–1930) – письменниця, редактор, видавець. Редагувала полтавський часопис „Рідний край”, який згодом перенесла до Кисва (1907), потім до Гадяча (1914–1916). В ньому публікувала спогади й нариси про відомих людей свого часу, рецензії на українські книжки, збірники, вистави, концерти.

³ *...сниться указ 1876 р...* Йдеться про Емський указ 18 травня 1876 р., підписаний російським царем Олександром II у м. Емс (Німеччина). Він забороняв друкувати й поширювати книги українською мовою, завозити україномовні видання з-за кордону, дозволяв друкувати лише історичні пам’ятки та белетристику у російському правописі, усі рукописи цензурувалися Головним управлінням у справах друку.

⁴ ...до Флавіана... Мався на увазі Флавіан (Городецький) (1840–1915) – митрополит Київський і Галицький, архимандрит Києво-Печерської Лаври, член Св. Синоду, дворянин. У 1861 р. пішов до монастиря, у 1862 р. став послушником, у 1866 р. – монахом з ім'ям Флавіан. У 1900 р. був призначений єпископом Харківським і Охтирським, 1903–1915 рр. – митрополит Київський і Галицький.

⁵ ...остання частина ст[атті] Піснячевського... Очевидно, Л. Жебуньов мав на увазі статтю В. Піснячевського, опубліковану у традиційній рубриці цього дописувача „З невських берегів” – „Вергуни з депутатами” (№ 273, 5 грудня 1907, с. 2). У ній публіцист критикував українофільство „Галицько-руського благодетельного общества” в Петербурзі, на одному з засідань якого йому довелося побувати, і в статті автор передавав свої збентежені враження від побаченого й почутого на тому зібранні.

⁶ „Громадська думка” – див. лист № 7, прим. 2.

№ 19

10 липня [1908] року

10 липня. На Катеринославщині.

Глибокоповажаний і любий Євген Харлампієвич!

Од'їзжаючи з Євпаторії, я одержав Вашого листа, такого, що як тільки розгорнеш його, то ще й не читаючи, тхне од нього великим сумом і розчаруванням. Кілька разів я перечитав його і замислився... „А ну”, – думаю собі – перевірю себе: невже я не добачаю того, що Ви бачите, невже я такий юнак, що сам в собі ношу захопленне мріїми і не вважаю на реальну дійсність?” Думав про те в Євпаторії, думав усю дорогу сюди, думав і тут, пригадував становище української справи 4 роки назад, обдивлявся те, що зараз є, холодно-критично провіряв оце все, самого себе, і... щоб Ви не казали мені, я ще більше і глибше переконався в тому, що Ваш сум і скептицизм залежить од суб'єктивних причин і настрою, а не од внішніх. Одколи я знаю Вас, Ви були скептиком, а тепер – нервова хвороба, та може й інші личні обставини обгострили Ваш настрій: на що б Ви не глянули, про щоб не подумали – усе сумно, погано, безнадійно... Я добре уявляю собі як важко жити з таким душевним настроєм, щиро спочуваю Вам і жалкую про те, горяче бажаю, щоб Ви збулись цього

кошмару, але, голубе мій дорогий, стережіться переносить свій суб'єктивний настрій на громадські справи, якими займаєтесь (в даннім разі – газетою), бо й на справі це одіб'ється погано і на душі Вашій ще гірше і тяжче стане... От узять, наприклад, хоч би цю фразу з Вашого листа: „Мабуть приходить кінець нашим пробам з нашою пресою”. Через що ж той „кінець приходить”? Через те що О[льга] П[етрівна]¹ не дотягне й до кінця року з „Р[ідним] Кр[асм]”, а „Світова Зірниця”² вже вмерла? Не дивно, що О[льга] П[етрівна] не дотягне, бо вона попереду розіграла співробітників (ще в Полтаві це почалось, а в К[ієві] довершила) і через те попусувала газету до того, що число передплатників звелось з 1500, або 1700, мабуть на 300, коли не менше, бо не можна одній людині писать усю газету. „Світової зірницї” ніде, крім Поділля, навіть не видно було і не чутно, видавалась вона виключно для селян, тоді як ще не диференціювались крути читачів, а інтеллігенція систематично бойкотувала її через напрям газети. Може значно погіршав стан „Ради”? Не видно того з Ваших відомостей, що Ви подали в цьому листі, і не чутно взагалі поганого поговору про неї. Що до відношення читачів до „Ради”, то воно усе прихильніш стає, про що далі я напишу, а тепер поміркуємо про число передплатників. Щороку Ви в *початку липня* доходите до одчаю, а потім через місяць, два, теж щороку, число передплатників виравнюється. В цьому ж році число одпавших *значно менше*, ніж було позаторік і торік, і я бачу в тому успіх газети. Ви сами пишете, що в цьому році одпало 340, а торік 500, і думаєте, що потім поповнилось число передплатників через старання мої та Богуславського³. В цьому рахунку Ви помиляєтесь, бо *найбільше* число наших передплатників дано було нами *до 1 липня*, а *найменша* частина їх поступила з 1 липня і далі. Це – вірно. Позаяк же Ви злякались в початку липня (Ваш лист од 2 липня) про число одпавших в цьому році, то й це число буде далеко менше, ніж 340, бо не всі передплатники поновляють передплату до строку або в строк, а инши – в початку осені. Так і тепер буде. Значить сумувать з цього powodu – нема чого.

Що ж до відношення читачів до „Ради”, то навряд Ви можете поскаржитись (коли не вважати на чорносотенські листи), особливо, коли порівняти це відношенне з тим, яке було до „Гро-

м[адської] Думкі”. Оскільки чутно (а я вже пильную про ці чуткі), читачі признають, що „Рада” стала куди інтересніш ніж була навіть торік, не дивлячись на те, що напрям її значно умірковався. З початку це признання здивувало мене, бо взагалі гостріша газета інтересніш, ніж уміркована. Я замислився над тим ще зімою, чуючи і читаючи похвали „Раді”, і не вмів розв’язати цього питання поки, оце вже у Євпаторії, інші люди не навели мене косвено на розв’язання його. Я вже писав Вам і М[аксиму] Стр[а-тоновичу]⁴, що познайомився з двома журналістами, що пишуть по рос[ійських] журналам місячним, і познайомив їх з „Радою”. Як уже вчитались вони в неї, то й кажуть мені якось одного разу (спочатку сміялись): „Мы не ожидали, что укр[аинская] газета, при современном зачаточном развитии укр[аинского] литературного языка, может быть настолько содержательна, как „Рада”, а корреспонденции ея представляют такой любопытный бытовой материал, какого не дает ни одна русская газета относительно рус[ского] народа. Правда, в газете видна скудость литературных сил и бедность талантов, но вместе с тем чувствуется в ней что то новое, свежее и оригинальное... Если *это* и далее развивается, то пожалуй вѣрна мысль украинофиловъ, что укр[аинская] литература и пресса со временем обогатитъ мировую...”. Став я міркувати з їхняго вислову, і дійшов до такого висновку. Оце „новое и оригинальное” є нова для рос[ійської] літератури тема – ідея національного відродження *на демократичному ґрунті*, бо в Росії досі пробивалась нац[іональна] ідея державного значіння, а не народного, а до того ще й своерідні риси мови і характера українського надають інтересу до українськ[ої] літератури, а тут ще й сама національна ідея стала модною в рос[ійській] журналістиці, дякуючи, головно жидам-сіоністам, які пустили її в ход. Звертаюсь знов до „содержательности” „Раді”. Усі рос[ійські] газети, майже виключно політичного змісту, а як тепер інтерес до політики дуже упав (цікаві факти я чув про це!) не тільки через внішні причини, а ще й через громадянську (чи суспільну) реакцію, то й усі рос[ійські] газети стали порожніми, їх ледве-ледве читають і найбагатші з них розоряються, як от „Русь”⁵, „Свободные мысли”⁶ і навіть „Рус[ские]

Від[омости]”⁷ стогнуть. „Рада” ж політикою майже не зацікавляється, а головні статті присвячені національним ідеям і відродженню. Це і єсть для кацапів „новое и свежее”, а для українців – рідне і близьке. Та, на великий жаль, читач, навіть українець, ще не звик до укр[аїнської] літературної мови, вона ще здається багатьом українцям „анахронизмом”, і через те число передплатників на „Раду” стоїть на одному рівні. Але ж звичка до мови – діло часу, і не може вона не посуватись наперед. Світовий досвід запевняє в тому. Уперттю, чи лучче сказати стійкістю усе на світі поборюється, а рутіна заскоружула, до якої належить сучасне відношення до укр[аїнської] мови, тим більше і швидче зникне, коли додати до того, що й сама укр[аїнська] мова з часом виробляється. Не забувайте, Бога ради, що до 1905 року ми налічували 76 цілком свідомих українців, а таких, що вміли писати по українськи, було, мабуть не більше 20–30 чол. на всій рос[ійській] Україні (я сам не вмів скласти 2–3 фраз). Тепер же „Раду” передплачують, пересічно 1500 чол., а читають, певно, не менше як 8–10 тисяч чол. Той, хто читав її на протязі року, не може не стати свідомим українцем, і не може бути, щоб він мовчав, нікого не нахилив до українства, неімовірно, щоб не ширились ці думки. Значить, преса наша робе своє діло, і в історії укр[аїнського] відродження не останнє місце належатиме їй, а що до сучасної темряви, коли „все на всіх язичях мовчить”, то будучий історик поставить значіння нашої преси на першому місці. Ви питаєте мене: „Чому ж в такім разі мляво посувається успіх, хоч би й „Ради” щодо передплати?” У відповідь на це питання, я питаю Вас: чому загальний політичний і громадський рух по всій Росії так підупав, що найпоступовіші рос[ійські] газети і місячники розоряються, книжна література згинула (крім порнографічної), і до найпопулярніших поступових партій громадянство відноситься холодно-байдуже? Страшні часи суспільної реакції і жаху од минулого переживає громадянство, і поки не одпочине воно од незвичного підйому *видима* байдужість усе поняла. Але це не значить, що внутрішній, *потенціальний* процес життя зупинився, бо тоді люди повмирили б. Він йде, той процес, сили набираються, думки мелькають, гуртуються до міста, і все

те набирається не тільки з життя і досвіду, а ще й з літератури, як не мало читають її. У кого більше жевріє імпульс життя і поривання до кращого, той неперемінно керуватиметься у своїх думках літературою. Російська преса і журналістика це добре знає по своєму віковому досвіду, і через те вона чіпляється за мінімальну можливість існувати, бо вона знає, що коли вона згине, то „мерзость запустѣнія” поглине громадянство.

Треба, щоб миготів, жеврів якийсь вогник, бо з вогника розгоряється й полум'я у відповідний час. Вона знає, що на місто потомлених покоління щодня нарастають нові, молодші, яким потрібні духовна їжа і світ. І от те, що в часи реакції набирається мляво, напівпатично, навіть не помітно того, що набирається, те саме, при інших обставинах вибухне широко і буйно, бо як не як, а з маяка (се б то з преси та журналістики) впали іскорки в душу і розум людей, які пориваються до кращого життя.

Прикладіть же, мій голубе, оці думки до української преси в наши тяжкі часи, то й виявите собі величезне значіння її, якого не добачаєте зараз, і через те доходите до одчаю...

Уявіть собі становище укр[аїнської] справи, се б то нашого національного відродження, коли зникне уся наша газетна преса (не кажіть мені про ЛНВ, бо місячник, не може замінити собою біжучої преси)?!. Публична діяльність неможлива тепер, просвітні інституції наші „на ладань дышать” і не сьогодні-завтра зникнуть, та й не можуть вони захопити широкий круг людей поза городами; в законодавчих сферах нема у нас оборонців, талановитих письменників, в роді Шевченка – біг дасть. Єдиний маяк, чи огнище, з якого сипляться гіскорки, подає звістки про укр[аїнську] справу, нагадує про неї, нахиляє людей до тієї або іншої, хоч би й дрібниці національної; гуртує коло себе молодь, нахиляє її до нац[іональної] діяльності, навчає її читати й писати по українські, навіть – думати про справу і, таким робом, сприяє виробленню мови і письма українського, викликає дописи з найглухіших кутків, служить українцям органом для поділяння думок між собою (інші способи для того поділяння тепер неможливі) – усі ці функції одбуває тепер наша преса. Наприклад – справа пам'ятника Шевченкові⁸, так само як і з'їзд у

Празі⁹, посунулися і навіть виконались тільки через прессу. Уявіть собі що вищезначені функції преси зникли – що зостанеться? „Пустое пространство?!”... Ви не можете собі і представити зараз усіх тих погибельних наслідків од цього краху... Нехай зникне преса – через 5–10 літ ми будемо знов налічувати 76 свідомих українців, бо старі – то повмирають, то підтопчуться, а молодші покоління перекидатимуться в „общерусовъ”, бо нема джерела, з якого йшов би на їх світ. Звідкі їм набіраються самопізнання? Це ж буде те саме, що було до 1906 року, чисто таке... Од цієї думки про будучину навіть і я прихожу до жаху і одчаю!...

Тут є над чім і треба уважно поміркувати перед тим, щоб вирішати „кінець нашої преси”. Це справа – величезної вагі. Єдина причина, яка може виправдати „кінець преси”, повна відсутність грошей на видаванне часописів, та й то ще треба поміркувати над тим, що коли не вистаче їх на щоденну газету, то чи не перейти б на 2-х разову на тиждень тетрадками, в роді „Рідного Краю” (в Росії, кажуть письменники, пішла мода на такі)? А зникать так, одразу – Боже борони! Сами на себе будете страшено ремствувати як побачите ті наслідки, про які я вище натякав. Заводить же нову газету, після перерви, в наші часи апатії до всього, – майже неможливо, не позбіраєте й тих передплатників, якіх зараз маєте. Це – певно. „Рідному Краєві” 4-місячна перерва страшно пошкодила. Коло вересня, я думаю, вже виясниться грошова справа на 1908 рік, і коли виясниться так, що з теперішніх джерел не визначиться потрібна сума на видаванне „Ради” в 1909 році, то Ви напишіть про те до всіх громад і поодиноких людей, як от – Пеліхіна¹⁰, Аркаса¹¹ і інших заможних українців або скличьте їх. Коли й після того не збереться потрібна сума на щоденну, то прийдеться перейти на 2-х разову на тиждень. На таку, мені здається, вистачиться в К[ієві] потрібна сума, без заповомі з поза Києва. Хоч і не хочеться Вам переходити з щоденної на іншу, але що робити! Краше – пів біди, ніж повна біда. По думці ж інших українців треба було й починати з 2-х разової. Зникать же „Ради” мовчки – неможливо, бо це ж – громадське діло, то порадитись з людьми слід, бо ремствувать будуть на Вас.

Що до Вашої думки про підвищення передплати на „Раду”, то це буде свого рода зникання преси, кінець її тільки замаскі-

рований. Покиньте думку про це. Щиро бажаю Вам швидче загоїть руку Левка¹² і самому підправиться. Пишіть мені в Гадяч, куди я сьогодні од'їзжаю. Буду там підправлятися після лічення, яке дуже стомило мене, ослабило. Міцно обіймаю Вас! Не кидайте цього мого листа, а перечитайте ще раз, поміркуйте над ним уважніш, та додайте до моїх документів ще Ваших, які, певно, є у Вас поза скептицизмом явним. Коли знайдете, що мій лист заслугує хоч деякої уваги – перечитайте його, або перешліть іншим видавцям „Ради”. Може хоч трохи впливе. Ще раз цілую Вас. Л. Жебуньов.

Не думайте, що я охоче згоджуюсь на перехід „Ради” з щоденної на 2-х разову. Розуміється – ні, а тільки стою на тому, що лучче 2-х разова газета ніж ніяка, бо й 2-х разова обслуговуватиме вищезначені функції, тільки в меншій мірі. Щодо поради з іншими позакіянами, то я думаю, що радиться слід тільки про гроші, бо як заведете мову про напрям та зміст газети, то крім суперечки, яка пошкодить і грошовій справі, нічого не вийде...

ІР НБУВ, ф. 1, № 35463.*

*Лист на 8 аркушах із зошита (16 сторінок, 13,5×21,5 см), написаний чорним чорнилом, компактним почерком. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем у правому кутку над текстом дописав адресат. Окремі слова та фрази підкреслені автором, зустрічалися й закреслення та вставлені слова.

¹ Ольга Петрівна Косач – див. лист № 18, прим. 2.

² „...„Світова Зірниця”... „Світова Зірниця” – тижнева газета (згодом двотижнева). Почала виходити з 1906 р. спочатку у Могилеві-Подільському, потім у с. Пеньківці, в 1911 р. була перенесена до Києва, виходила до 1913 р. Крім інформативного матеріалу, віддавала перевагу с/г та кооперативним темам.

³ ...*Богуславського*... Богуславський Микола Олексійович – див. лист № 2, прим. 10.

⁴ ...*М[аксиму] Стр[атоновичу]*... Синицький Максим Стратонович – див. лист № 4, прим. 2.

⁵ „Русь” – щоденна газета, що виходила у Санкт-Петербурзі.

⁶ „Свободные мысли” – політична, громадська і літературна газета, що виходила також у Санкт-Петербурзі.

⁷ „Русские Вѣдомости” – див. лист № 7, прим. 8.

⁸ ...*справа пам'ятника Шевченкові...* Мова йшла про агітаційну акцію „Ради” щодо збору коштів на пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Києві, який планували встановити у 1914 р. до 100-річного ювілею Кобзаря. Детальніше про це – див. лист № 45, прим. 5.

⁹ ...*як і з'їзд у Празі...* Мався на увазі з'їзд слов'янських студентів, що проходив 24–30 червня 1908 р. у Празі. Його описав у „Раді” В. Піснячевський у статті „Студентський з'їзд (19 червня 1908 р., № 140, с. 1). Перед з'їздом українські студенти утворили тимчасовий комітет української секції, який надрукував у „Раді” відозву до поступової української академічної молоді (№ 116, 20 травня 1908 р.).

¹⁰ ...*Пеліхіна...* Мався на увазі Пелехин Павло Петрович (1842–1917) – відомий український хірург, син лікаря родом з Київщини, професор Военно-Медичної Академії у Петербурзі. Автор бл. 30 праць з питань хірургії, був піонером у застосуванні антисептики в Росії. У 1898 р. передав НТШ у Львів значну грошову суму на будівництво медичного факультету Українського університету.

¹¹ ...*Аркаса...* Мався на увазі Аркас Микола Миколайович (1853–1909) – культурно-освітній діяч, історик, публіцист. Проживав у м. Миколаєві. З 1907 р. очолював там місцеву „Просвіту”, у її видавництві видав свої публіцистичні брошури „Гетьман Іван Степанович Мазепа”, „Чи це ж прогрес?”, „Українські духовні братства і сучасні просвітні товариства в Україні”. Написав за однойменною поемою Т. Шевченка оперу „Катерина”, науково-популярну „Історію України-Русі” (1908).

¹² ...*швидче загоїть руку Левка...* Йдеться про старшого сина Євгена Чикаленка, Левка Чикаленка (1888–1965). У 1907 р. закінчив у Києві приватну гімназію, у 1907–1908 рр. студював природничі науки у Лозаннському університеті, у 1909 р. вступив до Петербурзького університету, де вивчав антропологічні науки під керівництвом професора Ф. К. Вовка. Був дійсним членом „Русского антропологического общества”, співробітником географічного товариства, членом УНТ. З 1913 р. почав публікувати свої наукові праці, брав участь у наукових експедиціях Ф. Вовка на Східну Волинь, Кубанщину, Херсонщину, Полтавщину. 19 жовтня 1905 р. Левка було поранено у Києві під час єврейського погрому. Тривалий час рана не могла загоїтись і дуже турбувала батька.

16 грудня 1908 року

Отже казав Вам: не містіть того безглузлого протеста проти „Р[ідного] Кр[аю]”¹, бо чуло моє серце, що це пошкодить „Раді”. Так воно й виходить: ще на дорозі, стрівшись з де-кім, почалось наріканне на „Раду”, а в Полтаві вже справжнє і гуртове обурення проти „Ради”... Та ще як раз перед новим роком... В Харьк[ові] теж, кажуть, обурені. Отже, починаючи з вибрика проти одеситів², „Рада” наче навмисно шкодить собі, одхиляючи од себе людей і популяризуючи тих, проти кого висловлюється, як зпопуляризувала зараз „Р[ідний] Кр[ай]”, якого наміряються підтримати в новому році. Ох, яка це шкода, коли не вистачає тактовності! З Х[аркова] або з Криму напишу просторніше.

Л. Жеб[уньов]

ІР НБУВ, ф. 1, № 35464*.

* Листівка написана чорним чорнилом. Не мала авторського звертання й дати. Датована за відбитками штемпелів, яких на ній збереглося 3: 2 – київських і 1 – полтавський, вони мають чіткі дані. Відправлена 16 грудня 1908 р., отримана 17 грудня. Адресована: *Въ Києвъ, Маринско-Благовѣщенская ул., № 56, Е[го] В[ысоко]б[лагородию]* Євгенію Харламповичу *Чикаленко*.

¹ ...не містіть того безглузлого протеста проти „Р[ідного] Кр[аю]”... Малася на увазі публікація в „Раді” „Наша відповідь „Рідному Краєві” (№ 295, 28 грудня, с. 2). Це був відгук на статтю О. Пчілки „Наша справа з жидами” („Рідний Край”, № 44, 22 студня 1908 р.), у якій вона критикувала „Раду” за висловлені на її сторінках зауваження щодо юдофобської статті Немо (П. Немоловського) „Чим нам користні жиди?”, яку публікував часопис „Рідний Край” (№ 40, с. 5–6, № 41, с. 7–9, № 42, с. 6–9, № 43, с. 7–8), і яка викликала багато різнорідних думок серед громадянства. У ній автор розглядав історію єврейського народу, констатував ставлення до нього українців, і робив висновок, що вони не повинні допускати збільшення прав євреїв в Україні, а радити їм переселятися до далеких і нецивілізованих країн. У „Раді” ставлення до цієї досить різкої статті було висловлене у статті „Українство і антисемітизм” (№ 293,

24 грудня). Її автор вказував на логічні помилки Немо, підкреслював, що висловлені ним думки розходилися з українським рухом, толерантним до всіх національностей, що проживали в Україні. Крім того, на сторінках „Ради” був опублікований лист студентів політехнічного інституту з протестом проти вищезазначеної статті (№ 283, 12 грудня, с. 4). Протесту ж проти часопису, у якому була опублікована стаття, редакція „Ради” не наважувалася висловлювати, оскільки не була певною у солідарності „Рідного Краю” з думками свого дописувача. І лише після того, як його редактор, О. Пчілка, підтвердила, що розділяє думки автора статті, яку містила свідомо, критикувала „Раду” за опублікований студентський протест, стверджувала, що жиди шкідливі українцям не лише з економічного погляду, а й з національного, бо вони зневажали все, що стосувалося українства, у „Раді” була опублікована вищезгадана відповідь, у якій редакція заявляла, що між нею і „Рідним Краєм” у поглядах на єврейське питання немає нічого спільного.

² ...починаючи з вибrika проти одеситів... Автор мав на увазі опубліковану в „Раді” статтю „Наша неорганізованість” (№ 184, 12 серпня 1908 р.) з критикою вчинку добровільного дописувача з Одеси С. Шелухина (С. Просвітянина), який поїхав у Чернігів на XIV археологічний з’їзд всупереч постанові українських вчених (від участі в ньому відмовилися Київське Наукове товариство, Наукове товариство імені Шевченка та „Просвіти”). Але Одеська „Просвіта” делегувала С. Шелухина як свого представника, на цей з’їзд, і він виступив на ньому з доповідями про назву „Україна” і про українське тужіння над померлими. Одесити й особисто С. Шелухин були прикро вражені гострим виступом часопису проти свого добровільного дописувача. Сергій Павлович образився на цю критику і розірвав з газетою співробітництво на 2 роки.

№ 21

22 грудня 1908 року

Цей лист – для відомости Вам одному.*

Ялта, 22 декабря 1908

Високоповажний Євген Харлампієвич!

Багато верстов проїхав, в двох городах зупинявся, настраждався од холоду, децю приемне чув, як от, що в Харьк[ові] вже подають проханне на укр[аїнський] клуб, або те, що стан сту-

* Речення підкреслено двома лініями.

д[ентської] громади в Х[аркові] значно покращав од торішняго, але головнo інтересовався я (бо наступає новий рік) відношенням до „Ради”, і от про це вислухав силу балачок. Зводячи їх до купи, я помітив, що інтересу до „Ради” більше, ніж раніш було. Може через те й докорів більше чув, як взагалі буває, коли інтерес стає на місце байдужости. З цього боку можно радіти, але сила докорів зменьшує радість... Головнo докоряють тому, *що в газеті редакції не видно*, а найінтересніші статті – сторонніх людей, при чим особливо одмічали з похвалою статті: Доманицького¹, Піснячевського², Дорошенка³, *короткі* статті Єфремова⁴ (довгих расправ його *зовсім* не читають, за виключенням ортодоксів-українців, які хоч заглядають в ці розправи), Просвітянина (Шелухіна)⁵ і Василька⁶; так от і все, що звертає увагу читачив що до самостійних статей. За тим, скаржаться на одсутність *закордонного виділу** (хоч би, кажуть, про головні події було) і на *малу російську* хроніку, взагалі бажають більшого змісту газети, хоч би й за вимогу передплати, бо тоді, кажуть, „Рада” замінила б російську газету, а тепер – ні, треба ще виписувати російську в додаток. Про *шриффт* газети чув я стільки докорів (навіть сьогодні чув, бо й тут є передплатники), що й переказати Вам не зможу, а про *папір* кажуть, що він годиться добре „на підтірку”, а не для газети. Прямо лаялись за вибрики проти одеситів, проти Коваленка⁷ (хто тільки не говорив про те, то усі були на стороні Коваленка) і нарешті – проти „Р[ідного] Краю”. В Харьк[ові] намірялися писати до „Р[ідного] Краю” заяву співчуття, не дивлячись на те, що статтями Немо незадоволені, та мабуть, роз’їзд перед святками перешкоде тому. Потім чув я силу докорів за *неакуратну доставку* газети, розказували прямо неймовірне нехтування проханнями передплатників, коли приходилось змінять адреси, а розказували люде вірні; багато чисел просто таки не доходять, хоч раніш, кажуть, цього не бувало. Дуже хвалять виклад хронік обох щодо розуміння мови, і незадоволені викладом передових статей, вказують на виклад передових в полтавському „Р[ідному] Красві” і кажуть: „Отже, можно й політичні статті писати так,

* Усі інші підкреслення на цій сторінці зроблені зеленим олівцем, очевидно, адресатом.

що усі розуміють”. Очевидно, згадували вони статті Коваленка полтавського⁸, бо він писав ті статті, та я й сам не знаю нікого іншого, хто б вмів би писати так популярно, як він, і коли б можна було придбати його для „Ради”, то це був би великий прибуток.

От і все, що довелось мені чути про „Раду”, і що я вважав за моральний мій обов'язок довести до Вашої відомости, і дуже прошу Вас оголошати в редакції, бо за мою послугу Вам – здобуду собі ворогів. Я старався переказати Вам якомога об'єктивніше, але люде можуть подумати инакше...

Бачив я в Полт[аві] Кучерявенка⁹. Йому хочеться в Київ, і коли б Ви поміркували добре та виписали б його до Києва хоч на кілька день, щоб ближче познайомитись з ним, то думаю, що він як раз здався б до контори, бо людина – жвава, честна, ідейна і працьовита, а в конторі *необхідно треба* * – дещо реформіровать щодо порядку, економії, і ширення газети. Не можна так спускатись на „произволь судьбы”, як от тепер стоїть справа... Крім того, не забудьте, що Шерстюк¹⁰ незабаром поїде одбувати кару, а Синицькій візьметься за государственний испит¹¹. Брат же його навряд годиться заправляти конторою. Поміркуйте про це... Ну, досить вже про газету. Не наставляти я Вас хочу, а пишу задля того, що укр[аїнська] газета має тепер, як видно, ще більшу вагу ніж досі було, то й треба пильнувати її. Здоров'є моє коли не погіршало, то й не покращало, і лікарі в Х[аркові] і тут неодступно вимагають, щоб їхав за кордон: в Швейцарію або Італію, та біда в тим, що вже багато витратив грошей поки доїхав сюди, то боюся, що не вистаче на подорож за кордон. Погода ж тут така мерзена, що й носа не виткнеш на двір, а душевна нудота – прямо неможлива... Хоч пропадай! Встиг уже й застудитись тут, сидю в отелі безвиходно. Поздоровляю Вас з святками! Ваш Л. Ж[ебуньов].

Писать мені: Вь Крымъ, Ялту, на моє имя і більше нічого **.

Коли Ви знаєте, де живе Требінська¹², то пожалуста *зараз* сповістіть мене, і їй напишіть, щоб вона повідомила мене *негайно*

* Підкреслив автор.

** Речення дописано з лівого боку.

про своє життя щодо *погоди, температури і коштовности життя*. Я прохав Лесю це зробити, та, мабуть, вона поїхала кудись на святки і мого листа не одбере, а мені дуже потрібно довідатись про оце все. Лаю себе на чом світ стоїть за те, що не поїхав з Києва в Швейцарію.

Зараз прочитав допись в 286 ч. з П[єтербу]рга Русової¹³ та й... справді таки „редакції не видно”, навіть щодо виправки статті, а коректури й зовсім – чорт ма!.. Чи може коректура попсувала виправку? Хоч „анальфabetність” відноситься до редакційного погляду: і без того простий читач не розуміє силу слів, а тут ще – „анальфabetність”. Чорт зна що...

Забув подати до Вашій відомости: чимало людей питало: „Куди поділись попередні кореспонденти, що писали в одділі „Дописі”? Цей одділ був найінтересніший, навіть рос[ійські] газети інтересувались їм і перекладали, а тепер, з осени, дописі стали дрібязкові... Прийміть це до уваги.

Коли б хто з редакційних людей один раз (або хоч і два) на рік об'їхав ті укр[аїнські] городи, де найбільше передплатників Р[ади], та послухав би, що гомонять про газету, та й сам з свого боку дечого дістав би там для прибутку газети, то було б це вельми корисно і газета значно поширилась би. Я переконаний в тому. Аби тільки чоловік той був дотепний, і жвавий. Кучерявенко годився б для цієї ролі.

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35465**

♦ Лист на 4 аркушах (8-ми сторінках, 13,5×21 см), написаний червоним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат. Зустрічалися підкреслення зеленим олівцем, очевидно, зроблені адресатом. Окремі підкреслення належать і автору. На арк. 2 півсторінки тексту закреслено.

¹³...особливо одмічали з похвалою статті: *Доманицького*... Доманицький Василь Миколайович (1877–1910) – публіцист, громадсько-політичний діяч, історик, літературознавець. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, співпрацював з багатьма сучасними йому виданнями. Був фактичним редактором газети „Рідна спра-

ва/Думські вісті”, одним із засновників і діяльних редакторів видавництва „Вік” у Києві, членом ТУП. Під редакцією В. Доманицького вийшло перше в Росії повне й критично оброблене видання “Кобзаря”. Редактор звів весь його текст з автографами та першодруками і результатом його праці стала монографія “Критичний розслід над текстом „Кобзаря” (1907). Діях популяризував знання в галузі сільського господарства, кооперації, етнографії, бібліографії, видавши низку праць із цих галузей. Був одним з найпопулярніших публіцистів „Ради”. У 1908 р. на її сторінках опублікував статті про національне відродження: „Словаки. Про їх життя та національне відродження”, № 276, 3 грудня, с. 1–2; № 277, 4 грудня, с. 2–3; № 278, 5 грудня, с. 2–3; № 281, 10 грудня, с. 2–3; № 282, 11 грудня, с. 2–3; „Брати наші не куняють...” (про кооперативний рух у галицьких та буковинських українців), № 55, 6 березня; публіцистичні статті під заголовком „Листи з-загрянщи”, № 40, № 75, № 101, № 120, № 175, № 210; „Чому я не негр?”, № 237, 17 жовтня, с. 2–3; „Селяне послі”, № 202, 4 вересня, с. 1; „Пам’яти Марка Вовчка”, № 172, 27 липня, с. 2–3 та ін. Усього за 1908 р. опублікував бл. 20 великих публіцистичних статей.

²...*Піснячевського...* Піснячевський Віктор Онуфрійович – див. лист № 16, прим. 3. У щоденнику „Рада” подавав репортажі про роботу Державних Дум, вів цикл „3 невських берегів”, часто публікувався під псевдонімом Андрій Горленко. У 1908 р. продовжив публікувати статті циклу: „3 невських берегів”, № 16, 19 січня, № 18, 22 січня, № 21, 25 січня, № 23, 27 січня, № 27, 1 лютого, № 29, 5 лютого, № 32, 8 лютого, № 35, 12 лютого, № 42, 20 лютого, № 58, 9 березня, № 65, 18 березня, № 66, 19 березня, № 69, 22 березня, № 73, 28 березня, № 122, 28 травня, № 124, 30 травня, № 126, 1 червня, № 132, 10 червня; та цикл „Петербурзькі листи” в № 181, 8 серпня, № 186, 14 серпня, № 190, 20 серпня, № 252, 4 листопада, № 254, 6 листопада, № 267, 21 листопада, № 269, 25 листопада, № 270, 26 листопада, № 284, 13 грудня, № 285, 14 грудня, № 288, 18 грудня, № 293, 24 грудня, № 294, 25 грудня, № 295, 28 грудня та „3 подорожі”, № 140, 19 червня, № 144, 24 червня, № 145, 25 червня, № 146, 26 червня, № 147, 27 липня, № 156, 8 липня, № 157, 9 липня, № 159, 11 липня, № 160, 12 липня, № 161, 13 липня, № 163, 17 липня, № 169, 24 липня, № 170, 25 липня, № 172, 27 липня, № 173, 29 липня, № 178, 3 серпня. Всього опублікував у 1908 р. близько 48 статей.

³...*Дорошенка...* Дорошенко Дмитро Іванович – див. лист № 2, прим. 8, активно співробітничав з „Радою”, публікував у ній статті про видатних українців, національне відродження у білорусів та піднімав інші актуальні теми. Основні його статті у 1908 р.: „Австрійський уряд і українське наукове товариство”, № 102, 3 травня; „Нова українська хата в Києві”,

№ 96, 26 квітня; „Чиста справа вимагає чистих рук”; № 107, 9 травня, „Історичне неуцтво чи національна безтактність”, № 110, 13 травня; „Славянські гості в Петербурзі і славянське єднання”, № 116, 20 травня; „Білоруси і їх національне відродження”, № 247, 29 жовтня, № 249, 31 жовтня, № 246, 28 жовтня; „Українці в Угорщині”, № 232, 11 жовтня; „Українство і російська культура”, № 224, 1 жовтня; „Євреї на Україні”, № 218, 24 вересня; „Галичина і російська культура”, № 180, 6 серпня; „В справі пам'ятника Т. Шевченкові”, № 130, 7 червня; „Українська справа в освітленні польського професора”, № 123, 29 травня; „Михайло Максимович”, № 272, 28 листопада; „Новий” курс проти українства”, № 80, 5 квітня; „М. Костомаров”, № 82, 8 квітня; „Історичне заслплення”, № 85, 11 квітня; „Михайло П. Старицький”, № 88, 17 квітня; „Новий намістник Галичини”, № 89, 18 квітня; „Не так панки, як підпанки”, № 93, 23 квітня; № 97, 27 квітня, № 102, 3 травня, № 107, 9 травня. Всього Д. Дорошенко опублікував у 1908 р. бл. 25 статей.

⁴ ...короткі статті Єфремова... Єфремов Сергій Олександрович – див. лист № 7, прим. 10. Активно співробітничав з „Радою” в 1908 р., мабуть, один з найактивніших публіцистів того року. Він опублікував на сторінках газети понад 50 більших і менших ювілейних і публіцистичних статей, серед яких: „Драгоманов і єврейська справа”, № 254, 6 листопада, № 255, 7 листопада, № 256, 8 листопада, № 259, 12 листопада; „Українська преса і читачі”, № 130, 7 червня; „Свято і будні”, № 121, 27 травня; „До біографії Дмитра Пильчикова”, № 114, 17 травня; „Літературний намул”, № 45, 23 лютого, № 46, 24 лютого, № 48, 27 лютого, № 49, 28 лютого, № 51, 1 березня; „З нашого життя”, № 53, 4 березня, № 274, 30 листопада, № 279, 6 грудня, № 284, 13 грудня, № 290, 20 грудня; „Апостол правди і науки. На 13-літні роковини смерті Драгоманова”, № 131, 8 червня; „Старе бурчання”, № 150, 1 липня; „Фантастичні мрії”, № 151, 2 липня; „Новий похорон Куліша”, № 236, 16 жовтня; „Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич)”, № 200, 2 вересня, № 201, 3 вересня, № 203, 5 вересня, № 206, 10 вересня, № 207, 11 вересня; „Пам'яті Тадея Рильського”, № 219, 25 вересня. Публікував і рецензії на переклади з німецької мови Н. Грінченко та М. Загірньої.

⁵ ...Просвітянина (Шелухіна)... Шелухин Сергій Павлович – див. лист № 5, прим. 2. У 1908 р. опублікував у „Раді” статті на актуальні теми: „Македонська справа”, № 84, 10 квітня, № 85, 11 квітня; „Російські ліберали і українство”, № 92, 22 квітня; „Патріотизм”, № 101, 2 травня, № 104, 6 травня, № 105, 7 травня; „Забезпека народного продовольства”, № 9, 11 січня, № 10, 12 січня; „Кому можна купувати надільні землі?”, № 45, 23 лютого, № 50, 29 лютого, № 52, 2 березня, № 53, 4 березня, № 57,

8 березня; „Чи знову не спроможемось?“, № 299, 8 жовтня; „До шкільних справ“, № 174, 30 липня, № 175, 31 липня, № 176, 1 серпня, № 177, 2 серпня; „Вчитель і ученики“, № 105, 7 травня.

⁶...*Василька*... Мався на увазі Ніковський Андрій Васильович (1885–1942) – громадсько-політичний діяч, редактор, публіцист. Шлях у журналістику розпочав із „Ради“, потім ЛНВ. Редагував „Раду“ (1912, 1913–1914), журнал „Основа“ (1915) та „Нову Раду“ (1917–1919). Автор публіцистичних статей, критичних нарисів, передмов до творів Л. Українки, І. Нечужа-Левицького, Г. Квітки-Основ'яненко, упорядник „Українсько-російського словника“ та ін. У 1908 р. у „Раді“ були опубліковані перші статті А. Ніковського, який у той час проживав в Одесі й навчався на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету та був добровільним дописувачем „Ради“. У 1908 р. опублікував на її сторінках 5 наступних статей: „Лист з Одеси“ № 87, 13 квітня; „Нові настрої“, № 129, 6 червня; „Сучки та паростки“, № 192, 22 серпня; „Край, гдѣ все обильемъ дышить“, № 264, 18 листопада; „Руській Сократъ“, № 281, 10 грудня.

⁷...*проти Коваленка*... Очевидно, автор мав на увазі негативну рецензію на драматичний жарт Г. Коваленка „Щасливий край“, який вийшов у Полтаві у 1908 р. Л. Чулий (С. Черкасенко) дав на нього негативний відгук, зауваживши, що живого гумору в цьому жарті не помітив. Назвав його недотепним, важким, мертвим, написаним у грубій, шаблонній формі, без сценічних типів. Г. Коваленко був активним добровільним дописувачем „Ради“ із Полтави. Очевидно, таке критичне ставлення „Ради“ до своїх співробітників збентежило читачів.

⁸...*статті Коваленка полтавського*... Мова йшла про Коваленка Григорія Олексійовича (1868–1937) – письменника, редактора, публіциста. З 1905 р. він мешкав у Полтаві, працював секретарем міської думи. Тут став одним з організаторів та редакторів часопису „Рідний край“ (1905–1906, №1–26), редактором природничо-медичного вісника „Житте і знання“. Друкувався з 1891 р. у журналах „Зоря“, ЛНВ, „Дзвінок“, „Киевская старина“, в етнографічних та медичних виданнях. Автор поетичних, прозових, публіцистичних творів, біографічних нарисів та літературно-критичних статей.

⁹*Бачив я в Полт[аві] Кучерявенка*... Очевидно, мова йшла про Аркадія Юрійовича Кучерявенка (1876–1935) – земського статистика з Полтавщини, члена полтавського комітету РУП, який був підозрюваний місцевим жандармським управлінням у революційній діяльності у 1901–1905 рр. Кооператор, працював у Полтаві, на Кубані й Волині, помер на еміграції у Франції.

¹⁰ ...*Шерстюк...* Мався на увазі Шерстюк Григорій Пилипович (1882–1911, псевд. Я. Гетьманчук) – письменник, публіцист, видавець, педагог. Вчителював на Полтавщині, Катеринославщині, працював секретарем у газетах „Полтавская мысль”, „Полтавщина”, співробітничав з тижневиком „Рідний край”. У 1907 р. заснував у Києві видавництво „Український учитель”, яке видало його першу працю: „Коротку українську граматику”, потім дослідження із синтаксису української мови, редагував педагогічний журнал „Світло” (1910–1914), упорядковував збірки творів для дітей. Брав участь у київській „Просвіті”, спочатку дописував до „Ради”, а потім перейшов у редакцію на постійну роботу адміністратора.

¹¹ ...*Синицькій візьметься за державственный испит...* Синицький М. С. – див. лист № 4, прим. 2. Збирався складати державні іспити на юриста, після їх успішної здачі записався на посаду помічника присяжного повіреного (адвоката).

¹² *Коли Ви знаєте, де живе Требинська...* Очевидно, мова йшла про Олену Миколаївну Требинську (1885–1967), яка походила з відомої дворянської родини Требинських (див. лист № 15, прим. 2). У близькому оточенні її звали, очевидно, Лесею, бо у генеалогії роду Требинських Лесі не зафіксовано. О. М. була відомою громадською діячкою, лікарем за фахом, який вона отримала на Київських вищих курсах лікарів. Займалася перекладацькою працею: з англійської та французької мов перекладала на українську відомі твори, писала й власні твори й мемуари про поч. ХХ ст., доля яких до цього часу невідома. Під час Першої світової війни працювала медсестрою при військовому госпіталі всеросійського союзу міст, згодом завідувала лабораторією І-го Київського т/б диспансеру у Пущі-Водиці, авторка багатьох наукових праць із галузі медицини.

¹³ *Зараз прочитав допись в 286 ч. з П[етербур]рга Русовой...* Малася на увазі публікація С. Русової „Всеросійський жіночий з’їзд у Петербурзі” (Од власного кореспондента), „Рада”, № 286, 16 листопада, с. 1–2.

№ 22

24 грудня 1908 року

Зараз почитали гуртом (випадково знайшов я тут кілька свідомих українців і сьогодні звів їх до купи, бо досі не знали одного) статтю Піснячевського „Про наше життя”¹ і... наче промінь соняшний майнув перед нашими очами!.. От так слід писати, щоб розвинути укр[аїнський] рух, а не скіглити та лаяти, як це

звичайно роблять Ваши кулешики і думають, що в тим самозневажанні себе єсть гражданська доблесть... Це ганебне відношення до справи, а не доблесть! Давно вже треба його покинути, а вони усе скавулять, один одного на всі боки лають, та ще й оглядаються з пихою круг себе: „От мов, як я втнув”... Гідко й згадують про таку писанину! Якби Ви бачили й чули, яке враження зробила на моїх слухачив ст[аття] Піснячевського, як їм самим захотілось теж що небудь зробити для справи, і зараз же пішли з охотою на мою пропозицію уладнать укр[аїнську] бібліотеку в санаторії Олександрівській, в якій перебувають за рік сотні людей, а потім повертаються до дому – як би Ви оце побачили, то, певно, залишили в газеті всяке скіглинне... Хвала Піснячевському! Очевидно, що наступає черга таким діячам як він, а кулешики сидітимуть по своїм норам, та потихеньку скавулитимуть, бо без цього вони не можуть, звикли і не розуміють завдання часу... На щасття наше скавуляччі статті в „Раді” поминають читачи, як я дізнався тепер, так що одповіді Піснячев[ського] Єфремову не зрозуміли мої слухачи, бо статті Єфремова „3 нашого життя”² не читали: як побачили довгу розправу його, то й поминули, на мою радість що до клубу. Ні в Харьк[ові], ні в Полт[аві] ніхто не прочитав тих статей і ніхто не знає того, що він писав про клуб, а то, може, й перепинило б заходи про клуб в Харькові, і я, розуміється, нічого не казав. Ну та годі по це, лучче до справи взятись: на днях поїду в санаторій, подивлюсь, що там за люде єсть, кажуть, що й діректор там такий, що хоче завести укр[аїнську] бібліотеку, та не вистачає грошей, бо санаторій для бідних хворих, дешевий, і содержується на благодійні заходи. Коли це все правда і побачу, що варт поклопотатись, то прохатиму Вас і О[льгу] П[етрівну] засилати дурно „Раду” і „Рід[ний] Край”, а книжок вистачу туди на власний кошт.

І цього листа пишу для Вас *одного*. Бувайте здорові! Ваш Л. Ж[ебуньов].

Ви, мабуть, здивуєтесь тому, що другого листа пишу Вам про „Раду” на протязі двох днів... але ж їй богу не можу вдержатись, коли діло торкається тій справі, про яку болить мое

серце... Хоч і обридну Вам, так принаймні висловлюсь, і од того легче на серці стане. А болить воно через те, що чогось мені здається, що передплатн[икам] не вистаче того числа, що було чи єсть при кінці року.

ІР НБУВ, ф. 1, № 35466.*

♦ Лист складається з двох частин: одна написана на поштовому бланку закритого листа, а друга – на аркуші із зошита (13,5×21 см), частина тексту червоним, а закінчення – чорним чорнилом. На бланку текст написаний дрібним компактним почерком. Документ не має дати і звертання. Датований за відбитком штемпеля.

¹ ...*статтю Піснячевського „Про наше життя”*... Названа стаття В. Піснячевського була опублікована в рубриці „Петербурзькі листи”, яку публіцист вів на сторінках „Ради” (№ 288, 18 грудня 1908 р, с. 1–2). У ній він критикував песимістичні настрої українців, їхню партійну бездіяльність, майже масову необізнаність з українським рухом в Україні, розповідав про українські вечорниці в Петербурзі, організовані гуртком українознавства.

² ... *бо статтій Єфремова „З нашого життя”*... Статті С. Єфремова під рубрикою „З нашого життя” критичного змісту про зміст рефератів, які читалися в Українському клубові, про діяльність українських „Просвіт”, формування національної свідомості українців публікувалися на сторінках „Ради”: № 274, 30 листопада, с. 2–3, № 279, 6 грудня, с. 3–4, № 284, 13 грудня, с. 2–3, № 290, 20 грудня, с. 2.

№ 23

6 січня 1909 року

6 січня

Засилаю Вам оцю статтю про штундистів¹, а як познайомлюсь ближче, приватно, то й ще напишу. Я ходю на їхні моління по три рази на тиждень, а приватно ще не вдалось познайомитись. Вчора читав їм Євангелле по українські і воно справило настоящий фурор, бо їм ще не доводилось чути його по українські. Хлопцям дуже подобалось, прохали продать, та я не дав: нехай трохи покортить, а потім подарую. Усі вони українці родом, та

перевернулись на кацапів, але молодь може навернутись і до рідного, коли пильно прийнятись за їх...

Знайшов тут і інтелегентних свідомих українців, та такі вони байдужі до справи, що в мене вже слів не вистачає для докорів та лайкі... Вже й до купи позводив їх (досі не були вони знайомі між собою), та нічого не виходе з того. Нехай їм біс! Тільки нерви псує собі, а це дуже шкодить моему здоровлю, котре потроху набирається сили. Хотів було поїхати звідці за кордон, та як познайомився з штундістами, то вже й не хочеться, та й погода покращала: от, сьогодні водохрещи, а я піду на Йордань в літньому пальті, бо 12° тепла, а сонце аж пече.

Пожалуста засилайте „Раду” в „Ялтинську санаторію имени Александра III”*, бо там чимало є українців хворих і за рік перебуває їх кілька сот, інтересуються укр[аїнською] літературою, та не вистачає грошей ні в санаторії (вона дешева, для бідних), ні у хворих, щоб передплатити, і всі часописі одержуються там дурно. Є „Рада” і „Слово”², і читаються, як помітно по газетах, вже перечитаним. Я познайомився з лікарями і з деким з хворих (дуже тяжко хворі не приймаються в неї, а такі тільки, що скоро повертаються додому). На жаль, тамошні лікарі заборонили мені часто ходити туди, бо так якось випадало, що як прийду, то й знімається гостра суперечка між українцями свідомим і несвідомим, або кацапами. Кричать, хвилюються, а лікарі сердяться і кажуть, що наче б я причиною тому, а я ж таки зовсім невинувний в тому: хворі самі од себе споряються. Ця заборона дуже досадна мені, бо там є інтересні люде, та от не можна ближче познайомитись з ними. Так Ви, пожалуста, засилайте в санаторій „Раду”, коли не зовсім дурно, то хоч за поштовий розход на пересилку, а я вистачу книжок в їхню бібліотеку. Санаторій чудесно упорядкований і лікарі – вчені і гарні люде що до хворих і лічення. Я вмовляю Грінченка³ їхати до неї. Попастись туди трудно, бо сила кандидатів, але я знайшов заходи, через які сподіваюсь помістити його, коли б він схотів того. Нехай ще Сер[гій] Олекс[андрович]⁴ подбає про те. Одно тільки, кажуть

* Виділена курсивом назва підкреслена червоним олівцем.

хворі, надокучає: одноманітна страва, але – свіжа і на маслі. Бувайте здорові, і засилайте мені „Раду”, а гроші потім заплачу. Перше число за новий рік дуже подобалось мені і Радаковим⁵.

Л. Жеб[уньов].

Зараз одібрав разом дві открытки Ваши, любий Євген Харлампієвич і всім серцем і душею радію, що передплата на „Раду” „веселить” Вас. Оце Ви зробили мені справжнє свято! Не можна Вам хворіть, коли так справа стоїть...

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35509**

♦ Лист на одному аркуші (13,6×21,4 см), написаний чорним чорнилом, дрібним компактним почерком. Датований автором лише числом та місяцем, рік встановлений за змістом статті, яку називає кореспондент, і яка була опублікована в „Раді” на початку січня 1909 р. Останнє речення дописано збоку і зверху на звороті аркуша.

¹ *Зсилаю Вам оцю статтю про штундистів...* Мова йде про статтю Л. Жебуньова „У штундистів в Ялті”, опубліковану в „Раді” (№ 11, 15 січня 1909 р., с. 2). У ній автор описував побачене й почуте ним на богослужіннях секти баптистів, або євангельських християн. Штундисти (нім.) – члени протестантсько-раціоналістичної секти баптистів. Перша штунда в Україні з’явилася у 1860-х рр. на Херсонщині і звідси поширилася по всьому краю. Секта відкидала церковну традицію, ієрархію та обряди, проповідувала ідеал євангельського життя, любов до людей і „непротилвення злу”.

² „Слово” – щотижнева газета, що виходила у Києві у 1907–1909 рр. Її редактор-видавець – О. Корольов.

³ *Я вмовляю Грінченка...* Мався на увазі Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910) – письменник, педагог, редактор-видавець, публіцист, бібліограф, вчений. У 1903 р. оселився у Києві, брав активну участь у підготовці видання „Громадської думки”, був редактором „Ради” (№ 1–5, 1906) та місячника „Нова громада” (1906). Голова і засновник товариства „Прогресу” у Києві, очолював Всеукраїнську учительську спілку. Публікував літературно-публіцистичні, полемічні, культурно-освітні праці у ЛНВ, „Громадській думці”, „Раді”, „Земском сборнике Черниговской губернии”, „Новій громаді” та ін. виданнях. У Києві упорядкував „Словник україн-

ської мови”, що здобув премію ім. М. Костомарова Російської академії наук.

⁴ *Сер[гій] Олекс[андрович]*... Єфремов С. О. – див. лист № 7, прим. 10. Він був приятелем й ідейним однодумцем Б. Грінченка.

⁵ ...*Радаковим*... Родина Радакових буде кілька разів згадуватися у листах. Очевидно, це заможна родина, з якою був знайомий, як кореспондент, так і адресат. Є. Чикаленко іноді позичав у Радакова гроші на видавничі потреби.

№ 24

12 січня 1909 року

19 $\frac{12}{I}$ 09

Любий Євген Харлампієвич!

От штука, коли й інші передплатники „Ради”, чи й нові люде, недопоняли оповістки в „Раді”, як оцей мій тьозка (Л. Н. Зиверт, в Гадячі), що наче б то не можна передплатити без історії Аркаса і треба вислати 8 карб. непримінно. Так воно виходить з його листа. Адже таких, кому „сутужно” заплатити 8 карб., а не 6, знайдеться не один, то вони й не виписали „Ради”, коли так же недопоняли оповістки, як він!..

Поспішаю заслати Вам цього листа, бо може Ви щось вдієте з цього поводу: додасте щось в оповістці, чи що? Я думаю, що треба зазначити, що „Раду” можна передплачувати і без додатку, за 6 карбованців.

Недавно заслав Вам статійку і листа, одібрали?

Якось рознеслась чутка про мою хворобу, і я одібрав тут силу заяв співчуття і бажання здоровля, та всі оці кореспонденти мої намагаються, щоб я швидче повертався на Україну. Мабуть думають, що мені любо тут сидіти... Отже, не всякий з них витримав би це „любє” сидіння, коли б йому довелось їсти до тошноти (уявіть собі, що їм по 10 яєць в день, крім обіду, і вечері), ходити по 4 години в день, спати з одчиненим вікном, *при морозі* і т. д. Мало тут „любого”... Коли б не знайшов собі чогось цікавого, то й я не витримав би, а то якось держуся...

Бувайте здорові! Кланяюся Вам і всій редакції.

Л. Жеб[уньов].

Повернуся до Київа, мабуть, в початку лютого, коли так добре поведеться на здоровле, як от тепер: получшало воно і нерви заспокоїлись, а це – головню.

Сьогодні дізнався, що тут є власна дача Крамаржа¹ (чеха). Коли він, може, приїхав сюди на святки, поїду до нього, і коли ще застану його тут, подам в „Раду” розмову з ним*.

1908 року 31 студня

Дорогий мій тезка!

Поздоровляю Вас з новим роком і бажаю Вам счастья, здоровья і всего найкращого в світі. Прошу Вас не гримайте на мени за те, що до Вас не шлю листів, бо дуже було ніколи, той нема де чого писати. Я не знаю, чи передала Вам Ольга Петровна² від мени поклону? Я до неї був писав, тай не знаю, чи получила мого листа, бо одвіту не було ні якого. Книжки, що Ви заслали для мени, я получив, за що дуже Вам застаюсь вдячний. Вашої книжки, що Ви передали через Глухоту, я і досі не получив; собача душа замотав.

В сьому новому році не прийдеця виписати „Ради”, бо так дуже мені сутяжно, що й Господи, *та ще й до того „Рада” подо-ро[г]шала*. Я в надії був, що прибавлять жалуваня, аж воно нема нічогісінько; „балакала покойна до смерти аж поки вмерла”, то так і за жалуваня. Якби жалуваня прибавили, то тоді і балакати нічого, виписав би, тай годі, а тепер не знаю, що й діяти? Бо без газети буде дуже скучно і не знатиму, що дієця у світі.

Новинок в мої містивості нема нічогісінько, все по старому. Прошу передайте від мене поклону Ользі Петровні і поздоровте від мене з новим роком. Кланяєця Вам моя жінка.

Ну бувайте здорови, бажаю Вам всего найкращого, остаюсь поважающій Вас тезка.

IP НБУВ, ф. 1, № 35462.*

* Лист на 2-х аркушах (13,6×21,4 см), написаний чорним чорнилом. Складається з коротенького листа Л. Жебуньова до Є. Чикаленка та листа до Л. Жебуньова від тезки, який

* Речення дописано на першій сторінці зліва.

він прикладав до своєї кореспонденції. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав Є. Чикаленко, але він помилково написав 1908 р., проте зі змісту видно, що це початок 1909 р. Підтверджує це й додаток до листа, датований кінцем 1908 р. На 1-му аркуші з лівого боку зафіксована пляма, яка на прочитання тексту не впливає.

¹ *...тут є власна дача Крамаржа...* Мова йде про чеського політика Карела Крамаржа (1860–1937), славянофіла, лідера младочеської партії та її друкованого органу, празької щоденної газети „Narodni Listy”. Свою політику Крамарж будував на ґрунті вигідних для його партії угод і компромісів. Виступав проти українського руху, твердячи, що українці Галичини й Буковини належать до російського народу.

² Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) – див. лист № 18, прим. 2.

№ 25

20 січня 1909 року

20 січня 1909

Дорогий Євген Харлампович!

Вразила мене звістка про трус у Вас¹! Ума не прикладу – через що це? Очевидно, тут є якесь непорозуміння, котре незручно залишати без пояснення. Коли б я був на Вашому місці, непримінно поїхав би до начальника охрани, розпитався, і все вияснив би, як для себе, так і для нього, і, таким робом, усунув би подібні непорозуміння на далі. Я завжди так робив, і завжди – успішно, бо в мене не було ніяких конспірацій, як нема їх у Вас. Залишати темним це діло – не годиться.

Радію з того, що переплата на „Раду” веселить, та – як іменно, до якого числа вже дійшло? Коли б до 2000 з початку року, то я був би цілком задоволений, бо знаю, що на протязі року набіжить ще кілька сот, під впливом чуткі, що газета покращала. А вона таки справді покращала, починаючи з кінця декабря. Це признають усі ялтінські читачи її, і Радакови питають мене: через що це так сталося, що як то одразу насунуло до газети інтересного матеріалу, але я й сам не знаю, що Ви зробили для того... Статті „Горленка”² читають з справжнім захопленням, не див-

лячись на те, що з приводу їх палко сперечаються. Читачи його поділились на дві групи: одна горяче обстоює його думки, а друга повстає проти його, але і та, і друга *не пропусте ні одної статті його*, і завжди те число „Р[ади]” де є стаття Горленка, зачитано в санаторії до шматків, і через те виникає вже й лайка, бо є там такі прихильники „Ради”, що збирають її. Отак завжди буває з писанням того автора, у якого є певна „фізіономія”. Нехай він там коли й помиляється, або инший раз перекруте щось, але те, що думає – висловить рішучо, ярко і твердо...

Нащот Євлогія „Рада” вскочила в „ніяковість”³, і в „Р[ідному] Кр[аєві]” була цілком слухна відповідь на цей псевдорадикальний виступ⁴ і обереганя своєї „чистоти”, яка може попусуватися од того, що торкнешся Євлогія...

До речі про „Р[ідний] К[рай]”. Що це за безглузда вигадка, ота карікатура на його⁵? Адже ж те, що писалося в „Р[ідному] К[раї]” про жидів, хиба можна приравняти до „бий жидів!”? Як це Ви допустили? Що ж до зверхяго боку „Ради”, то вона тепер стала справжньою великою газетою, яку не соромно й людям показати, и читається через оцей шриффт куди охотніш. Що до скарги Степаненка⁶ на розповсюдачив кн[иг], то вона цілком безпідставна, бо я зробив так, що служащі в книгарні а ніскільки не заклопочені тим ділом. Це – тільки причіпка з боку Ст[епаненка], а на самом ділі, він думає, що ми робитимем значну конкуренцію книгарні і намовляє видавців, щоб вони не давали нам книг з великою знижкою. Про це мені пишуть сюди. Але ж це – велика помілка з його боку, нерозуміння вигоди самої книгарні, бо од нашого ширення кн[иг] шириться відомість про книги, заохочується читач і через те сход книг з книгарні за номінальну ціну буде більший. Я написав про се великого листа Ст[епаненко]ві, візьміть у його того листа та прочитайте, бо не хочеться повторяти.

Затим будьте здорові і не тужіть про „Раду”, бо, певно, що піде вона в ход. Так само буде як і з книгарнею. З часом ще покращає, а популярну газету вже не допустять вмерти, навіть ті люди, що тепер ще „маніжаться”, як заговориш з ними про дефіцит. Це – певно і безперечно. Не хочу й слухати ніяких Ваших „іеріміад”...

Сьогодні, через три тижні після нового року, одібрав отриману, здається, од Синицького (нерозбірний підпис, а почерк його не пам'ятаю), з сповіщенням про те, що під новий рік автор картки виголосив в клубі тост за мене і пропонував послати мені телеграму, присутні підтримали його, але „послати телеграму забули” – так от про це я й сповіщаюсь... Вельми дякую! Ще раз кланяюсь Вам і всій редакції. Ваш Л. Же[буньов]

Не можна мені виїхати звідси, поки не уцухнуть морози в Києві. На днях знов був захворів, пролежав 4 дні, а сьогодні – вже нічого*.

ІР НБУВ, ф. І, № 35467.*

♦ Лист на трьох аркушах із зошита (13,2×21 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат. Остання сторінка листа – чорновик листа Є. Чикаленка до начальника Київського охоронного відділення із з'ясуванням причин проведеного у нього обшуку.

¹ Трус у Є. Чикаленка був проведений 12 січня 1909 р., в його ході було забрано „цілий оберемок листів, зшиток з піснями”, які Є. Х. записував у молоді літа. Цей несподіваний „візит” дуже здивував і обурило С. Чикаленка, який написав у жандармське управління листа з проханням особистого побачення для отримання пояснень. Того ж дня також були проведені труси у співробітника „Ради” Л. Пахаревського та Олени Пчілки. (Чикаленко Є. Щоденник. (1907–1917). – Т. І. – К.: „Темпора”, 2004, с. 36–37)

² *Статті „Горленка”...* Андрій Горленко – псевдонім публіциста В. Піснячевського – див. лист № 16, прим. 3. Його статті публікувалися у традиційній рубриці: „Петербурзькі листи”. Част. XIII – Різдво України, № 3, 4 січня, с. 1–2, част. XIV. – „Крізіс в новославізмі”, № 10, 14 січня, с. 1, част. XV, № 11, 15 січня, с. 1.

³ *Нащот Євлогія „Рада” вскочила в „ніяковість”...* Євлогій (Василь Георгієвський; 1868–1948). У 1905–1914 рр. – єпископ Холмський, депутат II і III Державних Дум, голова віросповідної комісії. Очевидно, мова йшла про статтю у двох частинах, яку публікувала „Рада” на своїх сторінках в кінці 1908 р. – „Між шуйцею та десницею”. У ній автор звертав увагу на те, що чорносотенець, намісник Холмщини єпископ Євлогій (Георгієвський),

* Речення дописано з лівого боку.

який був направлений туди для протидії окатоличенню краю, звернувся до студентів Холмщини з пропозицією співпрацювати на користь рідної країни на культурному полі. Автор застерігав молодь від поданої єпископом пропозиції, пропонуючи йти своїм шляхом, щоб не стати заручником хитрої тактики одіозного церковного діяча.

⁴ ...і в „Р[ідному] Кр[аєві]” була цілком слушна відповідь... Малася на увазі стаття у названому виданні „Необачна рада” (ч. 45, 30 студня 1908 р., с. 2–3). У ній редакція висловила протилежний, аніж редакція „Ради”, погляд на пропозицію єпископа Євлогія. Пораду „Ради” автори статті назвали необачною, „недомисленням і провиною” перед своїм власним народом, бо вона закликала відмовитися від співпраці на національно-просвітньому і культурному полі лише тому, що до неї кликала людина з іншого табору. „Рідний край” пропонував позитивно відгукнутися на пропозицію Євлогія і працювати на запропонованому ним полі з якнайбільшою вигодою для справи національного відродження, бо, на його думку, якщо чекати приходу до влади українців з виразними соціально-економічними програмами, то не буде з ким їх втілювати в життя, оскільки втрачаться дорогоцінний час і фактично увесь люд на той час ополечиться.

⁵ До речі про „Р[ідний] К[рай]”. Що це за безглузда вигадка, ота карикатура на його... Карикатура на чорносотенну юдофобську пресу, до якої причислили і „Рідний край”, була вміщена в „Раді” (№ 8, 11 січня 1909 р.): „Почаевские известия” (монах) „Новое время” (свиня), „Кієвлянинъ” („треуголка” кричить: „Бей жідов!!!...”, а „Рідний край” (дитина) і собі пищить: „І я хоцу-у-у...”. Її автор – В. Різниченко.

⁶ Степаненко Василь Пилипович (1855?– поч.1930-х рр.) – завідувачий 20 років книгарнею при редакції журналу „Киевская Старина”, громадський діяч, популяризатор української книжки, педагог за освітою.

№ 26

30 січня 1909 року

30 січня 1909

Знаєте, любий Євген Харлампієвич, через що Ви „співаєте все старої та старої”? Через те, що Ви зовсім не бачите, навіть не знайомі з людьми сторонніми, крім маленького гуртка своїх людей, і нічого не чуєте, що гомонять ті сторонні люди, як впливає на їх українська преса, як руйнує вона стародавню рутину, що до українства, а про молодь я вже й не кажу... Ви зовсім не свідомі в тому, що робиться (краще сказати – відчувається) по за

межами Вашого гуртка і Київ, і от ця несвідомість надає Вам ще більшого песимізму, до того, що Ваш природний (чи природжений?), а звідці вже – „співанне старої пісні”... і як що, хоч трохи невдале виходить з газетою, то вже й „не досішли до газети” і таке інше... Я в 100 раз більше Вас вештаюсь по світу і заглядаю в найріжнородніші кутки, і мене тішить не тільки похвала українству, а й те, що люди споряться про українство, навіть ганьбять його, коли воно чим дошкулить їм, як оце дошкулила Русова на з’їзді „лиги образования”¹, що аж сюди пише Фальборг²: „И откуда взялось это украинomanство? Точно из головы Миньрвы родилось, и всюду нось суеть! И при томь, какой тонь усвоило себѣ!... Это раздражаеть, и если бь оно не было все таки угнетено (оце „все-таки” подобається мені), то, право, надо бы положить конець этимь дерзкимь домогательствамь...”. Оця виписка з листа переповнила моє серце радістю, бо це „раздраженіє” межує вже з тим, що через кілька років Фальборг напише: „Надо считаться сь этимь украинomanством!”.

От як, голубе мій, а Ви – „не досішли до газети”... Розуміється якби були Шевченки, Драгоманови і т. д. Було б краще, але... друже мій, покажіть мені в російській літературі Пушкіна, Лермонтова, Тургенева, Добролюбова і т. ін. – буду Вам вдячний! Один тільки й є Толстой, та й то через те, що смерть забула про нього... Сторонні люде дивуються, навіть неймовірним здається їм, що на протязі 4 літ з’явилась українська література і „приличная пресса”, як оце довелось мені чути в санаторії, а Вам усе здається нікчемним...

Сьогодні нишком на вернувся до санаторія (сучі лікарі не пускають досі) і як раз настиг на лаштування сцени до спектакля домашнього „По ревізії”³, питаю: „Чом же не граєте російської п’еси?” – „Не люблять хворі”. – „Та більшість хворих не розуміють по українські?” – „Кажуть, що зрозуміють, бо трохи вивчилися, чуючи нашу розмову по українські та читаючи українські книжки. Я вистачив до санаторія української літератури на 40 карбов. і весь санаторій заходився читати ці книжки. Та й багато іншого міг би Вам розказати, але ж Вам що не кажи, то Ви все „співатимете старої”... Така вже Ваша вдача! А от, що книгарня

вторговала в 1908 році на 27000 карбов. (замість 19000 р. в 1907 р.) – так про це Ви й не поминаєте, наче не знаєте...

Теж саме й про число передплатників: передплата збільшується, головню на протязі року, як і по всіх газетах, і, певно, що в цьому році буде більше 2000. А от, що треба необхідно зробити: оголосить в „Раді” *од імені книгарні*, що історії Аркаса вже нема в продажі⁴, бо ті примірники її, що zostались непродані, тільки для рокових передплатників „Раді”, а так, без передплати на „Раду” – не можна купити її. В такому роді треба скомпонувать дотепну оповістку, та й помістити на видному місці в газеті, *наче відповідь на запитання в книгарню про покуп історії*. Ця оповістка наддасть передплатників⁵.

Чому нема сторонніх оповісток в „Раді”, які були торік? От же треба упорядковати контору, щодо цієї та й до інших справ! Чому не „клеїться” з Кучерявенком⁶? Він же так охотився... Бувайте здорові. Поспішаю на збори... Ваш Л. Же[буньов].

Чи не ушухли морози в Києві? Я написав Чернях[івській]⁷, щоб вона виписала Коваленка з Полтави⁸ читать реферат в Клубі⁹, то Ви побалакайте з ним уважно про співробітництво в „Раді”.

*ІР НБУВ, ф. І, № 35468**

* Лист на 3-х аркушах (13,2×21 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат. На 1-му аркуші зафіксована жовта пляма, але прочитання тексту вона не ускладнює.

¹ *...як оце дошкулила Русова на з’їзді „лиги образования”... Софія Русова (1856–1947) – відомий педагог, громадська діячка, засновниця українських жіночих організацій. Авторка праць з педагогіки, підручників з української та французької мов, географії, мемуарів „Мої спомини” й спогадів про чоловіка О. Русова. Мова йде про перший з’їзд „Ліги освіти” (створеної у 1907 р.), що проходив 28–31 грудня 1908 р. у Петербурзі. У ньому взяло участь 22 делегати з Москви, Петербурга, Костроми, Сімферополя. На першому ж засіданні з’їзду виникла дискусія з національного питання і ліга освіти стала першою просвітньою організацією, яка висловилася за національну освіту в Росії. Був прийнятий додаток, за яким визнавалося, що в Росії, крім російської, існують й інші мови, які треба знати і якими варто вчитися. Інформація про з’їзд була опублікована С. Русовою у „Раді” (№ 5, 8*

січня 1909, с. 2). Фальборк виступав на з'їзді зі вступною промовою поміркованого змісту.

² *...аж сюди пише Фальборг...* Мався на увазі Фальборк Генріх Адольфович (1864–1942) – діяч народної освіти, член Санкт-Петербурзького комітету грамотності і Вільного економічного товариства. Співавтор праць „Народное образование в России” (1900), „Настольная книга по народному образованию” в 4-х т. (1899–1911). Постійний учасник педагогічних з'їздів, ініціатор організації Ліги освіти й Педагогічної академії. Видно, що він брав активну участь у першому з'їзді Ліги освіти і виступав на ньому із вступною промовою.

³ *...на лаштуванні сцени до спектакля домашнього „По ревізії”...* „По ревізії” – комедія М. Кропивницького.

⁴ *...оголосить в „Раді” од імені книгарні, що історії Аркаса вже нема в продажі...* Малася на увазі науково-популярна „Історія України-Русі” М. Аркаса, що вийшла у Петербурзі 1908 р. Автор на прохання Є. Чикаленка, подарував 1500 примірників праці, щоб дати її додатком до „Раді” на 1909 р. У листі 3 серпня 1908 р. до Є. Чикаленка М. Аркас повідомляв, що він через В. Степаненка передавав „Раді” 1500 примірників „Історії”, і зізнавався, що якщо газета стане завдяки цьому на ноги, то це для нього буде найвищою нагородою, „найдорожчою за всі грошові скарби” (ІР НБУВ, ф. 44, № 268).

⁵ *Ця оповістка наддасть передплатників ...* У „Раді” (№ 265, 24 листопада 1909 р.) у повідомленні „Від Української книгарні і склада б. редакції журналу „Кіевская Старина” оголошувалося, що „Історії України-Русі” М. Аркаса у продажу вже нема, а її можна придбати лише як додаток передплатникам „Раді”.

⁶ *Чому не „клеїться” з Кучерявенком...* Кучерявенко Аркадій Юрійович – див. лист № 21, прим. 9.

⁷ *Я написав Чернях[івський]...* Малася на увазі Старицька-Черняхівська Л. М. (1869–1941) – громадська й культурна діячка, письменниця, засновниця та діяльний член Українського клубу та Українського наукового товариства, київської „Просвіти”, ТУП. Співробітничала з „Радою”, вела в 1907 р. у газеті відділ „По Росії”.

⁸ *...виписала Коваленка з Полтави...* Мова йде про Коваленка Григорія Олексійовича – див. лист № 21, прим. 8.

⁹ *...читає реферат в Клубі...* Мався на увазі Київський український клуб (Український клуб) – літературно-мистецька спілка, створена у 1908 р. з ініціативи М. Лисенка. Він мав секції: літературно-драматичну, музично-хорову, лекційну, бібліотечну. Закритий царською владою в жовтні 1912 р. В грудні 1912 р. в тому самому приміщенні було відкрито новий клуб „Родина”.

№ 27

31 січня 1909 року

Вчора послав Вам, Євген Харлампович, закритого листа, та, здається, слуга не поклав його в пошт[ову] скриньку, то я знов пишу Вам, що, на мою думку, необхідно треба оповістити в „Раді” на видному місці і великими літерами *од імені укр[аїнської] книгарні*, в отповідь людям, запитаючим історію Аркаса, що її вже нема в продажі, бо всі ті примірники, що zostались непродані, призначені в додаток до „Раді” роковим передплатникам її, і придбати історію можна, тільки передплативши „Раду” на рік. Коли згоджуєтесь з моєю думкою, то поспішить оповістити, бо пізня передплата газ[ети] на цілий не інтересна. Рекомендую Вам для контори чи для редакції Василя Андріяновича Скрипника (Нікольская № 12) Він шукає посади. Хлопець жвавий, роботящий (я знаю його по роботі) і взагалі порядний.

До скорого побачення. Ваш Л. Ж[ебуньов].

Треба багато разів оповіщати про це*.

IP НБУВ, ф. 1, № 35469.*

♦ Листівка написана чорним чорнилом, недатована автором. Дату вдалося встановити за чіткими відбитками штемпелів, яких збереглося 2: ялтинський і київський. Відправлена 31 січня, отримана 4 лютого 1909 р. Адресована: Въ Кієвъ, на Б. Подвальной ул. № 6 в редакцію газети „Рада” Євгенію Харлампієвичу *Чикаленко*.

№ 28

17 лютого 1909 року

В додаток до заказного на ред[акцію].

Ви пишете: „Корол[ів]¹ опасається, що не справиться в конторі”. Цілком резонно опасається: розуміється не справиться, бо, крім „справиться”, контора необхідно потребує реформування,

* Речення дописано з лівого боку.

яке зменьшало б видатки і збільшило б прибутки, та й взагалі – більше догляду за нею. Невже таки тільки один Оправхата² здатний придбати оповістки, а більше ніхто не зуміє? Крім того, чи умовлено з почтою так, як роблять інші газети, через що платять ¼ тарифу? Це ж велика вигода? Нічого такого не зможе зробити Корол[ів], а Ворон[ий]³?. Нічим не одличається од усякого слуги, хіба що може дурніший од слуги, і може страшно наплутати через свою дурість. От тут би Вам і здався Скрипник, а знехтували їм.

Л. [Жеб]уньов.

ІР НБУВ, ф. 1, № 35470*.

* Закритий лист, написаний чорним чорнилом. Недатований автором. Дата встановлена за відбитками штемпелів, яких на листі збереглося 3: 2 – ялтинських і частина київського. Відправлений 17 лютого на адресу: ВЪ Кієвъ, Маріинско-Благовѣщенская, № 56, Е[го] В[ысоко]б[лагородию] Евгению Харлампіевичу *Чикаленку*. У листі є одна заштрихована фраза та вставлене слово. Після тексту містяться цифрові розрахунки, зроблені, очевидно, адресатом.

¹ ...*Корол[ів]*... Мався на увазі Королів (Старий) Василь Костянтинович (1879–1943) – письменник, публіцист, громадський діяч, ветеринар за фахом, видав практичний підручник зі свого фаху. Друкувався у часописах „Полтавские губернские ведомости”, „Хуторянин”, „Киевские отклики”, „Рада”, ЛНВ та ін. Був відповідальним секретарем „Ради”, одним із співзасновників видавництва „Час” у Києві.

² ...*один Оправхата*... Мався на увазі Оправхата Петро – сільський писар з Кононівки, потім бухгалтер Кредитового товариства. За словами Є. Чикаленка, найосвіченіша й найрозумніша людина на всю округу. У 1905 р. брав участь в організації селянських спілок. Автор сатиричних фельетонів у „Раді”, які публікувала у перекладі на російську мову і московська газета „Русские Ведомости”.

³ ...*Ворон[ий]*... Мався на увазі Вороний Микола Кіндратович (1871–1938) – громадсько-політичний діяч, поет, театрознавець, перекладач, член РУП, української студентської громади в Одесі, Київської Старої Громади, чернігівської „Просвіти”. У 1910 р. переїхав до Києва, був актором у театрі М. Садовського, викладав дикцію і мелодраму в театральному училищі, співробітничав з „Радою”.

22 лютого 1909 року

Любий Євген Харлампієвич! „Рада” в санаторій Александра III не засилається. Одержує її одна пані (Мацієвич¹) на свій кошт. Вона скоро від’їде, то й „Ради” не буде, а між тим вона дуже потрібна в санаторії: дехто з хворих тільки тут вперше й побачили її, звикли читать, а тепер кажуть: „Як повернемось додому, то й собі передплатимо”. Потрібно, щоб „Рада” завжди була там, бо хворі постійно міняються. Пожалуста, звеліть висилать в санаторій. Я виписав в санаторій багато укр[аїнських] книг, читають не тільки українці, а навіть кацапи, і такий тут славний гурток склався свідомих українців, що ну!.. З „Ради” я дізнався, що дві вечірки в Клубі через щось не одбулись², дуже зтурбовався тим і зараз запитав по телеграфу, заплатив відповідь і... хоч би одна душа обізвалась!.. Невже тяжко було послать слугу на телеграф? Це прямо образливо...

Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35471*.

* Закритий лист, написаний чорним чорнилом. Недатований автором. Дату вдалося встановити за чіткими відбитками штемпелів, яких на листі збереглося три: 2– ялтинських і 1– київський. Відправлений 22 лютого, отриманий 25 лютого. Адресований : ВЪ Кієвъ. ВЪ редакцію газети „Рада” на Б. Подвальной, № 6. Е. Х. Чикаленкові. Має закреслену частину речення.

¹ ...пані (Мацієвич)... Можливо, дружина Л. Мацієвича – капітана, члена українського товариства „Громада”, корабельного інженера, авіатора, який трагічно загинув під час польоту у серпні 1910 р.

² З „Ради” я дізнався, що дві вечірки в Клубі через щось не одбулись... В № 36 „Ради” (14 лютого, 1909 р., с. 2) у рубриці „По Україні” повідомлялося, що того дня в українському клубові чергової танцювальної вечірки не відбудеться. У № 37 (15 лютого, 1909 р., с. 3) у тій же рубриці повідомлялося, що 15 лютого у клубі літературно-вокальної вечірки не буде.

№ 30

23 березня 1909 року

В вагоні.

От, подивіться якого листа я одержав од Богуславського¹ перед від'їздом з Київа! Я питав його про те, чи не приїхать би мені до Катериносл[аву], а він, цей нещасний чоловік, он що відповіда!

От чого я боюся, гірше ніж смерти.

Л. Жеб[уньов].

Любий Леонід! Я не живу, а мучусь. З зіми не з ким не бачився і не можу бачитись. Зовсім не можу бути серед людей. Одно бажання – вмерти*.

ІР НБУВ, ф. I, № 35472*.

♦ Лист, написаний у вагоні поїзда чорним чорнилом. Відправлений, як свідчить штампель, із Козятина. Недатований автором. Дата встановлена за відбитками штампелів, яких на листі збереглося три: два – козятинських і один – київський. Адресований: Въ Києвъ. Въ редакцію газети „Рада” на Б. Подвальной, № 6. Е. Х. Чикаленкові.

¹ ...якого листа я одержав од Богуславського... йшлося Богуславського Миколу Олексійовича – див. лист № 2, прим. 10.

№ 31

9 червня 1909 року

Любий Євген Харлампієвич! Вчора у вечері заходив до Вас – не застав дома, сьогодні пішов – Ви вже виїхали з города. Але мені не терпіться – то я пишу в Кононівку. Думка про „Раду” не дає мені спати, їсти, вільно дихати, одним словом – жити на світі не дає... То мені й спало на думку написати спільно з Вами великого та докладного листа до Сім[иренка]¹, бо... не можна

* Частина закритого листа М. Богуславського до Л. Жебуньова, адресованого у Київ: вул. Тарасівська, б. № 20

лягати в домовину, не випробовавши усіх способів до життя, не можна заспокоюватись на тим, що – „нація подла”, бо ця втіха є втіха, по виразу Шевченка „колод гнилих”², а не людей, в душі котрих жевріє охота до життя духовного. Коли нема такої охоти, то краще й фізично померти, та воно, певно, і дійде до того, коли спробуєте жити на світі без „Ради”... Так от, кажу, напишемо такого листа до С[миренка]. Але зробимо так: Ви напишіть, а я додам* та де-що вкину в середині його. Через що це так? Через те, що Ви знаєте його, знаєте вдачу його, і на що треба вдаряти, а я ніколи не бачив його. Оскільки ж я чув про його, то найбільшу вагу в його очах матиме ділова частина справи, а я не знаю її. Ви знаєте докладно, і зумієте викласти її дотепно, а я додам аргументи морального змісту. Найголовніше треба довести йому точний зрост передплатників за всі 4 роки, приймаючи на увагу ті роки, коли передплатники були силувані, а коли з власної охоти йшли, порівняти з тим, як стояла справа з „Кієвскою Стариною”³, на яку вистачало охоти докладати 25 років недобору грошей, а хіба ж „К[ієвскую] Старину” по впливу можна рівняти з „Радою”?!.

За тим особливу вагу має те, що писано було в анкетних листах передплатниками, і, нарешті, – одсутність інших укр[аїнських] часописів і *певна свідомість*, що й не з’явиться ніякого іншого після кінця „Ради”. От, приблизно якого, мені здається, треба держатися плана листа, а про те – може Ви й краще подумаете. Сидячи в Кононівці, подумайте та накиньте на папір свої думки, а як звернетесь, виберете з контори усі відомості, а я дещо додам. Ради Бога, ради свого життя на світі, не залишайте, не нехуйте мою пропозицією, поміркуйте про неї уважно...

Бувайте здорові. До побачення!

ІР НБУВ, ф. 1, № 35473.*

* Закритий лист, написаний чорним чорнилом. Не має авторських дати й підпису. Датований за відбитками штемпелів, яких на листі збереглося 1,5: київський і один

* Наступна частина тексту вмонтована з аркуша, який зберігається у папці під № 35513, але за змістом вона відноситься, на нашу думку, саме до цього листа.

частково збережений. Адресований: Станція Кононовка по Києво-Полтавской жел[езной] дор[оге], Е[го] В[ысо]б[лагородию] Евгению Харлампіевичу *Чикаленко*. Закінчення листа відірвано від початку і зберігається в останній папці вказаної колекції ф. І. Ця частина написана на одному аркуші із зошита в лінію чорним чорнилом.

¹ ...до *Сим[иренка]*... Мався на увазі Смиренко Василь Федорович (1835–1915) – промисловець, інженер, власник першої в Росії парової Млієво-Городищенської цукроварні, з 1860-х – член Старої Київської Громади, меценат української культури: 40 років регулярно десяту частину своїх прибутків передавав на громадські та культурні цілі, заповів і свій маєток, вартістю 10 млн. крб. на українські потреби. Один з видавців газети „Рада”. Переговори про асигнування коштів на українські потреби з ним вів племянник дружини, Софії Іванівни – В. М. Леонтович.

² ...по виразу *Шевченка* „колод гнилих”... Поет вживав цей вираз у поезії „Минають дні, минають ночі...” (написаній 21 грудня 1845 р. у Вьюнищі) у такому контексті: „Не дай спати ходячому, серцем замирати, і гнилою колодою по світу валятись”.

³ ...як стояла справа з „*Київскою Стариною*”... Малася на увазі „Киевская Старина” – історичний щомісячний журнал, що виходив у Києві у 1882–1906 рр. Його засновник та перший редактор Ф. Лебединцев. Друкував історичні, археологічні, етнографічні матеріали. З к. 1890-х рр. публікував і художні твори, з 1900 р. отримав дозвіл друкувати українську белетристику. Мав мало передплатників та видавничі дефіцити. В 1897 р. журнал одержав дозвіл друкувати художні твори українською мовою, при редакції була заснована українська друкарня, а 1899 р. – книгарня.

№ 32

19 червня 1909 року

Любий Євген Харлампіевич! Оце сьогодні приїхав до Зеленого Гаю такий змучений, знервований, що, здавалось, місця живого, чи здорового, нема ні в душі, ні в тілі... І от, як глянув з гори на Запсьолле, на широкі луґи, серед яких в’ється і виблискує Псьол, а далі синіють ліси... щось таке пекуче підкотилось під серце, стиснуло горло, що трохи не заривав... Як би не звощик тут був, а на самоті, то може й справді заплакав би. І що там,

чого варт ті Ваші Крими, чи Капрі, перед цією рідною стіхією, од якої серце замірає, язик німіє, усе тіло тремтить од хвилювання і болю за свій рідний край... Як би я був художником слова і дотепним психологом, я написав би таку повість, в якій змалював би значінне впливу рідної стіхії на творчість і діяльність людини, змалював би так ярко та сильно, що повість вплинула б на громадянство, на розвиток в йому патріотичних почувань. Ах, як би мені взять де таку силу таланта!.. Дивлячись на цю картину, що описав вище, мимоволі мигнула думка, чи можна ж таки заспокоїтись на чому небудь, забавитись чимось, потерпивши крах в якій-небудь справі, що стосується до цієї рідної стіхії, мигнула в моїй голові ця думка через те, що инший раз, як змучаюсь, знервуюсь, занедужаю, то буває й подумаєш: „А нехай воно провалиться! Доки мучитимусь? Займемось чимсь иншим, то воно й забудеться, загоїться, і я буду собі спокійно жити...”. Не раз спало мені це на думку, пригадалося й сьогодні, і я глибоко переконався в тому, що не зможу заспокоїтись, вмру од того спокію. От як мені дорога „Рада”, яке величезне значіння надаю їй, не гадаю про це значіння, а глибоко певний в йому, коли б вона згинула, то й тоді не склав би рук своїх... Хіба що ця втрата так вплинула б, що й фізично і морально паралізувала б мої сили, ну тоді – кінець життя... Ох, як[e] це велике нещастє моє – мої слабї сили, неможливість працювати безперестанно!.. Чого б тільки не зробив би, коли б вистачило сил та щось велике, значне?!...

Спало мені сьогодні на думку й те, що як це я міг до останніх років жити, прожити $\frac{3}{4}$ свого віку, не працюючи для відродження своєї батьківщини, не страждучи за її погибель з національного боку? Положим, стражданне було, це я пам'ятаю, страждав з молодих літ та воно, це стражданне, затемнялось иншими думками і через те ослаблялось, блідло і затиралось. Ну, чому не працював за для того відродження? Не було віри в його? Певно, що не було. А як сталась ця віра тепер? Сього й сам не розумію, чи хоч дещо й розумію в цьому питанню, та тільки таке воно заплутане і складне, що довго довелось би розказувати про те... Та річ не в тим, а ось в чім: як порівняю я своє попередне життя з

теперішнім, так воно здається мені тепер таким в'ялим, сірим, скучним, що й сам не знаю, як я міг терпіти його, виживати таку безстрастну „канитель”? Тепер живу, на половину страждучи, так миготить в йому огонь життя, світить мені здалека ясна, блискуча зірка, зогріває моє серце, зміцнює мої сили і тягне до себе, тягне всю мою істоту... Ця зірка – відродження моєї батьківщини. Воно мусить справдитись, не може не справдитись. Це – безперечно. Коли ж так, то й той народ, ради добра котрому я терпів муку ще з хлоп'ячих літ, мусить поступитись наперед, мусить з скотини переробиться в людину, та ще в яку чудову людину, коли розвинуться в йому ті риси, які затемняни тепер брудом і смрадом. Ці риси є в йому, я бачу їх крізь смрад і бруд...

Не побачу я того дивного з'явища, не діджусь тієї радощі, але ж... од думки про неї моє серце грає, і я повний згагі до життя, до роботи про наближення тієї пори. Оце саме й освітлює моє життя, робить його яскравим, поривняючи до попередняго. Як би тільки сили та мочі! Отакі думки та почуття понабігали на мене, захопили всього, наче надавили мене до того, що я не в силах здержатись і, проти свого звичаю, вилив їх Вам, вилив як думалось, не добираючи ні форми, ні складу. Нема у мене кому іншому сказати цього як тільки Вам, то Ви не сердьтесь за те, що розачарував цім листом: певно думали, як розгортали його, що я вигадав новий спосіб підтримати „Раду”, а прочитали... якусь нісенитницю, бред. Простіть, голубе, але страшенну потребу почував розказати комусь те, що нахлинуло на мене сьогодні... Бувайте здорові, та, пожалуста, не сердьтесь.

Ваш Л. Жеб[уньов].

Боюсь і перечитати свого листа, бо як перечитаю – розірву, а мені так хочеться висловить те, що давить і гнітить... Досадно тільки, коли Ви не зрозумієте, через недотепне писання, того всього, що я хотів розказати Вам, того що болять в моїй душі зараз...

ІР НБУВ, ф. 1, № 35474.*

♦ Лист на 4-х аркушах (13,2×21 см), написаний чорним чорнилом. Датований адресатом. У документі є істотні механічні пошкодження: розриви в 4-х місцях: зліва на 5 см.,

посередині – 8 см. і нижче – 7 см. У результаті цього пошкоджені літери у перших словах рядків і, щоб прочитати їх, доводилося з'єднувати розірвані місця. Зазначимо, що з усієї виявленої колекції цей документ найбільш пошкоджений.

№ 33

26 червня 1909 року

Любий Євген Харлампієвич! Прочитав я в „Раді”, що Вашого Левка арештовано¹, і дуже здивувався тому. Що це значить? Адже ж він ніякою революцією не зацікавився, а тільки вчився за кордоном! Непорозумінне яке вийшло, чи що? Уявляю собі, як вплинула на Вас ця дивна і зовсім несподівана пригода... Чи робите ж Ви які заходи, щоб в'яснити це непорозумінне? Щиро бажаю Вам, щоб швидче в'яснилось і Ви заспокоїлись. Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35475.*

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Недатована автором, дату встановлено за відбитками штемпелів, яких збереглося 2. Відправлена з Кременчука 26 червня, отримана 29 червня. Адресована: ВЪ Кієвъ, Маріинско-Благовѣщенская, № 56, Е[го] В[ысоко]б[лагородию] Евгению Харлампієвичу Чикаленко.

¹ Прочитав я в „Раді”, що Вашого Левка арештовано... Йдеться про старшого сина Євгена Чикаленка, Левка -- див. лист № 19, прим. 12. Він тоді приїхав додому на канікули із Швейцарії. Хлопця уважно трусили ще на кордоні, але в Київ він дістався благополучно. Проте через кілька днів при виїзді в Кононівку, де знаходився масток Є. Чикаленка, був арештований. Про це повідомила і „Рада” (№ 142, 24 червня 1909 р, с. 2). У рубриці „По Україні” повідомлялося, що 22 червня залізнична поліція заарештувала у Києві на вокзалі студента Лозаннського університету Левка Чикаленка. При трусі у нього нічого не знайшли і відправили у Либідській відділок поліції. У Києві проводилися масові арешти усіх підозрюваних напередодні святкових урочистостей з нагоди святкування 200-літнього ювілею перемоги Росії у Полтавській битві. Левко просидів цілий тиждень і Є. Чикаленко у своєму „Щоденнику” (с. 58–65) детально описав усі свої заходи з визволення сина.

30 червня 1909 року

30 іюня 1909

Любий Євген Харлампієвич!

Одержав я Вашого листа. Я так і думав, що Левко підпав під долю тисяч інших людей і ніяких наслідків для нього се не матиме. А тепер про „Раду” (це просто якась псіхічна хвороба, од якої ніяк не можеш одсахнутись і заспокоїтись!). Ваш Левко правду каже, що смерть її була б „пощочиною самому собі”. Розуміється так. Через те й не можна допустити *повної* загибелі її, бо се ж „пощочина” не Вам особисто, а всьому громадянству. І от, передумавши день і ніч в останні два тижні, і перевірівши відомості з ріжних тутешніх верств громадянства про читання „Ради”, я прийшов до цілковитого висновку, що перетворенне „Ради” в тижневу, чи 2 рази на тиждень (тільки не листами, а тетрадками) не було б крахом справи, а може ще й поширило б розповсюдження її. Уважно розпитуючись та додивляючись до читання її передплатниками, я починаю нахилятись до думки Грушевського, що може таки й справді „баласт” загромаджує газету, а разом з тим і значно удорожає її. В щоденній газеті він необхідний, його не можна поминути, а навіть треба побільшити, щоб можно було обійтись без іншої газети. В тижневій читач задовольняється короткім оглядом життя за тиждень або за ½ тижня. Я перепитав коло 20 передплатників за цю весну і літо, питав не „славнозвісних” українців, а середняго по свідомості, читача, і результат ось ясний: інтелігенція зовсім не читає відомостів, що торкаються усій Росії, а тільки те, що торкається *укр[аїнської] справи*, селяне читають кореспонденції „По Росії”, „По Україні” і беллітристичні фельетони; про Думу – „не второпають”, і через те не читають. Сельські учителі і писарі сельські читають усю газету, а волосні писарі читають так, як інтелігенція, бо в волості непременно є якась руська газета, з якої більше довідаються про *рос[ійськ]і справи*, ніж з „Ради”. Попи теж читають тільки те, що торкається *укр[аїнської] справи*, бо теж читають ще й *рос[ійську] газету*. Так що, здається, справді як би писать тільки про справу, та

коротенькій огляд життя по Росії, то читач „Ради” задовольнився б. Коли ж так, то для чого ж видавати „Раду” в теперешнім розмірі? Для слави, що от є в нас щоденна газета? Невелика ця слава і не варт вона тих грошей, що витрачаються на неї... Колись я казав Вам, що повернути щоденну „Раду” на тижневу, чи 2 рази на тиждень – це буде половина смерті її, а тепер упевнено кажу, що й половини не буде і навіть думаю, що може од того пошириться число читачів і передплатників, а між тим коштуватиме значно дешевше видання її. А щоб ще більше удешевить, треба увійти в спілку з „Селом”¹, се б то поміститись в одній квартирі, купувать папір разом з ним, друкувать в одній друкарні і поділятися з ним матеріалом для газети, і тільки співробітники та редакторі – окремі. Така спілка була б дуже вигідна з матеріального боку і зручна для здобуття матеріяла за для обох газет. Думаю, що й Грушевському вона була б на руку, бо не може він слідкувати за газетою, живучи у Львові. Не передбачаю незручності з морального боку, чи сварок, бо можна так улаштуватись, щоб, крім матеріяльної спілки, усе инше було самостійне і незалежне. Коли б Ви побалакали з Груш[евським] та доказали б, яка це вигода буде для його (більша, ніж для „Ради”), то я думаю, що він і згодився б. А не згодиться – можна й без нього обійтись, впорядкувать редакцію, контору і експедицію инакше та й видавать „Раду” з нового року два рази на тиждень. Тоді й квартиру треба було б взять иншу, дешевшу*. Подумайте, дорогий Євген Харлампієвич, про цю комбінацію, і не думайте, ради бога, про повну смерть її, бо це буде такий удар, така поразка укр[аїнського] руха, що як подумаєш про те, уявиш собі наслідки його, так аж в грудях холоне... Не дай бог такого лиха! Прямо таки не можу помиритись з думкою про смерть „Ради”... Чім більше думаю про перетворення її в тижневу, тим більше переконаююсь в необхідності того не ради грошей тільки, а ще й ради поширення газети. Подумайте уважно про це, збудьтесь „мишурной” слави щоденної газети...

До побачення! Ваш Л. Жеб[уньов].

* Тим більше, що теперешня похожа на собачі канури, а не редакцію. Просто сором!.. [Авторська примітка]

Два місяця назад написав я три сторінки цього листа, та все вагався посилати, а тепер дописую, бо за ці 2 місяці ще більше переконався в тому*.

ІР НБУВ, ф. 1, № 35476.*

♦ Лист на 3-х аркушах (13,2×21 см), написаний чорним чорнилом, без авторського датування роком. Рік дописаний адресатом простим олівцем. Є одна авторська примітка і дописане речення.

¹ *...треба увійти в спілку з „Селом”... „Село” – українська народна ілюстрована газета для селян і робітників, що виходила у Києві у 1909 – 1911 рр. під фактичним редагуванням М. Грушевського. Офіційні редактори – Г. П. Ямпольська й І. Т. Малич. Близькими співробітниками були М. Гехтер, В. Дорошенко, Ю. Тищенко-Сірий, П. Стебницький, М. Шаповал.*

№ 35

9 серпня 1909 року

9 августа 1909

Любий Євген Харлампієвич! Чи Ви живі, здорові, чи може Вам так добре живеться, що й не до приятелів вже?.. Що до мене, невесело живеться мені, бо не почуваю себе міцнішим, ніж було в Києві, і з жахом думаю про те, чи не доведеться знов тікати зімою до Криму? В усякім разі держатимусь в Києві якомога упертіш і займатимусь справами. Одна з таких справ, яка звернула найбільшу мою увагу до себе оце літом з враженій тутешніх та листів, що одержувались мною, та з зімняго досвіду цієї справи, є задовольненне неїмущих читачів українськими книжками, *тих, котрі сами охотяться читать*, а не тих, котрих треба заохочувать ще до того. Як Вам відомо, од таких охочих одержується чимало проханів в книгарні, в редакціях часописів, в „Просвіті” і приватними людьми. Я бачив ще торік, що наспіла потреба організованного виконання цієї справи і гукнув до земляків, та нічого не вийшло з того гукання, крім того, що Скр[ипник]¹ жваво й діяльно пристав до справи. І от, з технічною допо-

* Речення дописано на 1-ій сторінці перед початком листа

могою його та з моїми власними грішми розпочалась справа і на протязі зими було розіслано дурно до 2000 книжок. В отповідь на ці посилки одержувались надзвичайно інтересні і вдячні листи*, які доказували, що ця справа важніша і серйозніша, ніж здавалась з першого погляду на неї. Очевидно, треба повести її ширше і дотепніш, бо не всі прохання задовольнялись через нестачу грошей на покуп їх та пересилку. Хоч видавці книг давали мені велику знижку (до 50 %), а все таки ця справа коштувала мені до 200 карбованців. Так от я й міркую тепер про те, як повести її далі і вигадую ріжні способи. Між иншим, спало мені на думку: чи не час би „почистити” українську книгарню, як звичайно робиться во всіх книгарнях, се б то виділити „заваль”, яка не йде в продаж тепер (нема запросу на неї на книжному ринку) і продається ця заваль по найдешевшій ціні (за знижкою 50–60–70 %). Це робиться в книгарнях звичайно з одного боку для того, щоб висвободить місце для свіжого товару, не наймать помешкання для мертвого грузу, а з другого боку, щоб реалізувать хоч частину капіталу для обороту. В даннім же разі виникає ще й третя потреба: пустить завалючі книжки до читання.

Коли Ви пристаєте на мою думку, побалакайте, пожалуста, про цю справу з Вас[илем] Пилип[овичем] та нахилить його до того, щоб він звелів своїм хлопцям зробіть цю роботу і скласти список завалі оце тепер, коли є вільний час, бо, певно, що тепер „мертвий сезон” для продажу книжок, а далі вже ніколи буде їм зайнятись цім ділом. По списку тих книг, числу примірників їх і визначеній знижці в ціні я бачитиму: чім і в якій мірі можу скористуватись „завалю” з книгарні. Розуміється, не можна буде мені чи нам (коли знайду товаришів до цієї справи) обмежатись тільки „завалю”, вона тільки трохи полегшить справу з матеріального боку, а головно треба буде куповать по зниженій ціні нові книжки, але де взять ті кошти на цю справу, бо з власних грошей не зможу дати в цьому році навіть тієї суми, яку дав торік – про це міркую, гадаю, та ні до чого певного ще не додумався... А між тим справа дуже важлива і слід єю серйозно

* На зразок тих листів прикладаю копію одного з них, що одібрав на сіх днях тут.

занятися. Я недавно тільки взнав, що в Чехії і на Литві* національне відродження в масі почалось іменно з ширення книжок. До 1905 року в Сілезії 2 друкарні печатали тільки популярні литовські книжки, які перевозились на Литву, і досягли того, що в кожній селянській хаті була складена бібліотека і уважно читалась. А результат тієї свідомості ми бачимо тепер з того, що 3,000,000 литовців содержують 15 часописів... З цього не виходить, що нам слід кинуть прессу, а взятись за книжки – ні в якім разі не можна робить такого висновку – а треба разом з часописями, більше уваги звернуть на ширення книжок, бо інакше наши книгарі і видавці не знатимуть, що робить їм з книжками, які навидавали і видаватимуть далі, та й само видавання їх затримується. Коли пильно приглянетесь до сходу укр[аїнських] книжок, то бачите, що головна частина їх купується не читачами, а „благодійними” людьми, які й ширять книжки. Читача ще треба привчить до читання – тоді й він сам купуватиме. Зараз же найголовніше треба задовольнять потребу тих людей, що сами охотяться читать і просять книжок, бо ці люде – найдорожчий елемент в сучаснім громадянстві...

Поки написав до Вас цього листа – так знесилився, що ледве держуся... Отаке стало тепер моє здоровле! Хто його знає, як мені й жити з такою слабисттю надалі? Хоч би ще можно було встроїтсья мені в Київі так, щоб не клопотаться про домашні дрібязки, той ще – півбіди, можно було б жити – так де ж там, коли й обіда собі не знайдеш поблизу, бігатиму до Франсуа, а вже про инший комфорт – нема чоґо й думати, чиста біда... Оце головна причина, яка може примусить мене виїхати з Київа, бо якось в инших місцях удавалось мені встроїтсья спокійніше і зручніше, а в Київі – як заворожене для мене місце, не удається... Коли почувасш себе слабым, то всяка дрібниця нервує і ще більше знесилоє...

Всього найкращого бажаю Вам!

Л. Жеб[уньов].

*ІР НБУВ, ф. І, № 35477; 35513**

* Наступна частина тексту в абзаці вмонтована з листа № 35513.

♦ Лист на 2,5 аркушах (13,8×21 см), написаний чорним чорнилом. Датований лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат. Частина тексту, відзначена у підрядковій примітці, взята з аркуша, який зберігається у папці № 35513, але за змістом вона відноситься саме до цього листа.

¹ Скрипник Василь Андріянович – див. лист № 27. У ньому Л. Жебуньов рекомендував його у співробітники контори або редакції „Ради” та подавав його полтавську адресу.

№ 36

14 серпня 1909 року

14 августа 1909

Дорогий Євген Харлампієвич! Одібрав я Вашого листа од 12 августа, то першим ділом – про „Раду”. Сім літом мені випало уважно придивитись до читання газет і книжок (не українських, а всіх) по всім верствам провінціальної людности, і прислухатись до відношення цієї людности до літератури, і я – жажнувся... Такої байдужости, такої темноти і зневір'я я не пам'ятаю навіть за сами глухійші часи дореволюційного періоду! З цього дива мені стало ясно, через що упадають одна за одною російські газети, а книгарські фірми банкрутують: на весь С[анкт]П[е-тер]б[ург] зосталось 3 поступових газети, а книг[арських] фірм збанкрутилось, або просто закрилось – 7 на протязі одного року. Ці відомости подав мені Чиж[євський], який приїздив оце з СПб. Так от, приймаючи до уваги такий сумний стан громадянства і занепад рос[ійської] преси і літератури, треба признати, що побільшенне числа передплати на „Раду” до 250 і продаж укр[аїнських] книг на 27000 р. виявляють великий успіх українського руха... Оці 250 передплатників для „Ради” все одно, що 25,000 для „Рѣчи”¹, або „Слова”² (котре мусило умерти *через недостачу передплатників*), пам'ятаючи, що по українські не вміють читати, а по російські усі звикли, і я радію 250-ти передплатникам *в наши часи* так, як не радів би 2500 *в инший час*...

Цілком серйозно і впевнено це кажу. З цього й вивожу, що будучність „Ради” духовно забезпечена, аби тільки пережить оці надзвичайно тяжкі часи (з усіх боків тяжкі, а головно – байдужість громадянства до всього!) та забезпечить її матеріально на цей важкий період. В цьому вся „заковика” і ні в чому іншому... А як розв'язать цю „заковику” – нічого іншого не можу придумати, крім того, що говорив при од’їзді з К[ієва]. Додаток до „Ради” – важна річ, і тут наші думки стрілись у повній згоді: ще з початку літа мені спало на думку про додаток з дрібних книжок, та откладав мову з Вами до нашого побачення (думав, що Ви будете проти того), а тепер дуже радий, що й Ви тієї думки, але – ні в яким разі не складать комплекту бібліотеки, бо деякі книжки іншим передплатн[икам] вже відомі, а другім – непотрібні. Треба так зробіть: скласти довгий реєстр з просвітнянських та інших дрібних книжок і розіслать той реєстр при „Раді” в ноябрі, та нехай кожний і вибірає з того реєстру, що кому до вподоби, коштом на карбованця чи на якусь там иншу ціну. Тоді цей додаток для всякого передплатника буде інтересний, а инакше – додаток не замане. Повторяю, що такий (з дрібних книжок) додаток – важна річ, бо з одного боку – заманіватиме до газети, а з другого боку – ширітиме укр[аїнську] літературу, і полиці в книгарні трохи полекшають. Думаю, що ця вигадка дуже вподобається й В[асилеві] Ф[едоровичу]³, і він охочє запоможе „Раді”, коли Ви задалегідь доведете до відомості йому. Що до підвищення ціни на газету, то... хто його знає... Хіба спробувать на рубль підвисить? Чи може лучче вибрать того рубля або два з додатка, коли *точно* вищитаєте суму, яка получилась од Аркаса в *чистий прибуток*, тоді й можно вирішити про підвищення ціни. Але у всякім разі не можно доводить її до 10 р., як хотіли торік, бо це вийде на убиток: стратите силу передплатників. В додаток треба додати не заваль, про яку писав я в попередньому листі, а порядні, новійші книжки. Заваль продаватимете мені на мою книгарську справу.

Ця вигадка з книжками допоможе й „Просвіті”*.

* Речення дописано на 4-ій сторінці зліва.

Потім – ради бога здержуйте лайку на „молодих”, та їхні органи. Ця лайка (докучлива як муха!) обуряє навіть байдужих людей і дуже дискредитує авторитет Єфремова. Як би він знав, як він понизив себе в очах читачів „Ради” своєю „критикою”!.. Мені часто доводиться змагаться за його статті, я обстоюю його, але в душі мушу признатись, що це не критика, а тільки осуда, і ніякого виховуючого значіння немає... А між тим оця псевдокритика шкодить „Раді”: ніколи не доводилось мені чути стільки нарікання на неї, як після нападу на „Укр[аїнську] Хату”⁴ і присних їй. Разом з тим він прислужився „Хаті”, бо я знаю й тут кілька людей, що виписали „Хату” тільки ради того: „Хоч прочитати, що там за „молоді” такі?” Прочитали... і дивуються за що напали на їх... Досадно мені, що він знищує своє літературне ім’я⁵!.. І як не остогідне йому товкти про одне й те без перестанку?..

Ви радите мені їхати до Криму замість Київa. Але ж Ви не знаєте, яку моральну муку я терплю, коли доводиться мені покинути укр[аїнські] справи – трохи не смерть... Правда, удалось мені й в Криму дечим зайнятись, так це ж дрібниця і якимось щасливо випало, а в другий раз може й не випасть. Через те неохота й думати про Крим, і поїду туди в крайнім разі. Як би мені удалося добре встроїтись в Київі, щоб я не клопотався про домашні дрібязгі, то й здужатиму, а то ж біда в тім, що ніяк не вигадую такого встройства. Через те й нерви псуються, а вони вже впливають і на фізичний стан. Побачу, що буде... О[льга] П[етрівна]⁶ казала мені, що Ви поїхали в Крим, і я уявляв собі як Ви страждете на своїм участкі од спеки, бо там вона прямо смертельна од розпечених з гори скель. Добре, що поминули літню пору, а то – розчарувались би. До речі про О[льгу] П[етрівну]: пожалуста позичте мені до мого приїзду в Київ 40 рублів і оддайте їх О[льзі] П[етрівні], бо я винен їй за дачу. Будь ласка Ваша! Будьте здорові, та нехай Вам бог допомога в Ваших справах!

Два чи три тижні назад я предлагав хлопця в контору, бо чомусь здавалось мені, що Макар не буде довго – відповідав П[рокіп] Д[митрович]⁷, що не треба, а вчора я одібрав од його прохання прислати хлопця. Але ж того хлопця вже не можна взяти. Шукаю й вишукав двох. Особисто не знаю ні одного з

них, а рекомендують мені знайомі люде, то й доводиться здаватися на їх. Як тільки виправить собі паспорт – зараз пришлю одного. Може й сьогодні встигну вирядить.

Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35478*.

* Лист на 3,5 аркушах (13×21 см, остання частина листа – на половині аркуша, має розмір 10×13,4 см). Написаний чорним чорнилом, датований автором лише числом та місяцем, рік дописаний простим олівцем адресатом. Не має механічних пошкоджень, на 2-му аркуші текст написаний компактніше.

¹ „Рѣчь” – див. лист № 7, прим. 6.

² „Слово” – див. лист № 23, прим. 2.

³ *...ця вигадка дуже впадає в око й В[асилеві] Ф[едоровичу]...* Йдеться про Симиренка В. Ф. – співника С. Чикаленка, ще одного видавця „Ради” – див. лист № 31, прим. 1.

⁴ *...як після нападу на „Українську Хату”...* „Українська Хата” – кригичний і громадсько-публіцистичний місячник поступово-демократичного напрямку, орган молоді інтелігенції. Виходив у Києві з березня 1909 до вересня 1914 р. під редакцією П. Богацького й М. Шаповала. Редакція у статтях формулювала ідеї національного визвольного руху, критикувала українців за поміркований лібералізм, популяризувала ідеали українства, пропагувала нові модерні течії в літературі та мистецтві. На сторінках часопису вперше були опубліковані твори молодих українських письменників, переклади на українську мову поезій західноєвропейських авторів. Між „Українською Хатою” і „Радою”, в особі С. Єфремова, у той час велася гостра полеміка. Публіцистику „Української Хати” С. Єфремов називав витвором рафінованого міщанства, критикував редакцію часопису за безпринципність і декадентство.

⁵ *...він знищує своє літературне ім'я...* Мова йде про ряд полемічних статей С. Єфремова, спрямованих проти „Української Хати” та її авторів: „Жучки” д. М. Сріблянського (Відповідь сміливій людині) (Рада, № 194, 27 серпня, с. 2–3). У ній автор спростовував аргументи полемічної статті, опублікованої в „Українській Хаті” (ч. 7–8, с. 489–499). Полемічні нариси проти названого видання були опубліковані і в рубриці С. Єфремова „З нашого життя” (№ 144, 29 червня, с. 1–3, № 167, 25 липня, с. 2–3; № 173, 1 серпня, с. 2–3; № 178, 8 серпня, с. 2–3; № 228, 9 жовтня 1910, с. 2–3). В усіх цих статтях автор критикував новий напрям у журналістиці й літературі.

⁶ ...*О[льга] П[етрівна]*... Йшлося про О. П. Косач – див. лист № 18, прим. 2.

⁷ ...*отповідав П[рокіп] Д[митрович]*... Мався на увазі Понятенко П. Д. (1878-?) – громадський діяч, публіцист, активний діяч полтавського та катеринославського відділень РУП, редагував партійні видання у Львові та журнал „Вільна Україна” у Петербурзі. Працював адміністратором у „Раді” та друкував там свої статті. Також публікувався у ЛНВ, „Полтавських губернських ведомостях”, „Світлі”, „Робітничій газеті”, „Нашому слові”, альманасі „Розвага”. Автор прозового твору „Кумірошник, або Сатана в бочці”, публіцистичних брошур „Культура, національність та асиміляція”, „Значіння рідної мови для поетичної творчості Шевченка”, численних перекладів.

№ 37

Всешановні добродійні панове!!!..

Шлю Вам, добродії, від ймення всіх читачів тих книжок, що надсилаєте, а найголовніше тому, хто упорядив цю посилку (що на моє імення слана). Дякуємо Всі читачи-засланці-українці, від всього свого щирого серця і бажаємо Вам всього кращого. Дякуючи Вам та книжкам, що Ви зараз надіслали і раніш надсилали, то тепер оці засланці, котрі читали Ваши книги (а тутечки їх є більше 20 чоловік у цім селі, а усіх засланців у цім селі живе чоловік з 34), то поїдуть до дому напівсвідомими українцями, або краще вимовити пізнають самі себе, що чії вони і яких батьків. Книжкі ці, що Ви надсилаєте, читаються з великою щирістю і захопленням, а найдужче хватаються за „Кобзаря” Це найдорожчий для нас всіх скарб! Його як тільки витягли з посилкі, то так і ухватились за нього і пішов з рук у руки, і ще не менше читаються історичні, як от „Про старі часи на Україні”¹, „Як жив український народ”², „Життя Т. Шевченка”³ і інші. Ці вище показані книжки ходять невгавімо з рук у руки і перечитуються разів по два, три. Та тільки жалкують, що немає у нас історії поширшої, де б була карта України і з разними малюнками, бо хоть і є карта в української історії Грушевського „Про старі часи на Україні”, то там ми ніяк не розтлумачили докладно. Арихметика та, що Ви у цій останній посильці надіслали, нам дуже у пригоді. Вона робе дві пользи, коли учитись по ній. Першу – научишся щитать, а

другу – балакати. І за нею зараз учаться, бо вона вже дуже толковито складена. Прямо як читайш її, кажуть ті, що вчать, то прямо все чисто як у рот кладе. Тепер, як би ще була книжка на дробі, то тоді ще лучше було б. Усі книжки, що Ви надсилаєте, то вони лежать у мене. Від мене беруть читати і до мене назад приносять, як прочитають. Ми їх переплітаємо, бо так без переплуту, вони скоро можуть пропасти, порваться, ходячи з рук у руки, а у переплуті, то вони довгенько житимуть. Тільки біда ще ось в чім: у нас зараз немає українсько-рус[ь]кого словаря, а без його трошки плохувато, бо є такі слова, що ми не розуміємо їх. Це слова не чужосторонні, а наші українські. Словом, Ви нас наділили багатими знаннями і освітою. Усі ті, що перечитують прислані Вами до нас книги, кажуть: аж тепер я взнав, хто я такий, а то раніш бувало думаєш собі: що ж я за чоловік, що й балакати по людські не вмію і силкуюсь, аж з шкури вилазю та перехвачую чужі для мене слова та переплутую їх так, що як подивлюся тепер, кажуть кой-які, то аж чудно стане, як я раніш ненавидів через те даже сам себе, а *тепер я став любити себе і свою країну і почувати себе будто семейним чоловіком**, а до цього часу я почував себе якось самотньо. Так тепер часто кажуть ті, що перечитували Ваші книги. Та й себе я можу прилучити до цих слів, бо й я почував себе раніш так само, як тутечки сказав про останніх. Я сам є один з тих, що самотужки добувають собі освіту, і я натерпився за свій вік від недостатків лиха, та це Ви для мене зробили найдорожче всього. Я тепер можу назвати себе пошти свідомим українцем і Вам од себе шлю найбільше і найщиріше спасибі. Тепер наприкінці цього листа я мушу попросити у Вас вибачення, що я так довго не видписував до Вас... (Далі йде неінтересне особисте пояснення, а потім дуже прохає сповістити їх про те, що одібрано їхнього листа). Треба зауважити, що автор цього листа 1 рік назад не вмів писати по українські, а тепер – я точно скопіював його листа. Інші листи ще інтересніші, та я не маю їх при собі. Ні, лучче допишу Вам всього листа відповіді на Вашу посилку. Цьому пригода була ось яка: я думав, що надіслав

* Зверніть увагу на підкреслені мною великі, багатозначні слова. [Авторська примітка].

до мене цю посилку мій односелець Порхвентій Смола, який теж багато де в чому пособляв мені добувати освіту, спасибі йому (він був у Вологодщині на засланні і недавно вийшов на волю), то я й думав, що це він, у згоді з Вами, прислав від Вашої книгарні, то я й ждав від його якої небудь звістки. Та так і не дождався, і впевнився, що це від Вас. І ще як би була друга частина укр[аїнської] граматики⁴. Ми першу частину маємо укр[аїнської] граматики Шерстюка⁵, а другої нема. То як би добре було, як би й це було. (Усі книги, яких він прохає *в цім листі* я послав йому. Л. Ж[ебуньов]). Адрес мій такий: Вятской губ., Глазовского уѣзда, Нижнеуланской волости, въ с. Укань. Акиму Ивановиче Смолѣ.

Слід було б автору цього листа заслати „Раду”, коли він не полукає її. Спитайте в конторі*.

Правда, інтересний лист? Та тільки Ви не друкуйте його в газеті, бо може я сам, порадившись з Вами та приклавши до цього ще інших листів, напишу статтю до „Ради”, прохатиму собі „пособія” од земляків на цю справу⁶. От як би довести до відомости того поміщика, який колись приїздив до Вас (Маєвській⁷, чи що?) та казав, що він найбільшу вагу надає книжкам. Пам’ятаєте? Він десь живе на Сквірщині; здається. Поможіть мені, бо трудно мені одному крутитись в цій справі!..

От, я Вам розказав які думки заклопочують мене, а тепер Ви напишіть, що у Вас є на думці, та які такі враження цікаві були у Вас за цей час, а головніше – напишіть мені про „Раду”... Відрадно мені те, що от вже другий рік не помічається в літню пору такої „скудості” матеріалу, як пам’ятаю в [1]906 і [1]907 роках, коли Ви писали мені в Євпаторію: „На сьогоднішнє число насилу набрали матеріалу...”. Бідніш, розуміється ніж зимою, так це ж во всіх газетах літом буває. Думаю в кінці августа приїхать до Києва. Треба б ще поїхать по хозяйським справам до Сочі, та... дуже не хочеться і грошей жалко.

Бувайте здорові – пишіть. Ваш Л. Ж[ебуньов].

Бачили Ви в Криму Радакових і як вони живуть?*

Л. Ж[ебуньов].

* Речення дописано на звороті 2-го аркуша зліва.

** Речення дописано збоку.

♦ Лист складається з 4-х аркушів. На перших двох Жебуньов переписав лист до нього від засланців з подякою за висилку їм книжок, 3-ій з поміткою автора: „2-й листок”, не має початку, але за змістом пов’язаний з першою частиною і відноситься, певно, до 1909 р., бо саме того року у „Раді” була опублікована стаття Л. Жебуньова, яку він збирався подавати до „Ради” (прим. 6 до листа). У цій папці збереження ще виявлена частина іншого листа. За змістом вона відноситься до кореспонденції за 9 червня 1909 р. (№ 31), тому її вмонтовано у той лист. Інша частина листа, написана на одному аркуші, відноситься до листа 9 серпня (№ 35), і її також вмонтовано у його текст. Отже, всі частини листів, що зберігаються у даній папці, відносяться до 1909 р. Цей же лист також відноситься, очевидно, до середини серпня 1909 р., про що свідчить його зміст та повідомлення автора у передостанньому реченні про запланований ним приїзд до Києва у кінці серпня.

¹ „Про старі часи на Україні”... Йшлося про працю: Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка, популярна історія України від найдавніших часів до сього часу, з образками і картою України. – К., 1907. – 176 с.

² „...„Як жив український народ”... Йшлося про книжечку Б. Грінченка „Як жив український народ”. – К., 1906. – 48 с.

³ „...„Життя Т. Шевченка”... Можливо, малася на увазі праця С. Єфремова „Тарас Шевченко, життя його та діла”: 3 4-ма портретами та 2-ма малюнками / ред. Б. Грінченко. – К.: „Просвіта”, 1908. – 68 с.

⁴ „...друга частина укр[аїнської] граматики ... Малося на увазі видання: Шерстюк Гр. Українська граматика для школи. – Полтава.: „Український Учитель”, 1909. – Ч. II. – 62 с.

⁵ Шерстюк Гр. Коротка українська грамагика для школи. – Полтава.: „Український Учитель”, 1907. – Ч. I. – 64 с.

⁶ Стаття Л. Жебуньова „Як ставиться український народ до літератури на рідній мові” була опублікована в „Раді”: № 253, 8 листопада 1909 р., с. 2–4. У ній він подавав цитати з отриманих ним подячних листів від селян за надіслані українські книжки. Перед цим вона була прочитана в Українському Клубові як реферат.

⁷ Автор мав на увазі Яневського Івана Даниловича – таращанського землевласника, який пообіцяв Є. Чикаленку дати 1000 крб. на 1910 р. на видавничі витрати – див. лист № 52, прим. 6.

№ 38

24 серпня 1909 року

Тільки що одібрав Вашого листа, який приглушив мене, як грім... Я доводив Вам думки і висновки про „Раду” не для Вас, а для тих людей, з кім говоритимете про неї, але ж це даремно було, як виявилось з Вашої подорожі. Тепер зостається Вам добитись безпосередних зносин з Василем Федоровичем, і я не можу допустити, щоб не можна було добитись побачення, або – *в крайнім разі* – листування з ним певним шляхом, а не навмання¹. Ви скажете, що це Вам ніяково, не годиться і т. д., але ж тоді чого ж „болить серце” Ваше, закриваючи газету, коли Ви не можете подолати цю „ніяковість”?! Або Ви самі не певні в тому, що треба видавати газету? Тоді, чого ж нарікаєте на мене, що я довожу Вам потребу газети? Що небудь одно мусить бути і на тому треба статъ: або газета не потрібна, або, коли потрібна, треба побороти всякі „ніяковості” і вжити усі заходи для того, щоб надалі вона жила. Пишу Вам на спіху, не можу більше писати.

Не доводьте мені про Ваши матеріяльні обставини, бо я ж ніколи не казав і не думав, що Ви „не хочете” давати гроші на „Раду”, а з другого боку я буквально не розумію того, як можно, не маючи засобів навіть для виплати % по боргам, і, бувши примушеним продавати дім, одночасно з тим витрачати 7000 р., на той „шматочок”, який надалі вимогатиме ще більшого розходу?!.. Коли через те, щоб не втратити 1000 р. задатку, то Ви ж самі кажите, що якась там пані позакупляла всі участкі, сподіваючись на великий заробіток (зазнав я цей „заробіток”!..), то, певно, що й Ваш „шматочок” взяла б, навіть з баришом для Вас. Або я, через свою недотепність в „ділах”, не розумію Вашої вигадкі? Може й так.

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35479**

* Лист складається з двох частин: закритого листа й половини аркуша прозорого, тонкого паперу (12,8×10 см).

Написаний чорним чорнилом, без дати, звертання й підпису. Датований за відбитками штемпелів. Відправлений 24 серпня, отриманий 26. Адресований: Въ Киевъ, Маринско-Благовъщенская, № 56, Е[го] В[ысоко]б[лагородию] Евгению Харлампіевичу *Чикаленко*. Обидві частини листа мають механічні пошкодження: бланк закритого листа розірваний внизу з лівого боку на 3 см., а аркуш має пошкоджений правий куток.

¹ Є. Чикаленко писав у „Щоденнику” (с. 72), що лише 25 жовтня отримав від В. Леонтовича, довіреної особи В. Симиренка, повідомлення про побачення з Василем Федоровичем, у ході якого вияснилося, що меценат на видавничо-газетні витрати на 1910 р. давав 12 тис. руб., 1 тис. пообіцяв асигнувати і сам В. Леонтович.

№ 39

30 серпня 1909 року

1909 30 августа

Любий Євген Харлампіевич! Вчора одібрав Вашого листа. Дожидаю з від’їздом до К[исва], щоб хоч трохи спала спека. Коли і в Києві така сильна (до 40°), як тут та суша, то боюсь, що не витримую такої мукі, яку й тут ледве видержую. Крім того, боюся моральної мукі... од „Раді”. Ви не можете уявить собі, як я стражду через неї, і не знаю як перенесу її смерть... Скільки ночей не спавши, вигадав собі непевний спосіб підсобиць „Раді” грішмі, поїхав на Харківщину, був в двох місцях і... звернувся позавчора в такому настрою, що хоч возьми та й топись – нічого доброго не вийшло з моєї подорожі... Не хочеться й розказувать...

Що до В[асиля] Ф[едоровича]¹ то, певно, придумасмо гуртом спосіб побачення або листування, *аби тільки Ви хотіли говорити* з ним. До того ж часу Ви напишіть зараз до старого Вовка² і попросить його, щоб він звелів своєму синові приїхать до Вас, або де-інде побачився з Вами, і пособив би Вам в Вашій справі. Попросить Вовка про це як найусердніше, щоб він вплинув на сина, а, побалакавши з сином і дізнавшись од його

про що треба, дістанетесь і до В[асиля] Ф[едоровича]. Тільки не знаю що краще: побачення з ним, чи листування? Це вже од Вас залежатиме: що Вам зручніше. Коли листування, то обміркуємо листа гуртом, бо треба підібрати найсильніші аргументи. Я певний в тому, що коли він повіре кому – то тільки Вам.

Що до Вашого „шматочка”³, то Ваш намір „сховатись на йому од усяких справ”, ще більше понукає мене умовляти Вас перепродати його, тим більше, що на тому місці не доведеться Вам „ховатись” ні від чого: через рік-два Ви опинитесь з Вашим „шматочком” серед галасливого, нудного, курортного містечка. Ви не бували в Криму під час курортного наїзду і не знаєте, навіть поняття не маєте, про те, як противно, іноді незносно жити в такому місті і який гідкий люд тоді наповняє місце, отравляє життя в йому, а мені не раз доводилося тікати, хоч я, не по Вашому, люблю вештатись серед народу і знайомитись з ним... Завіряю Вас, що втечете! Коли вже „ховатись” од життя і розкошувати природою, то не в Алушці треба купувати, а далі – в Каргополі (за Сімеїзом), або біля Байдарських воріт. Там справді – розкіш і до того значно дешевше, або – між Алуштою і Гурзуфом. В тих місцях за 7000 р. купите 3–4 десятини, а не городській двір, по обидва боки якого сусіди поставлять клозети і Ви нюхатимете... В Лебедині я бачився з чоловіком (до його й їздив), який тільки що втік (буквально втік!) з Криму, і розказував багато такого, якого й мені не доводилося ніколи терпіти, хоч я знаю Крим з дитячих літ... Я ж Вам казав і писав: „Підождіть купувати одразу те, що попалося на очі, роздивіться інші місцевості по Криму, та з допомогою Колмикова⁴, який знає Крим, як свої 5 пальців, розшукаєте щось краще і дешевше” – так ні, послухали Ів[ана] Микол[айовича]⁵, знаменитого своєю недотепністю в практичних справах (старий Беренштам⁶ зазнав цю недотепність його, поки слухався його поради). Коли добре жити в такому місці, то чого ж він так нетерпляче дожидає провода залізниці, сподіваючись тоді вигідніше і швидче продати свою дачу?..

Щиро бажаю Вам найшвидше збутись свого „шматочка” та, як поладнаєте свої господарські справи, купити собі в Криму кращий куток, в якому на старості літ, можна було б справді спокійно

і втішно жити, а не нудитись та проклинати курортян, як це звичайно доводиться чути од місцевих жителів. Росшукати і купувати треба зімою, коли курортне життя завмирає і попит на все затихає, а жителі шукають грошей. Загадаймо Колмикову, то він і росшукає. Коли вже заготовлять куток на старість, то треба вже такий, щоб було чім займатись на йому (сад, виноград, цвітководство, або що инше), а на 600-х чи 1000 сажнях чім можна займатись? Содержанне ж *найменьшої* дачі в Криму, з платою за воду (або за чистку протока), сторожу, налоги і ремонт будівлі і огорожі коштує *найменьше* – 600 руб. Коли ж щось порядніше, то й за 1000 р. перевалює, не рахуючи росходу на сад чи виноград. То вже окрема справа.

Коли б хоч трохі похолодало, або випав дощ, то зараз виїду до Києва (чи й в К[иеві] нема дощу та курево стоїть?). Сподіваюсь в кінці цього тижня приїхати, бо деякі справи вимагають моєї присутності в К[иеві]. О[льга] П[етрівна] писала, що Ви скаржитесь на відсутність співробітників до „Ради”. Однак по газеті цього не помітно: куди краще, ніж було літом в попередні роки. Хоч Ви й не любите моїх доказів про становище (загальне) преси в теперішній час, та не можу втерпити, щоб не подать до Вашій відомості інтересні цифри, про які випадково дізнався тут: в 1905 році получалось на гадяцькій почті 905 усяких газет, в [1]906-му – 1246, в 1907-му – 520, в [1]908-му – 345, а в 1909 – 126. Продавалось в кіоскі: в [1]905 і [1]906 од 200 до 300 (в базарні дні 300), а тепер продається 20–25 і кіоск має закритись в сентябрі. Бачите який стан загальної преси, а ми думаємо, що тільки укр[аїнських] газет люди не хочать читать!.. Ваш Л. Жеб[уньов].

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35480**

* Лист на трьох аркушах (13×21 см), написаний чорним чорнилом, на 2-му аркуші текст компактніший, ніж на попередньому. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат.

¹ ...В[асиля] Ф[едоровича]... Йшлося про Симиренка В. Ф. – див. лист № 31, прим. 1.

² *...Ви напишіть зараз до старого Вовка...* Мався на увазі Вовк (Волков) Федір Кіндратович (1847–1918) – етнограф, археолог, антрополог. Народився на Полтавщині, навчався в університетах Києва та Одеси. У 1879–1905 рр. жив в еміграції у Франції. З 1907 р. приват-доцент, а потім професор Петербурзького університету. Один з перших дослідників палеоліту на території України – Мізинської стоянки на Чернігівщині.

³ *Що до Вашого „шматочка”...* Мова йде про куплену Є. Чикаленком влітку 1910 р. у Криму, Алупці, ділянку землі з метою побудувати санаторій для хворих українських письменників. Як видно, Л. Жебуньов був категорично проти цієї купівлі.

⁴ *Загадаймо Колмикову...* Можливо, автор мав на увазі Калмикова Івана Леонідовича (1866–1925), живописця й аквареліста, автора мозаїчних панно і мозаїчної плитк, члена Імпер. академії мистецтв.

⁵ *...послухали Івана Микол[айовича]...* Мався на увазі Присецький Іван Миколайович (1850–ті – 1911) – громадсько-політичний діяч родом з Полтавщини, член І Державної думи. Політичну діяльність розпочав у 1870-х рр., був переконаним федералістом, разом з В. Г. Мальованим, Є. І. Борисовим та ін. заснував у Росії федералістську політичну партію – „Вільна Спілка”, програму для якої написав М. Драгоманов, до якого в Женеву їздили Присецький з Мальованим у 1883 р. Але новій партії не пощастило існувати, бо обидва діячі по приїзді в Росію були арештовані і заслані до Сибіру. Із поверненням на батьківщину брав активну участь, як поступовий гласний, у Зіньківському повітовому та Полтавському губернському земствах. Останні роки життя проживав у Криму, придбавши дачу біля Алупки, допомагав Є. Чикаленку у купівлі його дачі. Помер 11 вересня 1911 р.

⁶ *...старий Беренштам...* Мався на увазі Беренштам Вільям Людвигівич (1839–1904) – український громадський діяч, педагог, член Київської Старої Громади, висланий у 1880-х рр. проти власної волі за „українофільство” з Києва до Петербурга. Викладав у Київській, Петербурзькій військових гімназіях. У 1898 р. повернувся до Києва.

№ 40

11 серпня 1910 року

Пожалуста, любий Євген Харлампієвич, пришліть мені мій проект відозви до передплатників¹: може припаде мені такий настрої, що спробую знов написати: чи не краще вийде? А думки ті забув. Та може ще хто узявся б написати? Іноді у Дорошенка статті виходять жваві. Чи не збираєтесь Ви на виставку в

Катеринослав²? Коли збираєтесь, подождіть мене, то поїдемо разом, побуваємо й на з'їзді земців „всього юга Росії”³, як пишуть в газетах. Дозвіл вже одержаний, одбудеться в сентябрі, та й виставка, чутно, простоїть сентябрь. Побачимо на з'їзді багато земляків, познайомимось та послухаємо про що вони гомонітимуть. Загадайте в редакції розглянути уважно „Справочник по югу Росії”, виданий стат[истичним] отд[ілом], Полтав[ською] зем[ською] управою⁴ (це збірник тих картограм, що виставлені на виставці); надзвичайно цікава книжка і може дати багато матеріалу для писання в „Раді”. Нехай випишуть з управи полтавської, а то й я прислав би, та певно, Ротмістров вже прислав в редакцію.

Михайлець (що сидить в конторі) запитує мене, чи не знаю я кого, хто шукає грошей в позичку під залог дома або землі по малим %? Може Вам здасться? Йому хтось препоручив шукать зайомщиків.

Бувайте собі здорові! Ваш Л. Жеб[уньов].

Я прохав Павлов[ського]⁵, щоб він загадав комусь з фельетонистів висміять „Гадяцьку газету”⁶ за те, що вона наче навмисно псує статті по українські і прислав для показу одно число газети. Се дуже треба, бо лучче б вони зовсім не друкували по українські, ніж так ганьбить мову і виставлять її на сміх людям...

ІР НБУВ, ф. І, № 35481.*

♦ Лист, складається з двох частин: закритого листа та аркуша із зошита (14×23 см), написаний чорним чорнилом. Датований за відбитками штемпелів. На бланку відбиті два гадяцькі штемпелі. Відправлений з Гадяча 11 серпня 1910 р. Адресований: Вь Кієвь, Б. Подвальная ул., № 6, вь редакцію газ[еты] „Рада”, Евгению Харлампіевичу Чикаленко. Під адресою стоїть приписка: „Вь случае отсутствия и если нескоро приедетъ – переслать вь его местожительство”.

¹ ...пришліть мені мій проект відозви до передплатників... Мова йде про відозву до передплатників „Ради”, яку запропонував скласти Л. Жебуньов, прохаючи їх підтримати газету передплатою, бо видавці виснажилися і не мали змоги покривати далі великі дефіцити. Спочатку

відозву уповноважили писати С. Єфремова та Ф. Матушевського, але останній захворів, а С. Єфремов написав замість відозви холодну передову статтю. Тоді Л. Жебуньов взявся написати її сам і, за словами Є. Чикаленка, у нього вийшов гарячий і палкий лист до читачів, опублікований у „Раді”. Є. Чикаленко писав, що він справив сильне враження на читачів, бо редакція і він особисто отримали після його публікації близько 500 листів, у яких кореспонденти просили не припиняти видання газети й пропонували допомогу грошима й передплатою. Така реакція громадськості підбадьорила видавців і надала їм наснаги та бажання видавати газету і в наступному році, незважаючи на великі дефіцити.

² *Чи не збираєтесь Ви на виставку в Катеринославі...* Мова йшла про Катеринославську південну крайову сільськогосподарську, промислово-кустарну та кооперативну виставку, що проходила з 1 липня до 25 вересня 1910 р. у Катеринославі на території Технічного садка. У ній взяло участь близько 100 учасників, було представлено кілька десятків тисяч різноманітних експонатів, діяло 14 відділів і 10 підвідділів. Під час виставки планувалося проведення різноманітних з’їздів: інженерного, с/господарського, лікарського та ін., планувалися наукові екскурсії. Її називали справжньою українською виставкою, що проводилася на півдні Росії. Вона була описана і в „Раді” (№ 216, 24 вересня, с. 2, № 219, 28 вересня, № 227, 8 жовтня 1910, с. 2 у рубриці під назвою „На катеринославській виставці”).

³ *...на з’їзді земців „всього юга Росції”...* Кореспондент мав на увазі з’їзд земців „всього юга Росції”, що відкрився 11 вересня 1911 р. у м. Катеринославі. На нього було подано 135 рефератів, більшість – про кооперацію та с/г школу, запрошено професорів с/г інститутів. Є. Чикаленко з Л. Жебуньовим відвідали виставку і з’їзд. Свої враження від побаченого перший передав у „Щоденнику” (с. 116).

⁴ *„Справочникъ по югу Россіи”, виданный стат[истичним] отд[елом] Полтав[ською] зем[ською] управою...* Мався на увазі довідник: Статистическое Бюро Полтавского губернского Земства. Статистический справочникъ по Югу Россіи. – Полтава, 1910. – 75 с. Його уклали полтавські статистики – Г. Ротмистров і М. Рклицький. Упорядники подавали статистичні відомості про економічне й частково громадське життя 11 українських губерній. Сучасники називали цей довідник переважно українським за змістом, бо він співставляв роль півдня Росії до всієї держави. До книжки на двох окремих листках додавалася географічна мапа півдня Росії, намальована двома фарбами.

⁵ *Я прохав Павлов[ського]...* Йшлося про Павловського Мефодія Івановича (1877–1957) – редактора, журналіста, діяча кооперативного руху.

Він закінчив Київську духовну семінарію, навчався у Харківському ветеринарному інституті. Працював коректором у „Громадській думці”, секретарем і редактором „Ради” (1906, 1907–1909, 1910) та друкував у газеті рецензії на театральні та музичні твори. Також публікував рецензії на українські твори в журналі „Нова громада”.

⁶ ...висміять „Гадяцьку газету”... Малася на увазі „Газета Гадяцького земства”, що виходила 2–3 рази на тиждень у Гадячі у 1906–1917 рр. Її видавала гадяцька повітова земська управа, а редагували в різний час – Ф. І. Мельников, А. Г. Петрик. З газетою співробітничали земські агрономи, лікарі, вчителі, інструктори із садівництва та бджільництва, сільські господарі-практики.

№ 41

14 серпня 1910 року

1910 14 серпня

Любий Євген Харлампієвич! Куди ж це подівся мій лист, бо я отповів Вам зараз після Вашого листа, адресував на редакцію, а оце позавчора знов послав другого листа теж на редакцію. В першому листі на Ваше запитання про позичку грошей я писав, що невідомо мені у кого можна позичити „на льотних умовах”, а що торкається мене (коли Ви „політично” запитували мене), то я ще з весни, передбачаючи Ваше скрутне становище, з Ваших же слів та з купівлі „бескеття” почав клопотатися про гроші і прохав тих людей, до котрих перейшли торік мої 10,000 р. віддати мені хоч половину раніш строку, і вони тоді отповіли мені, що може й оддадуть, „коли вродить хліба”, та коли я зроблю їм якусь „знижку”. Я згодився і прохав повідомити мене до 1 августа, але ж вони усе мовчали. Після Вашого листа я знов нагадав їм, і на сіх днях одержав відповідь, що вони не можуть мені нічого дати, крім звичайних %, бо не вродило. От і вся моя справа. Так що на мене не покладайтесь – нічим не можу допомогти. А от Михайлець (що сидить в конторі) питав мене, чи не знаю я хто шукав би грошей під закладну дома чи землі? Хтось препоручив йому вишукать поміщення грошей. Та ще запитали б Ви Сірого¹ про гроші Грушевських, бо вони ж узяли під заставу дома 100,000 р., то не будуть же вони держать їх без %, а в банку тепер нігде не дадуть більше 3 ½. Або, може, Шемети², пам’ятаючи Ваши по-

слуги до їх, поклопочуться дістати Вам грошей „на льготних умовах” у когось з тих людей, що їм допомагали.

Коли Ви збіраєтесь на Катеринослав[ську] виставку, то поїдемо разом в септєбрі, та за одним разом одвідаємо з’їзд земський³, познайомимось та послухаємо про що люди гомонітимуть там. Дозвіл на цей з’їзд вже одержаний, а щоб мати право участі в йому, то ми це добудемо в Катерин[ославі]. З’їзд називається „сельських хозєвєв і земцевєв юга Россіи”. Сподіваюсь приїхати до Київa в кінці цього місяця, а може й раніш, але Ви пишть мені, бо може раніш 1 септєбря не приїду.

Бувайте здорові!

Л. Жеб[уньов].

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35482**

* Лист на 2-х аркушах (14×23 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат традиційно біля авторської неповної дати.

¹ *...запитали б Ви Сірого...* Мова йде про Тищенко Ю., який мав псевдонім Сірого. Тищенко-Сірий Юрій Пилипович (1880–1953) – публіцист, видавець, громадський діяч, письменник. Відповідальний редактор часопису „Село”, співредактор „Засіву” та ЛНВ. Друкувався в „Раді”, „Рідному краї”, „Дзвоні”, „Молодій Україні”, „Українській хаті” та ін. виданнях. Спільно з В. Винниченком і Л. Юркевичем був засновником видавництва „Дзвін” у Києві та його директором. У 1907–1918 рр. провадив справи Україно-руської видавничої спілки, НТШ, ЛНВ у Києві та М. Грушевського

² *Або, може, Шемети...* Малися на увазі брати, громадські діячі з Подтащини, місцеві землевласники – Сергій Михайлович та Володимир Михайлович Шемети. Сергій Михайлович (1875–1957) був політичним діячем, одним із засновників Української партії хліборобів-демократів у Лубнах у 1917 р., інженером за фахом. З 1919 р. емігрував з України, був членом українського союзу Хліборобів-державників, співробітником його друкованого органу, „Хліборобська Україна”.

Володимир Михайлович Шемет (1873–1933) – громадський діяч, гласний Лубенської міської думи, член І Державної Думи, член „Братства тарасівців”, один з організаторів Української Народної партії. Брати видавали у 1905 р. у Лубнах перший український періодичний орган – „Хлібороб”.

³ Див. лист № 40, прим. 2, 3.

15 серпня 1910 року

19 ¹⁵ VIII 10

Любий Євген Харлампієвич! Сьогодні від'їзжаю в Сочі, про-буду там з тиждень, на возвороті зупинюсь в Одесі у Громашевського¹, або Комарова², або Луценка³ (може стрінемось там?). Повернусь до Київа на день-два і – в Гадяч. Мій адрес в Сочі: Сочі, Черноморской губ. на мое имя. Напишіть мені туди про новинки та, коли будете в Криму, про настрій Радакова і як, на Вашу думку, чи було б мені корисно заїхати до нього, та тільки за дурно не гоніть мене туди, бо цей заїзд коштуватиме мені грошей і одтягне час мого відпочинка. Нехай виготовляють відозву до передплатників „Ради”, але не містять, *поки гуртом не обговоримо*. Діло це важне і треба уважно ставитись до нього. Може й я щось напишу, коли буде час і відповідний настрій. На сіх днях – 25 літ літерат[урної] діяльності Грушевського, то треба щось написати. Матеріал є у Сірого.

З великим незадоволенням їду, бо неприємна хозяйська справа вимагає мого від'їзду. Попаду завтра на „Пушкіна”. Глядіть же, напишіть мені в Сочі, чи будете в Криму, чи не будете. Коли, Ваша думка, бути там? Про це зараз напишіть мені туди. Та й коли будете в Одесі, бо може й я настигну туди на той час. Коли повернетесь до Київа? Бувайте собі здорові, дуже поспішаю.

Ваш Л. Ж[ебуньов].

Як їхатимете до Одеси, візьміть з собою проект відозви, то може, як стрінемось, обговоримо там.

М. Левіцький⁴ згодний перекласти спочатку останні твор[и] Оржешко, але дожидає Вашого дозволу, бо Ви замовили йому „Хама”. На[пи]шіть до нього, а то втеряємо цікавий матеріал для газети, як російські перекладатимуть! Кланяюсь Юлії Миколаївні. Два рази заходив до неї – не застав, а в друге – спала.

ІР НБУВ, ф. 1, № 35483.*

* Лист на 2-х аркушах із зошита у лінію (13,6×23 см, папір жовтий), написаний чорним чорнилом. Текст у документі

розтягнутий широко, очевидно, автор поспішав, пишучи його. Датований адресатом через дріб.

¹...на возвороті зупинюсь в Одесі у Громашевського... Мався на увазі Громашевський Лев Васильович (1887–1980) – лікар-епідеміолог родом з Миколаєва, випускник у 1912 р., а згодом професор медицини Одеського університету. Автор праць з епідеміології та соціальної гігієни.

²...або Комарова... Мався на увазі Комаров Михайло Федорович (1844–1913) – громадський діяч, бібліограф, видавець, публіцист. Закінчив правниче відділення Харківського університету, працював адвокатом, з 1883 р. – нотарем в Умані, згодом – в Одесі. Належав до Київської Старої Громади. Один з організаторів одеської „Просвіти”, у 1906 р. її голова, засновник видавничого фонду в Одесі. Автор праць „Тарас Шевченко в літературе”, „Українська драматургія”, упорядник „Бібліографічного покажчика нової української літератури”, „Библиографического указателя материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко”, покажчиків до видань творів І. Котляревського, музичного та літературного доробку М. Лисенка. Упорядник „Словаря російсько-української мови” в 4-х частинах, займався етнографією, видав в Одесі у 1890 р. „Нову збірку народніх українських приказок”.

³...або Луценка... Мався на увазі Луценко Іван Митрофанович (1864–1919) – громадсько-політичний і військовий діяч, редактор-видавець. Служив в Одеській військовій окрузі військовим лікарем, був активним членом місцевих товариств – „Просвіти” й „Української хати”.

⁴М. Левицький... Левицький Модест Пилипович (1866–1932) – лікар, публіцист, громадський діяч і письменник. Закінчив історико-філологічний та медичний факультети Київського університету. Працював лікарем у Ковелі, Білій Церкві, Радзивиліві. Друкувався у періодичних виданнях, у тому числі й „Раді”, публікував новели, переклади. Автор окремих брошур: „Рідна мова”, „Десять заповідей здоров’я”, „По закону”, збірок художніх творів. Кореспондент мав на увазі переклад М. Левицьким з польської на українську мову творів Елізи Ожешко (1842–1910), яка почала друкуватися в другій половині 1860-х рр. Основні проблеми творчості письменниці: становище жінки у польському суспільстві, існуюча система виховання молоді, сюжети з єврейського життя. Повість „Хам” була однією з найвідоміших повістей Е. Ожешко. Її переклад був опублікований на сторінках „Ради” у 1910 р. (№ 137, № 141, № 143, № 148, № 152, № 154, № 160, № 163, № 165, № 168, № 174, № 176, № 182, № 189, № 191, № 198, № 200, № 205, № 213, № 220, № 221, № 249, № 257, № 261, № 263). У

примітці, вміщеній на початку публікації, редакція зазначала, що має намір згодом подати кілька перекладів зі збірки повістей письменниці, який називався „Gloria victis”, про часи останнього польського повстання в Росії.

№ 43

21 серпня 1910 року

21 серпня. Приїхав Чиж[евський] і каже, що Радаков¹ ще більше розбагатів, то я посилаю йому листа, благаю його позичити Вам 10,000 р. на 2 роки за 6 %, та, не знаючи Вашої думки, не пишу йому: на вексіль чи під залог? Коли згодиться в принципі, то далі видно буде. Крім того, коли Ви маєте закладну од німців, то хіба не могли би передати її тим людям, котрі шукають поміщення грошей, хоч би й тим людям, що знає Михайлець. Так же роблять, і легко це зробити. Про газету Міхновського² краще й не кажіть мені. Вчора послав Вам заказно[го]. Поспішаюсь. Л. Жеб[уньов].

Та й не десять же тисяч треба до поповнення дефіцита?!

ІР НБУВ, ф. І, № 35484.*

* Листівка, написана чорним чорнилом. Недатована автором роком, його встановлено за відбитками гадяцьких штемпелів, яких збереглося 2. Відправлена з Гадяча 22 серпня. Адресована: ВЪ Київъ, Маріинско-Благовѣщенская ул, № 56, Евгению Харлампіевичу *Чикаленко*.

¹ ...*Радаков*... Радаков – харківський підприємець, особа, близька кореспонденту й адресату – див. лист № 23, прим. 5.

² Мова йшла про газету М. І. Міхновського (1873–1924) – громадсько-політичного діяча, публіциста, юриста, одного з ідеологів українського націоналізму. Він був учасником таємного студентського товариства „Братство тарасівців”, автором брошури „Самостійна Україна”, ідеї якої лягли в основу програми РУП, організатором Української народної партії, обстоював засади незалежності України, які відобразилися у часописах, що він редагував: „Самостійна Україна” (Львів, 1905), „Хлібороб” (Лубни, 1905), „Слобожанщина” (Катеринослав, 1906), „Сніг” (Харків, 1912–1913).

Осінь 1910 року

Сьогодні Ви розв'язали моє ваганне, з приводу котрого я мучився всю ніч, і прийшов в редакцію цілком знесилений... За се я дякую Вам, бо нема нічого гіршого для мене, як непевне становище. Мучився я питанням: клопотатись далі про стан „Ради”, чи покинуть зовсім сю справу і ухилитись од газети? І от через що виникло се питання: усі заходи, що зроблені для підтримання „Ради” завдали мені силу клопотів (Ви й не знаєте їх усіх), душевної муки, нервування, і навіть – фізичного нездоровля... Не переказать мені Вам скільки безсонних ночей перемучився я з приводу сієї справи! Нарешті, вона наладилась, навіть краще, ніж я сподівався. Знесилений мій дух трохи отпочив. Зоставалось завершити сю справу подякою до прихильників на 16 сентября. Я визнавав сю статтю *необхідною*, щоб заходи справдились вповні, і глибоко переконаний в тому, що вони на половину справдяться без сієї статті, і „Рада” знов опиниться в непевнім стані... Ви самі визнавали потребу в сій статті, і навіть вигадували, кому б доручить, насадили, щоб я написав її. Але ж от, після поради з К[оролівим]¹ і Єф[ремовим]² змінили своє рішення і самі сказали мені, що „всі визнають статтю непотрібною і навіть шкодливою”, при чім помянули К[ороліва] і Єф[ремова], коли я запитав Вас: хто ці всі? Значить я мав право сказати, що під впливом „совітчиків” Ви змінили своє рішення. Однак, натяк мій на сей вплив (чи то, що я помянув про сю пораду? – сам не розберу) викликав з Вашого боку грубий вибрик, і рішучість не містить статті. Отся рішучість і розв'язала моє питання, котре мучило мене всю ніч.... бо всякі вибрики никнуть в моїх очах перед значіннем громадської справи, і я вмю поступатись своїм особистим самолюбієм, аби не загинула справа... Се Ви знаєте, і тому мусите вірити вищесказанному. Скільки душевного напруження стоїть мені ховати моє особисте самолюбіє – про то тільки я знаю... І нігде, ніколи, не доводилось мені терпіти стільки зневаги, як од киян і живучи в Київі. В 1903 році я втік з К[ієва] од тієї зневаги, а в 1908, коли знов повернувся

сюди, ради гром[адської] справи, доходило до заміру бити мене по морді, але ж усе терпів, мусив терпіть, бо як не як, а моя допомога в справах була потрібна, і дечого досягалось з тією допомогою. Однак, я ухилився, мимовольно ухилився, бо дуже знервованій сьогодні, якийсь розбитий і думки розбігаються...

Так от, кажу, моє питання з приводу моїх стосунків до „Ради” виникло з того, що, як я побачив, що вся та моя клопотня про неї може бути скасована (лучше сказати – успіх од неї), може бути скасована одним махом, через одну випадковість (бо ся ж порада була цілком випадкова з випадковими „совітчиками”, котрі не поворушили пальцем для цієї справи), навіть без участі того, на чій плечах вона винесена (бо результат наради я вже взяв од Вас, а сам вийшов з кімнати раніш, навіть і не думав, що *серіозно* вирішається питання про статтю), то яка ж, думаю собі, рація клопотатись і мучитись, коли вся моя справа може бути зіпсована одним махом, і все пропало... То чи не лучше мені ухилитись зовсім, тихо-мирно, без гвалту, бо, щоб і на далі не виходило таких прикрих для мене інцидентів, котрі завдають мені надзвичайного болю?.. Але, все таки не міг одразу рішитись, вагався, бо дуже вже припала мені до серця справа (як над чім мучишся довго, то воно стає страшно дорогим і близьким), та ще до того не давала мені спокію думка про упорядкування внутрішнього стану справи, в якому справді панує „безладдя”, як писав Дейнека³, і на сіх днях мав балакати з Вами про се, то значить ще набігали клопоти з іншого боку. Через оте все я й вагався, мучився... Але ж Ви одразу вирішили моє питання і разом з тим скинули з мене дальшу клопотню, ще труднішу, ніж попередня. За це Вам – спасибі. Хоч би Ви тепер і схотіли помістити статтю на 16 ноября (про се Ви уважно поміркуйте, бо се – важна річ; як попустиєте тепер зворушення громадянства на користь „Ради”, то вже ніяким другим заходом не поправите. *Се – певно і безповоротно*), то я все таки ухиляюсь од цієї участі в „Раді”* (а попутно і в Ваших особистих економ[ічних] справах), ухиляюсь мирно, без сварки, і не хотів би, щоб Ви, по Вашому звичаю,

* Що брав раніш.

робили сей інцидент трохи не публічним. Нехай він залишиться між нами. Оце й все, що хотів Вам сказати, та такий знервований, що взявся до писання.

Сховайте сього листа не „для історії“, а для того, що може доведеться Вам їм пояснити собі що до мого поведіння взагалі.

Бувайте собі здорові і не думайте, що я пориваю з Вами усякі зв'язки – гром[адська] справа поперед всього.

Л. Ж[ебуньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35512.*

* Лист на 3,5 аркушах (13×21 см), написаний чорним чорнилом, має одну авторську примітку. Недатований автором. Допускаємо, що він написаний восени 1910 р., оскільки в ньому мова йде про відозву до передплатників 1910 р., з приводу відгуків на яку кореспондент пропонував опублікувати статтю в „Раді“, а Є. Чикаленко його не послухав, і це дуже збентежило Л. Жебуньова й викликало такий обурений лист.

¹ ...після поради з К[оролівим]... Йшлося про Короліва (Старого) В. К. – див. лист № 28, прим. 1.

² ...Єф[ремовим]... Йшлося про Єфремова С. О. – див. лист № 7, прим. 10.

³ ...як писав Дейнека... Невідомо, кого саме автор мав на увазі. Допускаємо, що це був Дейнека Василь Петрович (1834–?) – відомий архітектор, який закінчив Петербурзьку Академію мистецтв, у 1870-ті роки працював спархiальним архітектором у Києві.

№ 45

6 лютого 1911 року

19 $\frac{7}{II}$ 11

Любий Євген Харлампієвич!

Усе те, про що Ви пишете, я зробив раніш Вашої телеграми, але поки ще – тут нема зав[оза]. Хіба може вчора була – не був в книг[арні]. Клубні збори одбулись в тим, що мене вибрали по-

* Лист № 35485 адресований Є. Чикаленкові, але не від Л. Жебуньова, а від невідомого кореспондента із с. Единці.

чесним членом, а од старшинства я одмовився; та вибрали ще кількох душ в старш[ини] і кандидати та й усе. Зріклись святкувати роковини¹, бо Гірс² прислав бумагу, в якій заборонив приїзд галичан, та ще додав, щоб „не было пропаганди українських учених”. Маєте!.. Настрій у загала – обурений, а в мене – пригнічений, бо виправдується моє передчуття.

Оповідка клуба³ про те, що зрікається святкувати роковини викликала велику сенсацію в Києві, і наче б то виявила якась співчуття до укр[аїнства], або може се окремі випадки, що дійшли до мене чутки – не знаю, та й не маю охоти дізнаватись, бо – не до того мені... Думаю, що з того процесу про „Кобзар”⁴ нічого прикрого не може вийти для видавців, бо се копія з дозволеного цензурою, і не розумію як можно Дом[аніць]кім⁵ виправдатися? Якась занадто тонка політика. А от, що „Кобзаря” не буде, то се – велике лихо. Хоч би з урізками було видано його знов! Може б Ви подбали там про се – довели б книговидавцям, що *тепер* „Кобзаря”, хоч з урізками, швидко розійдеться. Подбали б, коли є Вам змога через свої справи. Ще більшого боюсь – про справу з пам’ятником⁶...

В „Раді” є тепер 3300 передплатників, се б то на 1600 більше против того часу, як розсилалась відозва. Так добре, що вже й боюсь: чи не перед якимсь иншим лихом таке добро?!.. На всі київські газети *буквально щодня* сипляться штрафи. Навіть і не пам’ятають, щоб колись було таке лихо. Молодчина Ваш Левко, що зрікся такої гідкої протекції⁷. Дасть Бог обійдеться легше, ніж Ви сподіваєтесь. Просіть, щоб оддали Вам його під догляд. Се буває. Або, коли б вже так не можно – нехай сошлють в яку-небудь південну губернію, через хворість його. Коли ж згодяться оддати під Ваш догляд, то – не в Києві, а в Кононівці нехай житиме, або – на Херсонщині. Про Київ нема чого й думати. Буває іноді й так, що оддають під гласний надзор з правом вибрати собі губернію, аби тільки – не універс[итетський] город. Коли наскучить в одній – можно перевестись в другу.

Бувайте здорові! Не пишеться мені щось, як і не говориться...

Ваш Л. Ж[ебуньов].

6 лютого

♦ Лист на 2-х аркушах (13x21 см), написаний чорним чорнилом, датований автором в кінці лише числом та місяцем. На початку повну дату отримання кореспонденції дописав простим олівцем адресат. На 2-му аркуші чітко виділяються 4 жовті плями різних розмірів, але на прочитання тексту вони не впливають.

¹ Зріклись святкувати роковини... Йшлося про відмову українців від урочистого відзначення 50-ліття смерті Т. Г. Шевченка. Її зумовили наступні заходи з боку адміністрації: київський, подільський та волинський генерал-губернатор Ф. Ф. Трепов отримав від начальника охоронного відділення застереження про те, що свято українців може перетворитися на популяризацію мазепинських ідей. У донесенні повідомлялося: „Святкування ці готуються виключно для влаштування показної антиурядової демонстрації... За існуючого загострення національного питання у південно-західному краї така маніфестація тільки розпалить національні пристрасті та внесе непотрібне тертя в суспільне життя, яке так важко налаштовується до мирної культурної праці. Адже неукраїнське населення не буде мовчки дивитися на цю вакханалію. Можуть бути великі неприємності...” (Ковалинський В. Київські мініатюри. – К., 2002. – С. 195–196). Охранка пропонувала паралізувати діяльність організаційного комітету свята, який очолив М. Лисенко. Ф. Трепов доповів про застереження охранки голову Ради міністрів П. А. Столипіна, який згодом телеграмою з Петербурга заборонив приїзд на свято гостей з Галичини, що послужило приводом для українців відмовитися від усяких святкових заходів взагалі.

² Гірс Олексій Федорович (1871–1958) – київський губернатор з 18 травня 1909 до 12 листопада 1912 р.

³ *Оповідка клубу...* У „Раді” (№ 29, 6 лютого, № 32, 10 лютого) публікувалося оголошення київського українського клубу про те, що, не маючи можливості достойно, відповідно цьому дневі, відсвяткувати 50-літні роковини від дня смерті Т. Шевченка, при тих умовах, що склалися незалежно від клубу, він повідомляв запрошених земляків і артистів, що зрікається влаштувати прилюдне святкування. Таке рішення було прийнято ним після розмови київського губернатора з головою клубу М. В. Лисенком, у ході якої губернатор „порадив” не запрошувати на свято галичан, звелів подати йому детальну програму усіх заходів: академічного вечора й концерту. Після цього організаційний комітет вирішив, щоб не накликати більших неприємностей, відмовитися від будь-яких заходів, з

метою збереження сил для відзначення 100-літнього ювілею від дня народження Кобзаря.

⁴ ...з того процесу про „Кобзар”... Мова йде про конфіскацію третього повного видання „Кобзаря” Т. Шевченка (1910 р.), який редагував В. Доманицький, і який вже вийшов після його смерті. Приводом до цього став вчинок М. Ф. Лободовського, перекладача „Тараса Бульби”, який обурився опублікованою у „Кобзарі” поемою „Марія”, яку він назвав не Шевченковою, а підробленою під поета. Для доказу своєї версії він сам переробив „Марію”, видавши її за істинно Шевченкову, за що був осміяний і розкритикований українцями. Тоді ображений Лободовський звернув увагу харківського архієрея на „блюзнірську поему”. Останній написав донос у Синод і попросив харківського губернатора довести до відома про цей факт П. Столипіна. У результаті „Кобзар” був конфіскований, а проти видавців відкрили судову справу. Петербурзькі українці боялися, щоб це не послужило приводом до закриття товариств, причетних до видань і репресій проти українців.

⁵ ...як можна Дом[аниць]кім виправдаться... Йдеться про Доманицького Василя Миколайовича – див. лист 21, прим. 1.

⁶ ...про справу з пам'ятником... Малися на увазі заходи щодо встановлення пам'ятника Т. Шевченку у Києві до 100-літнього ювілею поета, які розпочалися у 1904 р. із пропозиції земських діячів Золотоніського повіту Полтавської губернії. 20 травня 1905 р. до рішення полтавців запропонували приєднатися і гласні Київської міської думи. У 1908 р. був організований Об'єднаний комітет Полтавського губернського земства й Київського думського комітету, який уповноважив киян збирати добровільні внески в губерніях Південно-Західного краю. Думський комітет зі спорудження пам'ятника очолив міський голова І. М. Дьяков, до нього увійшли гласні І. І. Щітковський, В. В. Солуха, В. Є. Чернов, М. В. Стороженко, Ф. С. Бурчак, В. І. Бражников, М. Ф. Страдомський. Він оголосив конкурс на пам'ятник.

⁷ Молодчина Ваш Левко, що зрікся такої гідкої протекції... Йшлося про сина Є. Чикаленка Левка, який навчався у Петербурзькому університеті, студював там антропологічні науки під керівництвом професора Ф. К. Вовка. У 1911 р. він, як голова українознавчого університетського гуртка, був арештований за політичну діяльність і виключений з університету в ході студентських виступів і страйків. Є. Чикаленкові довелося прожити 5 тижнів у Петербурзі, щоб визволити сина. Він звертався через знайомих до різних впливових осіб, інституцій і детально описав свої майже щоденні клопотання у цій справі у „Щоденнику” (с. 144–160). Є. Чикаленко писав, що мати О. Шульгина, університетського приятеля

Левка, пішла у його справі до свого родича, І. М. Леонтовича, члена Державної ради, але той, не наважився братися за справу, яка впливала на його репуґацію, і запропонував звернутися за допомогою до відомого чорносотенця Пуришкевича, одруженого з його кузиною. Але Є. Чикаленко відмовився від такої протекції і, коли розповів про це синові в ході побачення, то той, закривши рукою очі, сказав: „Господи, ще такої ганьби бракувало!” (Щоденник, с. 148). Цей епізод і мав на увазі кореспондент, пишучи про протекцію у листі. У результаті Левка заслали на 2 роки постійного проживання у с. Кононівку Полтавської губернії, де знаходився масток Є. Чикаленка.

№ 46

10 лютого 1911 року

1911 10 лютого

Дорогий Євген Харлампієвич! Хоч і нема в мене ніякої нагальної справи до Вас, але так тяжко на серці, що може хоч розмовою з Вами трохи зсуну з себе отого тягара... Тільки що отпочину од якоїсь недоброї пригоди (а одпочиваю я швидко, бо віра в конечність мети, чи ідеала, в мене – непорушна) як знов наскочить щось бридке... Ледве, ледве витримують мої нерви отаку безпереривну муку... От і сього дня звістка про „задержку” книжки Грінченка дуже вразила¹, не тим вразила, що наче б ся книжка незамінима, а тим, що як станеться якась пригода, то згадка про те, що є ще преса та книжки – усе поладжає: нехай все пропаде, аби була б література!.. От же „задержка” другого видання вже дозволеної книжки віщує щось гірше того, що є тепер... Та нехай би й книжка пропала, аби вдержалась преса, бо вона більше значить, ніж книжка, яка випадково попадає в руки читача. А, отже, з пресою теж „неблагополучно” – тільки з иншого боку. На протязі життя я одібрав б листів з ріжних городів. Дописувачи, з тих „прихильників”, які дбають про поширення „Ради”, скаржаться на те, що „Рада” на „останніх тижнях знов засохла” (вираз одного автора листа), і що їм дуже трудно насідать на дальшу передплату краткосрочним передплатникам, бо газета „засихає” і доводиться читать хроніку, яка „лучче нам відома з рос[ійських] місцьових газет”. Розуміється

пишу їм, що виною тому недостача матеріялу, але пишу неправду, бо чую, що матеріялу є досить, та він схований в шухлядах редакторського стола, і вірю тому, бо знаю з певно відомих мені прикладів, що як тільки сховає якусь статтю в шухлядку, то там вона і загине, так що як коли й автор вимогає повернуть її – не може того зробити, бо забув, де вона. Якось Єфр[емов] розказував, що як заступив він колись редактора, то знайшов силу схованого „на колись” матеріялу. Та видно воно хоч би й з того, що на останніх тижнях в багатьох рос[ійських] газетах писалося про українство, а в „Раді” хоч би що з тих писаній подалося. Про одну „Честность съ собою” написані були довжелезні статті в 5-ти газетах². Цілий тиждень мусолила пані редакторша переклад статті Жаботинського³, та так переклала, що я не знав куди мені і очі подіть, як Жаб[отинський] та Махавер зауважили мені оце вчора: „Можеть быть мы еще не научились хорошо украинскому языку, но нам показалось, что статья переведена как-то шероховато, а въ иных мѣстах – неправильно...” Кажуть, що пані редакторша веде (дома) і весь одділ „Між газет і журналів”, але як веде!.. Не второпаєш його. Цілком не розумію: що ж він сам робе? В редакцію не наvertsаюсь, бо – для чого? Не витерплю, то й полаюсь. Та й як його витерпить, коли бачу, очевидно до прозорости, що справа псується власними руками... Де-кому з дописувачив мені я написав: „Пишіть про редакторську справу до Є[вгена] Х[арлампійовича], а не до мене, бо я не торкаюсь її”, а вони мені отповідають: „Звертаємось до Вас, бо Ви ж насаідали на нас з приводу допомоги „Раді”, а пишать до Є[вгена] Х[арлампійовича] так одверто про дефекти газети, як пишемо Вам – незручно, бо знаємо, що він – головний, фактичний, редактор і за всім наглядає, то значить – дорікають йому в очі...”. Разом з тим, виявилось мені й про те, що чимало дописувачив одіпхнуто од „Ради” через нехтуванне їми: як поклав в шухлядку статтю, то тільки вона й бачила світу. Дописувач репетує, вимогає хоч статтю повернуть, іноді і марки прикладає, а в пана редактора і за ухом не свербить. Словом, та сама історія, що з Саливонм⁴, котрому й досі не знаю, чи повернув він його переклад... З того

всього видно, що пан редактор не тільки дурний, а ще й ледачий дуже, і зовсім нехтує справою (хоч би взять і те: не спромігся у свій час послати привітання Ганні Барвінок⁵, тоді як російські газети послали їй телеграми). Усе те, про що пишу, давно мені відомо, хоч і не в тій мірі, як тепер, і де-коли, попереду натякав Вам, а потім і одверто казав (вже й не боячись того, що Ви, по своїй звичці, перекажете, коли не йому, то комусь іншому, а до його уха дійде...), та що ж з того виходило? Нічогісінько. Так само й тепер нічого не вийде, і пишу Вам оце все, не сподіваючись на якийсь результат, і не для того, що[б] допекти Вам, а просто – сили не вистачає мовчати, мовчать тоді, як бачу, що головна (а може й остання) справа псується, та й не з гори, а од нас самих... Отее мені дошкуляє до того, що нерви мої трохи не перервуться, бо се ж усе в історії руха зазначиться... Ну от, виложив те, що не давало мені спокію цілий день ні на хвилиночку, то може й засну (я тепер сплю по 3-4 години в сутки), бо вже й друга година ночі, та тільки... Як би не прокидається завтра!.. А то – як прокинешся, як згадаєш про все, то чого б тільки не дав за те, щоб знов заснуть непробудно, і разом з тим (таке вже гідке творінне стара людина!) не вистачає волі, щоб таки й заснуть непробудно... Бувайте здорові, ладняйте свої справи, приїздіть швидче, пошукайте по редакторських шухлядках, то може й газета покращає, а то уб'є її пан редактор, на віки уб'є...

Ваш Л. Ж[ебуньов].

ІР НБУВ, ф. І, №35487.*

* Лист на 3-х аркушах (13×21 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав адресат. На 3-му аркуші автор зробив відступ зверху, там вирвані клаптики паперу на відстані 2,5 і 0,5 см. У тексті є вставлена фраза й закреслене слово, на звороті 2-го аркуша три рядки закреслені.

¹...звістка про „задержку” книжки Грінченка дуже вразила... Очевидно, мова йшла про книжку Б. Грінченка: Як жив український народ. (Коротка історія України). – СПб., 1911. – 48 с. Була арештована у лютому 1911 р.

²Про одну „Честность съ собою” написані були довгезелезні статті в 5-ти газетах ... „Рада” у рубриці „Література, наука, умілість і техніка”

повідомляла, що відгуки на російськомовну повість В. Винниченка „Честность с собою”, що вийшла у збірнику „Земля” в кінці 1910 р. були вміщені в „Одесских новостях”, 16 січня 1911 р. Це стаття автора з ініціалами Н. Г., у якій він коротко переказував зміст твору, вважав її автора обдарованим письменником, але радив йому піднімати актуальніші життєві проблеми у своїх творах, заглиблюючись у них („Рада”, № 13, 18 січня, с. 4). З наступних чисел „Ради” (№ 21, 27 січня, с. 3) стає відомо, що відгуки на повість були вміщені і в інших газетах: московській газеті „Утро Росії”, 25 січня, 1911 р. – стаття єпископа Михаїла „Переоцѣнка цѣнностей”, харківській газеті „Утро” – стаття В. Львова-Рогачевського „Герой тьмы”, чимала стаття була вміщена і в московських „Русских Вѣдомостях” („Рада”, № 32, 10 лютого, с. 3). Відгук на повідомлення в „Раді” 1 січня 1911 р. про вихід російської повісті В. Винниченка давав і сам її автор. Він називав дані звістки неточними і пояснював, що свій твір він написав українською мовою і лише кінець її змушений був писати російською, після того, як читачі ЛНВ відмовилися передплачувати видання через аморальність творів В. Винниченка. Ця обставина змусила автора звернутись до російських видань з пропозицією надрукувати її на російській мові („Рада”, № 17, 22 січня, 1911, с. 4, рубрика: „Листи до редакції”).

³ ...переклад статті Жаботинського... Мова йде про статтю публіциста, перекладача, письменника, громадського діяча, учасника сіоністського руху В. С. Жаботинського (1880–1940), „Про мови та інш.”, переклад якої з „Одесских новостей” був опублікований у „Раді”, № 28, 5 лютого, с. 2–3. Це була відповідь автора на ст. П. Б. Струве в „Русской мысли” (ч. I, 1911). Оскільки у ній Жаботинський розглядав і українське питання, то її подали у „Раді” в українському перекладі.

⁴ Саливон Григорій Дмитрович (?–1927) – публіцист, книгознавець, член Одеської української Громади, гуртка української мови й літератури, одеської „Просвіти”, працював у її бібліотеці. Вчився в Київському політехнічному інституті на архітектурному відділенні. Вів відділ „Ради”, містив у ньому огляди: „Українська література в Росії за другу половину 1913 року”, „Шевченко як маляр”, „Шевченко на Україні”. Автор книги „Народний філософ-учитель Г. С. Сковорода: його життя та діла”, публікував матеріали з історії видавничої справи в нові часи у виданнях „Книгар”, „Червоний шлях”, „Бібліологічні вісті”. Директор друкарні Петра Барського, після революції читав лекції з історії книги. Завідував книгарнею у Лохвиці, потім окружною бібліотекою, працював над історією повіту, досліджував витоки місцевої газети „Хлібороб”.

⁵ ...привітання Ганні Барвінок... Йдеться про Куліш Олександрю Михайлівну (Ганну Барвінок) (1828–1911) – українську письменницю, дру-

жину П. Куліша, авторку оповідань з народного життя „Восени літо”, „Не було змалку, не буде й до останку”, „Хатне лихо”, „Квітки з сльозами”, збірки оповідань „3 народних уст” та ін. Друкувалася в часописах „Хата”, „Основа”, „Правда”. Свої твори в основному присвячувала жіночій долі. У 1911 р. відзначався 50-літній ювілей літературної творчості письменниці.

№ 47

11 лютого 1911 року

Ранок 11 лютого. Трохи заснув і сьогодні почуваю себе спокійніше. Перечитав свого листа: чи не пересолив в чому? Ні, не тільки не пересолив, а ще й недосолив... Ну, який же висновок з того всього? Невже пустить газету за водою, зважаючи на те, що наче б на всьому світі не можна знайти справжнього редактора? Наче б справа безвиходна. Тоді доведеться Вам самому пильніше узятись за догляд над редакцією (не зо всією, бо як би редактор ставився так до справи, як інші співробітники, то й газета була б дотепна), догляд за редакторською, власно, справою. Як знатимете, який матеріял є в шуфлядках та що робиться з ним, то й газета покращає, а то прочитайте в сьогоднішньому числі (33-му) хоч би отповідь Савенку¹... Мабуть теж пані редакторша намусолила.

Бувайте здорові.

*ІР НБУВ, ф. І, № 35488**

* Лист на одному аркуші (13×21см), написаний чорним чорнилом, без звертання. Очевидно, відправлений в одному конверті з попереднім листом (№ 44).

¹ ...*хоч би отповідь Савенку...* Відповідь на „Заметку” А. Савенка, подану в „Кієлянині”, була надрукована у названому № „Ради” за 11 лютого 1911 р. у рубриці „3 газет та журналів”, с.1–2. Редакція критикувала відомого чорносотенця за нещирість та лакейство.

№ 48

19 лютого 1911 року

Тільки що одержав Вашу одкритку, читаю її, як увіходить Василенко і, обурюючись, каже: „Ну та й редакторъ же Ваш! Я даль ему 1-ую половину статті про кріпацтво¹, и думалъ, что сам

редакторъ сделаетъ соответственне краткое вступленіе, означить продолженіе и мою подпись. Ничего этого не сдѣлано, и я радъ, что моею подписи нѣтъ, чтобы не краснѣть за статью – нѣтъ охоты писать до „Ради”. Се вийшло, наче ілюстрація до Вашого листа – з протилежного боку... Нема і в мене охоти спростовувать Ваши докази про дотепність і „опит” редактора, бо... як людина упреться на тому, що чорне не чорне, а біле, то хоч землю їж – нічого не поможе. Не хочеться й мені сперечатися – обридло. Що до того, „де взять дотепнійшого редактора”, то серед редакційних людей і близьких до редакції, давно панує та думка, що Вам і не хотілось би мінять теперяшнього редактора *ні на якого иншого*. Мабуть, і Вам се відомо і чутно було, а про те – Вам лучче знать про се. Як би там не було, а треба щось робить для того, щоб газета не загинула, бо одкидаються люде од неї. Про те і Кошовий² переказував мені сьгодні од житомирців. Коли справді не хочеться Вам мінять редактора *ні на якого иншого*, то, значить, Вам треба сидить безпереривно в редакції, будь в курсі справи і стежить за всіма подробицями. Инакше -- газета пропаде.

Ваш Л. Ж[ебуньов].

IP НБУВ, ф. 1, № 35489.*

♦ Закритий лист, написаний чорним чорнилом, дрібним почерком. Датований за відбитками штемпелів, яких збереглося на кореспонденції 2. Відправлений 19 лютого 1911 р. з Києва у Санкт-Петербург, отриманий 21 лютого. Адресований: Васильевській островъ, Кадетская ул., д. 9, кв. 11, Петру Януаровичу *Стебницкому* для Є[вгена] Х[арлампійовича], бо Є. Чикаленко у той час перебував у Петербурзі, клопотався про визволення сина Левка.

¹ *Я даль ему 1-ую половину статті про кріпацтво...* Л. Жебуньов мав на увазі статтю М. П. Василенка „Селяне й кріпацтво на Україні”, яка в трьох частинах була опублікована в „Раді”: перша і друга у № 39, 18 лютого, 1911, с. 2–3, вона не мала підпису, закінчення ж у № 40, 19 лютого, с. 2–3 було підписано: „Н. Василенко”. Стаття присвячувалася 50-літтю визволення селян від кріпацтва, яке відзначалося того року.

² Кошовий Василь – див. лист № 16, прим.8.

22 лютого 1911 року

На останніх часах в Києві конфіскується майже все, що виходить по українські: 1) книжка Коваленка (Ви ж знаєте зміст її)¹, 2) малий „Кобзар”² (зложенний з творів Шевч[енка], пристосованих для читання *дітей*, 3) „Іван Підкова” і „До Основьяненка” вид[ання] „Часа”³ і 4) Кантата Лисенка з текстом Самійленка⁴, дозволене цензурою. Чи не пішли б би Ви до „Головного управління по дѣлам печати”⁵, щоб вияснить, що значить така огульна заборона укр[аїнських] книжок? Се ж дуже важно вияснить, щоб знати, які заходи треба вжити, щоб зовсім не припинилось книговидавництво. Коли не хочете самі йти, знайдіть когось такого, щоб пішов і вияснив. Се необхідно.

Л. Ж[ебуньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35490*.

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Недатована автором, повну дату встановлено за відбитками штемпелів, яких на кореспонденції 3. Відправлена 22 лютого, отримана 24 лютого. Адресована: Вѣ С.-Петербургѣ Васильевській островѣ, Кадетская ул., д. 9, кв. 11, Петру Януаровичу Стебницькому для Є[вгена] Х[арлампійовича].

¹ ...книжка Коваленка... Очевидно, йшлося про популярну книжку Грицька Коваленка „Про кріпацьку неволю, як вона настала і як зникла” – К.: „Вік”, 1911. – Серія: „Селянська бібліотека” (№ 64). – 64 с. Тираж – 3000 прим.

² ...малий „Кобзар”... Йшлося про „Малий Кобзар для дітей”. – К.: „Український Учитель”, 1911. – 64 с. З короткою біографією Т. Шевченка, багатьма малюнками. У ньому було вміщено близько 40 поезій, 4 портрети поета. Призначався для ювілейного подарунка школярам.

³ „Іван Підкова” і „До Основьяненка”... Малися на увазі брошури з поезіями Т. Шевченка: „Іван Підкова” та „До Основ’яненка”. – К.: „Час”, 1911. Перша – 12 с., друга – 8 с., тираж кожної становив 5000 прим.

⁴ Кантата Лисенка з текстом Самійленка... Малося на увазі видання: Лисенко М. До 50 роковин смерті Т. Шевченка. Кантата для баритона, тенора і мішаного хора. Вірш В. Самійленка. З віньєткою П. Холодного – К., 1911. – 11 с., тираж – 500 прим. Вперше була виконана на сцені київ-

ського міського театру під час шевченківських свят (27–28 лютого 1911 р.) змішаними хорами міського оперного театру, студентського та аматорського під диригуванням О. Кошиця. Чистий прибуток з видання кантати призначався у фонд пам'ятника Т. Г. Шевченкові. По виході була конфіскована, визволена у квітні, після чого вільно продавалася у всіх книгарнях. Є. Чикаленко писав у „Щоденнику” (с. 161), що напередодні відзначення 50-ліття смерті Т. Шевченка була проведена конфіскація ряду найневинніших видань, пов'язаних з іменем Кобзаря.

⁵ ...до „Главного управл[енія] по дѣлам печати” ... „Главное управление по делам печати” – цензурна установа, через яку пропускалися всі українські літературні твори, щоб в їхніх друках „не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русскаго правописания”.

№ 50

20 травня 1911 року

Коли ще А. В. Ніковський¹ у Вас, то чи не можна б його якомось залучити до Київа, хоч би на ½ дня, коли не на день, бо є до його справа, про котру довелось б багато писать, але для того нема часу у мене, то чи не доскочив би до К[иєва], щоб побалакать з ним? На ближчих днях. Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. І, № 35491*.

* Листівка, написана чорним чорнилом. Датована за відбитками штампелів, яких на кореспонденції 2. Відправлена 20 травня 1911 р., отримана 22 травня. Адресована: Станція Мардаровка Юго-Западной жел[езной] дор[оги]. Вь Перешоры, Евгению Харлампіевичу Чикаленко. Зверху на листівці малиновим олівцем написано прізвище: „Сенька Ивановъ” і сума 64 р. рукою Є. Чикаленка.

¹ А. В. Ніковський... Ніковський А. В. – див. лист № 21, прим. 6.

№ 51

1911 року

Пристаю до думки Є[вгена] Х[арлампіовича] про те, що на першу премію не визначилось юморістичного твору, то значить доводиться поділити пополам першу і другу премію¹. Але „Вен-

тіляцію” я вважаю *першорядним* твором, хоч тільки почасти юмористичним, то й прошу авторів „Вентіляції” дати половину (62 р. 50 к.), а другу половину – одному з тих, на твори котрих я поставив 5. Третю премію – одному з тих, на котрих поставив 4 або 5.

Л. Жеб[уньов].

3) „Гетьманські мілліони” – 3. Коли виправить що до мови і до викладу: щоб типічніше виходило до рижних особ.

1) „Записки божевільного” – 1.

2) „Листи Лаврентія до Долини” – 1.

б) „Слухайся свого серця” – 5, якби розв’язка кінця вийшла з того, що „поклонник” Нат[алії] Павл[івни] зрікся її, бо інакше така жінка як Нат[алія] Павл[івна] не може одійти од чаду... Се можна переробить, наприклад так, що коханець прислав їй записку – тоді вже й пішло „роскаяніє” усіх*. Та треба викинуть французькі фрази. Та й скоротить треба до того, щоб умістилось в одному фельетоні.

5) „Загублена совість” – 2.

4) „Томська губернія” – 1.

7) № 24 „Справжні люди” – 5. Тільки „примітки” може б і не треба містити.

8) № 25. „З наказу губернатора” – 3.

9) № 7. „Женихи” – 3.

10) № 19. „З життя одного волоцюги” – 3.

11) № 17. „Жнива” – 1.

12) № 18. „Вони” – 1.

13) № 15. „Evivva L’arte” – 2.

14) № 16. „Про зуби” – 5.

15) № 20. „Культурна місія” – 4.

16) № 9. „З літопису покоїв пані Білец[ької]” – 4.

17) № 21. Вентіляція – 5+. Чудово! Дайте йому першу премію! Попередні п’ятюрки я готовий переробить на четв’орки, порівнюючи з „Вентіляцією”, аби тільки не списана вона була з чогось...

* Коли ж не перероблять кінця, то я визначаю 4. [Авторська примітка].

Друкуючи оповідання на I, II і III, треба оповіщати заздалегідь і друкувати ті числа в значно більшому числі, бо купуватимуть в розніщу.

18) № 23. „Ангелі співають” – 3, не юмористичне, а так як беллітрістичне оповідання, можна б помістити, означивши, що написано місцевим (здається, подільським) *жаргоном!**

19) № 22. „Хвостик” – 1.

20) № 12. „Заробив” – 1.

21) № 14. „Учитель словесности” – 3, мову учителя треба на російську перекласти, бо не вживається ж українська в наших школах.

*IP НБУВ, ф. I, № 35511**

* Лист на 2 аркушах (13×21 см), складається з двох частин: перша написана чорним чорнилом, а друга – простим олівцем, без дати і звертання. У ньому виставлені оцінки конкурсним оповіданням, котрий проводила „Рада” у 1911 р. Датований роком за змістом, написаний у травні-червні 1911 р.

¹ Мова йде про підсумки конкурсу на гумористичне оповідання, який був оголошений редакцією „Ради” 2 квітня 1911 р. і його умови були опубліковані у № 75, с. 1. Журі конкурсу складалося з 3-х чоловік: С. Єфремова, Л. Жебуньова і Є. Чикаленка. У № 147, 1 липня у зверненні „Од редакції” повідомлялися результати конкурсу, які були підведені 30 червня. З поданої інформації стає відомо, що до 1 червня редакція отримала 26 оповідань, серед яких першої премії не заслужило жодне. 1-шу й 2-у премії, яка становила 62 крб. 50 коп., розділили між авторами за оповідання „Справжні люде” (С. Черкасенко) і „Вентиляцію” (С. Пасюта), 3-ю премію (25 крб.) призначили авторів за оповідання „3 життя одного волоцюги” (І. Круча). 15 оповідань журі визнавало непридатними для друку, а 8 вирішило опублікувати на звичайних умовах. Премійовані оповідання були опубліковані в „Раді”: перше – № 155, 10 липня, с. 1–3, друге – № 160, 17 липня, с. 2–3 і № 161, 19 липня, с. 2. Третє з’явилося у № 166, 24 липня, с. 2–3. Згодом публікувалися й інші оповідання, що подавалися на конкурс: „Про зуби”, № 168, 27 липня, с. 2–3, „Слухайся свого серця”, № 177, 6 серпня, с. 2–5. Є. Чикаленко присав, що другу половину першої премії він радив дати за оповідання „Справжні люде”, а Л. Жебуньов пропонував преміювати нею

* Підкреслено червоним олівцем.

оповідання Л. Старицької-Черняхівської „Слухайся свого серця”, а третю дати Г. Коваленку за оповідання „Про зуби”, але за порадою С. Єфремова її присудили автору оповідання „3 життя одного волоцюги” (Щоденник, с. 169).

№ 52

21 липня 1911 року

3 августа нов[ого] ст[илію]

Любий Євген Харлампович!

Звістка про упадок числа передплатників до того вразила мене, що враз попсувала моє гоїння... Але падать духом не годиться, а треба братись зараз за де-які приводні засоби. Один з таких, про котрого я вже писав Шерстюку¹ (бо Вашої адреси не знав, а зараз дістав відомість, що їдете до К[иева]) ось такий: скомпонуйте приводного листа до тих людей, котрі найбільше брались і дали допомогу передплатниками, нахилили їх до того (вони відомі конторі, хоч і не про всіх пам'ятає контора). Треба тих людей повідомить про число одпавших передплатників з 1 іюля і прохати їх подбати про те, щоб вони навернули до передплати знайомих їм передплатників, бо обіцялись же вони стежити за тим, щоб нахилені їми люди поповняли передплату (про се було сказано і в відозві, і більшість з них обіцялась виконати сей обов'язок). Написати, чи надрукувати на пишущій машині того листа і розіслати по адресам, відомим конторі, якомога швидче, то на осінь побільшиться знов. Восени ж знов вигадаємо такого ж листа, як торік, котрого вже надрукуємо і розішлемо. Тоді й я допоможу, а тепер, їй Богу, не можу... Я прохав і Шерстюка про це, то може він вже й прислав черновика, а коли ні – ради бога напишіть до Дм[итра] Івановича², чи з ким схочете, або й Ви самі, і зробіть це. Не залиште, пожалуста!..

Аж сюди доносяться до мене грімання на журі за те, що воно присудило премію за „Справжні люде”, а „Вентиляцію”³ спортили тим, що розірвали на 2 числа. Не можна цього робити з юмор[истичним] оповіданням. Ну та се пустяки, а от упадок передплатників не дає мені спати... От же, я певний в тому, що коли б „Рада” була така цікава все півріччя, як стала літом, то

не було б такого великого упадка. І не я один це думаю, а й пишуть мені про се, та й тут (Ротмістров, є і де які галичане, що пробувають тут) кажуть те саме: „Рада” літом стала непорівнянно краща”⁴. Я знав, що так буде – через те й досаждав Вам, та, на жаль, вже пізно добився того... От тепер і втішаймося!

Написав би Вам про себе, та нема нічого такого цікавого: нерви заспокоїлись було, а все інше – хто його знає, чи полегшало? Втішає лікарь, що наче б то пізніш виявиться результат, а чи правда се – невідомо. На вигляд, кажуть, такий самий, як і був. Тут пробуду ще тижнів 2–2 ½, а потім сам не знаю куди податись до сентября. Коли Ротм[істров] згодиться, поїдемо в Галичину. Листи почта пересилатиме мені. Як же Вас і Юлію Миколаєвну⁵ Бог милує, та може ще які новинки є у Вас. Поспішаю з цім листом, бо пишу його, голісінький, сидячи на Sauffbad’i, а вже вечоріє. Усім кланяюсь.

Щиро люблячий Вас Л. Же[буньов].

Чи не нагадали б Ви Яневському⁶ про 1000 карб.?*

Моя адреса: Sachsen-Dresden. Poste restante, Leonid Schebunew**.

*IP НБУВ, ф. I, № 35495**

* Лист на двох аркушах (13,6×21 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем за новим стилем. Рік простим олівцем дописав адресат. Дата упорядника подана за старим стилем.

¹ Шерстюк Григорій Пилипович – див. лист № 21. прим. 10. До вже сказаного додамо, що діяч спочатку дописував до „Ради”, а потім перейшов у редакцію на постійну роботу адміністратора. С. Чикаленко був задоволений його ставленням до службових обов’язків, про що свідчить їх характеристика у листі до М. Комарова: „Він віддавався своєму ділу всією душею, дбаючи повсякчасно за побільшення прибутків і за зменшення видатків на видання, беріг кожну копійку, пильніше як своєю...”

* Речення дописано збоку на першому аркуші.

** Адреса дописана на розвороті аркушів.

(Відділ рідкісних видань та рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, ф. 28, № 9, арк. 84).

² Дм[итра] Івановича ... Дорошенко Д. І. – див лист № 2, прим. 8.

³ Малися на увазі гумористичні оповідання, про які йшлося у листі № 51, прим. 1.

⁴ „Раду” влітку того року редагував А. В. Ніковський, молодий журналіст, випускник Новоросійського університету.

⁵ Як же Вас і Юлію Миколаєвну... Йшлося про дружину адресата, Садик Юлію Миколаївну (1888–1928), після революції викладала німецьку мову в Київській гімназії, у 1920 р. емігрувала за кордон

⁶ Чи не нагадали б Ви Яневському... Йшлося про Яневського Івана Даниловича (1868–1913) – тарашанського дідача, земського діяча Київщини, мецената українських видавництв. Походив з селян-однодвірців. Його батько на торгівлі худобою нажив чималий капітал і дав усім синам університетську освіту. Яневський познайомився з Є. Чикаленком влітку 1909 р. і справив на нього приємне враження симпатичного провінційного пана, який мав стихійну любов до українства. Він пообіцяв Є. Чикаленкові дати 1000 р. на видання „Ради”.

№ 53

7 серпня 1911 року

Сьомого августа по нашому.

Ви не зрозуміли мене, дорогий Євген Харлампович, бо я пропоную написати не до всіх передплатників і не друкувати того листа, тільки *написати* до тих людей (їх набереться з 10–20), котрі найбільше дбали про нахиляння до передплати інших, і обов'язалися стежити за тим, щоб нахилені їми поповняли передплату по скінченні строків. Такім тільки написати. *Цим щирім українцям не набриднемо*. Наймення їхні відомі з листів, що сховані в конторі, коли б переглянути їх, а Гр[игорій] Пил[ипович]¹, певно, пам'ятає де яких з них. Ся справа допомогла б газеті. Я завів „Раду” до читання в читальні санаторській, читають її так пильно, що я сам ледве можу прочитати: коли не поткнешся в читальню, то все „Рада” занята. Гоїться тут 850 душ, і з них трохи не ¼ числа усіх – з Росії, а найбільше з України. По всьому санаторію лунає українська мова, бо ми (я та Ротм[ис-

тров]) инакше не говоримо з жителями України, як тільки по укр[аїнськи]. Примусили їх говорити по укр[аїнськи] хоч ломано, а де-які (головно – жиди) чудово говорять по укр[аїнськи]. Коли б було більше часу вільного, то багато чого можна б зробити, а то ж нема: 14 разів на день роздягають та одягають для всяких операцій гоїння, 5 разів їм, 4–5 годин мушу сидіти голим на дворі і багато чого іншого треба робити. А все ж таки 3-х передплатників „Ради” дістав та санаторія на власний кошт передплатити з нового року на цілий рік². Ротм[истров] усе грімає на мене за те, що занімаюсь укр[аїнськими] справами, бо се шкодить гоїнню, а як його не занімається. Коли вони самі набігають проти мого бажання. Через тиждень виїзжаю в інші місця. Пишіть мені на Львів *poste restante*. Л. Жеб[уньов].

Сьомого августа старого стиля*.

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35493**.

♦ Листівка, написана чорним і синім чорнилами (синім чорнилом написані адреса, два речення на початку і кінець), дрібним почерком з обох боків. Кореспонденція датована автором за старим стилем двічі. Рік встановлений за відбитком штемпеля. Отримана 11 серпня. Адресована: Почт[о-вое] отд[еление] Мардаровка, Юго-западныхъ железныхъ дорогахъ, Євгенію Харлампієвичу *Чикаленко. Russland*.

¹ ...*Гр[игорій] Пил[ипович]*... Шерстюк Григорій Пилипович – див. листи № 21, прим. 10, № 52, прим. 1.

² Л. Жебуньов лікувався у той час у санаторію „Ламана” у Вайсер-Гірші (Саксонія). Свої враження від перебування там він описав у статті „Закордонні вражіння” (Уривок з приватного листа), що була опублікована в „Раді”: № 194, 28 серпня 1911 р, с. 3–4. Автор писав, що „Рада” інтенсивно читалася в санаторію, і він запропонував адміністрації передплатити її та львівську газету „Діло”. Для цього склав заяву, під якою зібрав 23 підписи.

* Речення дописано збоку синім чорнилом.

28 грудня 1911 року

28 дек[абря]

Дорогий Євген Харлампович!

Вчора знов одержав листа од Шел[ухіна]¹, з которого бачу, що нарешті й він схаменувся, повірив в небезпеку Савенк[ової] справи, а до того ставився так, як і ви всі... Схаменувся од того, що взнав, що Сав[енко] надрукував свого доклада², уже розіслав членам Думи і Ради (певно, й міністрам), і що той доклад наче впливає. Зараз же розпочав писати, але бачу по програмі (він прислав її мені), що захватився занадто широкою темою, якої вистачить на цілу книгу, тоді як треба памфлета, в одповідь на доклад Сав[енка], спростувати його докази і наклепи – більш нічого не треба. На жаль, він не може в Одесі дістати Сав[енка] доклада і вельми прохає дістати і прислати йому. Ради бога, постарайтесь дістати од Луч[ицького]³ або через інших послів, може через СПб, і пошліть йому найшвидче. Шел[ухін] хоче надрукувати свою одповідь окремою брошурою і також розіслати усім членам Думи⁴ і Ради⁵, і я цілком згожуюсь з його думкою, певний, що вона буде добре написана, але все таки – чи не слід би перечитати її нам, перед тим, як друкувати? Як Ви думаєте про се? Мені здається, що слід, бо він же, думаю (певно не знаю), говоритиме од усього українського громадянства, а не од себе особисто! Коли Ви згодні зо мною, напишіть йому (я теж пишу) і разом з тим подбайте про доставку йому брошюри. Поставтесь, любий Євген Харлампович, серіозно до цієї справи, бо вона ж має не аби-яку вагу! Мені дуже подобається вигаданий їм шлях розповсюдження, бо газетні статті чи прочитають ті, кому слід, а брошюру, як отповідь на ту тему, про яку вже читали доклада, певно прочитають. Разом з тим Шел[ухін] скаржиться, що в нього, може, не вистачить матер[іальних] засобів для надрукування. На мою думку, коли справа з друком затягнеться, то слід напечатати на машині печатній, на підставі рукопису, бо се дозволяється, аби вона не йшла в продаж, і не розповсюджувалась широко, помимо тих особ, яким призначена до читання. Се робиться скрізь, і кари за те нема. Шкода

мені, що Дверн[ицького]⁶ нема в Ж[итомирі] і, кажуть, не буде до 8 січня, та й Вязл[ов]⁷ не второпав мети мого бажання познайомитись з ним: він справді подумав, що я хочу побачитись з ним тільки ради банка, і на картці прохає його „уділити часокъ для разговора о банкѣ”, і що наче я хочу взяти акції того банка⁸. Такий і прийом був би...

Та й взагалі, щось, чи не даремно я приїхав сюди, і причиною тому повна байдужість, або прямо неохота В[асиля] П[етровича]⁹, котрий завтра навіть виїзжає з Ж[итомира] „провітричься”, як він каже... Занепад тут повнісенський! Ні іскоркі нема.

Бувайте здорові. Л. Ж[ебуньов].

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35494**

♦ Лист на двох аркушах із зошита у лінію (13,3×20,8 см, жовтий папір), написаний чорним чорнилом. Датований лише числом та місяцем, рік простим олівцем дописав у традиційному місці адресат. На всьому аркуші відбилися дрібні жовті плями, але на прочитання тексту вони не впливають.

¹ *...одержжав листа од Шел[ухіна]...* Йдеться про Шелухіна Сергія Павловича – див. лист № 5, прим. 2.

² *...Сав[енко] надруковав свого доклада...* Мова йде про доповідь заступника голови київського клубу російських націоналістів А. І. Савенка про мазепинський рух на півдні Росії, яку він прочитав 5 грудня 1911 р. у Всеросійським національним клубі. Тема доповіді привабила стільки слухачів, що зал був переповнений. Вона була опублікована в газеті: „Кіевлянин”, № 313, 17 грудня 1911 р. У кінці названого засідання було подано заяву від членів клубу, в якій вони просили надрукувати доповідь Савенка і дискусію з приводу неї окремою брошурою й розповсюдити її серед членів законодавчих установ і громадських діячів, довести зібрані факти до відома Міністерств внутрішніх і закордонних справ, народної освіти та Св. Синоду.

³ *...постарайтесь дістати од Луч[ицького]...* Мався на увазі Лучицький Іван Васильович (1845–1918) – історик і громадський діяч, член Київської Старої Громади, депутат III Державної Думи, обраний від Києва.

⁴ Державна Дума – представницька законодавча установа з обмеженими правами, яку створив царський уряд Росії під натиском революції 1905–1907 рр. I Дума діяла з 27 квітня до 8 липня 1906 р, II – з 20 лютого

до 2 червня 1907, III – з 1 листопада 1907 до 9 червня 1912 р, і IV – з 15 листопада 1912 до 6 жовтня 1917 р.

⁵ Йшлося про Державну раду – найвищу законодавчу установу Російської імперії, створену у 1910 р. за проектом М. Сперанського. У 1906 р. у зв'язку зі створенням Державної Думи отримала законодавчу ініціативу. Ліквідована внаслідок Лютневої революції 1917 р.

⁶ *Шкода мені, що Дверн[ицького]...* Мався на увазі Дверницький Василь Омелянович (1870–?) – голова Волинської губернської земської управи, колезький асесор, що походив з дворян, син Омеляна Дверницького, голови Летичівського мирового з'їзду. Один з кандидатів на голову народного кооперативного банку.

⁷ Вязлов Андрій Григорович (1862–1919) – громадський діяч, депутат І Державної Думи, належав до української фракції думи та Союзу автономістів, член ТУП, пізніше – Української партії соціалістів-федералістів. За фахом – правник, член окружного суду в одному з повітів на Волині. Генеральний суддя УНР, сенатор і міністр юстиції за гетьмана. Помер у Кам'янці-Подільському від тифу.

⁸ Мова йде про заходи українців із заснування свого банку у Києві.

⁹ *В[асиля] [Петровича]....* Допускаємо, що це ініціали Василя Кошового, який у той час проживав у Житомирі, працював там земським статистом – див. лист № 16, прим. 8.

№ 55

4 січня 1912 року

Одібрав колективну картку з поздоровленням з новим роком, котра тепло торкнула моє серце, і я дуже дякую усім учасникам, а особливо ініціатору, чи ініціаторші її за пам'ять про мене, і також поздоровляю. Приїду 7-го січня. Усього доброго! Л. Ж[ебуньов].

ІР НБУВ, ф. 1, № 35492.*

♦ Листівка з українським орнаментом „Українське старовинне вишивання та мережки”, відбитком видавництва „Час”, написана чорним чорнилом. Датована за відбитками штемпелів, яких на кореспонденції збереглося 2 (житомирські). Відправлена з Житомира 4 січня 1912 р. Адресована: Київ, Маріинско-Благовѣщенская, № 56, Євгенію Харлампієвичу *Чикаленко*. Збоку зліва надрукована адреса видавництва „Час”: Крамниця „Час”, Київ, Театральна площа, 48.

28 червня 1912 року

28 іюня. Очевидно сам Бог (зважаючи на нашу ледачість) почав клопотатись, щоб ми стали відомі всьому світу і спріє успіху укр[аїнської] справи... „Подольнин”¹ пише, що англійська преса пильно стежить за укр[аїнськими] подіями, а от німецька преса ще пильніше зацікавлена нами і що дивніше – подає звістки з „Ради”. Вчора була вже допись з Відня в „Dresdener Zeitung” з приводу заяв в „Раді” про укр[аїнський] університет² і велика передова стаття, в якій виводяться висновки де-які такі, що слід припинити ті заяви (як найду перекладчика, подам детально тую статтю), а сьогодні друга місцева газета оповістила запрошення постійного перекладчика з укр[аїнської] газети на нім[ецьку] мову. Цікаво те, що всі звістки не з „Діла”, а з „Ради”. Разом з тим німецька знайомить читачів взагалі з укр[аїнським] народом, головно – з тим, що живе в рос[ійській] Україні. Ніхто не вживає слова „Kleinrussland”, а виключно „Ukrain”, „Ukrainien”. Всі ті описи українського життя не міфічного зміста, як про Росію пишуть, а цілком вірні і справедливі. Пошлігь сю картку Євг[ену] Хар[лампіювичу], бо я не знаю його адреси. Л. Ж[ебуньов].

ІР НБУВ, ф. 44, № 435*.

♦ Листівка, написана чорним чорнилом, недатована автором, її повну дату встановлено за відбитками штемпелів, яких збереглося 3. Адресована: Russland–Kiew. Київ. Б. Подвальная, № 6. В редакцію газети „Рада”.

¹ „Подольнин” – політична, громадська й сільськогосподарська газета, що виходила у Кам’янці-Подільському з 14 вересня 1910 до 1916 р. Видавалася радою Подільського „Союза русских националистов”. Редактори – Б. Плеський, О. Логофет, Л. Наталюк, М. Васильєв та ін.

² ...з приводу заяв в „Раді” про укр[аїнський] університет... Малися на увазі заяви українців з різних місцевостей і верств населення, які „Рада” публікувала від 11 травня до 24 серпня 1912 р. у рубриці „За український університет”, с. 4 – див. лист № 58, прим. 1.

6 серпня 1912 року

19 ⁶/_{VIII} 09

Дорогий Євген Харлампович!

Одібрав я Вашого листа од 28/7. Вкинули Ви в йому фразу, що дуже збентежила мене: „...якщо доживемо до нового року, бо, очевидно, Макаров¹ довідався про „Раду” і шле циркуляри губернаторам”. Які циркуляри, про що, коли – невідомо... Краще б зовсім не писали, ніж так, що нічого не второпаєш... В газетах я читав, що збираються відомости про бібліотеки, а про „Раду” нічого не знаю. Чи може Ви маєте приватні відомости? Так які?

Усе, що Ви пишете про вибори, не тягне мене на Україну, та й тут не знаю куди подітись. Хвороба досі відчувається, але ж обридло мені тут – до неможливости, до Галичини теж якось не хочеться їхати, бо скрізь люди повиїздили з городів. Може поїду до Швеції спробувать ще шведського способу гоїння ішіаса, але й теж не знаю. В усякім разі тут пробуду ще день з 8–10. Вертаюсь знов до циркулярів. Коли Ви боїтесь, що не доживе „Рада” до нового року, то треба ж писати обережніше, бо на останніх днях містились занадто гострі статті про уряд². Нічого з того не вийде, а причипка до газети є. На віщо се? Ви ж бачите, як каруються щодня усі газети! Шкода, що Ніков[ський] подався до Одеси, бо він газету вів дотепно, а помилки його мабуть ніхто й не помітив, бо – дуже нудна стаття... Нема сили дочитать її до кінця³.

Почуваю я себе морально надзвичайно сумно, бо се літо цілком пропало: нічогоісенько не зробив, крім тієї пані, про котру я вже писав Вам. Так таки й пропало 2 місяці дурно. Такого порожняго літа давно вже не бувало у мене. Навіть не добився, щоб санаторій виписав „Раду”. Тільки дошкулив їм до печенків...

Роскажу Вам епизод, що трапився сьогодні. Звонять до вечері. Усі, натовпом, поспішають. На вулиці скавчить собака, очевидно, од того, що їй трудно везти важкого візка. Усі жаліють її, а Саблер⁴ (він тут пробуває) каже комусь по російські: „Несчастливая собака! Какъ жалко её!”. А з натовпу голос (теж по

російські): „Лучше пожалѣль бы Россію, которую душить, чѣм нѣмецкую собаку”. Саблеръ і не моргнув, наче не чув. Ну, бувайте здорові! Щось не хочеться й писать: такий досадний настрій. Юл[іі] Мик[олаївні] кланяюсь.

Ваш Л. Ж[ебуньов].

Олесн[ицький]⁵ вже виїхав звідсі, то „Раду” з статістикою⁶ треба послать до Львова.

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35496**

* Лист на двох аркушах (11,5×18 см, папір цупкіший, ніж у попередніх листах), написаний чорним чорнилом. Датований простим олівцем адресатом. На 2-му аркуші – заштрихована частина речення.

¹ Макаров Олександр Олександрович (1857–1919). У 1911–1912 рр. – міністр внутрішніх справ Росії. Займав й інші високі адміністративні посади: був сенатором, міністром юстиції у 1916 р., державним секретарем, членом Державної Ради, або очолював в ній різні комітети.

² *...занадто гострі статті про уряд...* Очевидно малися на увазі передові статті у „Раді” критичного спрямування проти уряду: „Фатальні перешкоди”, № 171, 27 липня, 1912, с. 1, „Ревізія українства”, № 174, 31 липня, с. 1, „3 передвиборчої політики”, № 178, 4 серпня, с. 1.

³ Можливо, мова йшла про огляд А. Ніковського (А. Василька): „Літературно-Науковий Вісник”. Т. LVII, кн. IV, V і VI за 1912 рік, який був опублікований у „Раді” (№ 178, 4 серпня 1912, с. 2–3).

⁴ Мався на увазі Саблер (Десятковський) Володимир Карлович (1847–1930) – обер-прокурор Св. Синоду (1911–1915), призначений за рекомендацією Григорія Распутіна.

⁵ Олесницький Євген (1860–1917) – політичний і театральний діяч, адвокат, економіст, публіцист, перекладач, активний член НТШ (з 1899 р.), учасник кооперативного руху, редактор, посол віденського парламенту. Закінчив Львівський університет, у 1909–1914 рр. проживав у Львові. Засновник однієї з перших кредитових спілок у Галичині. Член народовецької (пізніше – національно-демократичної партії, голова українського соймового клубу; 1885–1890 рр. – член редакції „Діла”. Заїздив у 1912 р. до Києва, повертаючись з петербурзького пожежного з’їзду. З нагоди приїзду галичан в Українському клубі відбулася вечірка, де в промові Олесницький пообіцяв, що галицькі громадяни будуть дбати про розповсю-

дження „Ради” у їхньому регіоні. Є. Чикаленко писав, що, приїхавши до Львова, він дотримав слова, підняв агітацію за „Раду”, розіславши відозву від імені народного комітету свідомим українцям та по коопераціях. Текст цієї відозви Є. Чикаленко подавав у „Щоденнику”, с. 234–235.

⁶ „...„Раду” з статистикою... У „Раді” публікувалася стаття зі статистикою оброблених заяв з України на підтримку ідеї галичан відкрити у Львові український університет, про яку буде йти мова детальніше у листі № 58, прим. 1.

№ 58

26 липня 1912 року

8 августа нов[ий] стіль

Дорогий Євгеній Харлампович! Певно, Ви вже в К[ієві], то туди й адресую. Оце, тільки на 6-му тижні свого пробування тут, прийшов я до пам’яті (дуже страждав од хвороби і од суму), і мої думки перекинулись на Україну, і я задумуюсь над тим, як мені зараз краще зробити: одпочити тут од тяжкого гоїння, чи їхати до К[ієва]? Коли б знати, що виборча справа стоїть так, що можна зробити що небудь доброго для українства, то поїхав би до К[ієва], хоч і почуваю себе дуже стомленим. Але газетні звістки не віщують нічого доброго, чи може се прибільшено, як взагалі буває в газетах, може й не так воно безнадійно? Хотілось би мені знати, як воно в дійсности? Певно, Ви вже бачились, чи побачитесь з людьми в городі, та й на селі де-що взнали, то, будь-ласка Ваша, напишіть про се, що є і чутно про вибори. Та може й ще є які новинки, то й про них напишіть. Олесн[ицький] кланяється Вам і каже, що він не забув своєї обіцянки, якої не міг сповнити до сієї пори, бо приїхав з К[ієва] зовсім хворий, а потім його викликали до Відня – телеграмами. З осені, а головно – з нового року набуде од 500 до 700 передплатників на „Раду”. Поки ж що він *пильно* прохає редакцію зложить докладну статистику (коли можна – по станам заявительів) всіх тих людей, що заявляли про укр[аїнський] університет¹, і того № газети прислать йому під заказною бандеролью (бо за кордон неакуратно доходить „Рада”). Я знаю, для чого се йому потрібно (се дуже важна справа), і тому прилучаюсь і сам до його прохання.

Пожалуста, подбайте! Як побачите Матуш[евського], то скажіть йому, що я послав йому листа в отповідь на його, а од його нічого не одібрав. Чи він не одержав мого *другого* листа? Нехай напише. Ну й літо вибралось. Дощ та холод, холод та дощ... *Трудно гоїтись під таке літо, а мені до того доводилось, що й на світ не хотілось дивитись. Але ж все таки часом вдалось, на останніх тижнях, довести до нац[іональної]** свідомости одну пані, котра так захватилась українством, що я і Ол[есницький] дивуємось: навіть гоїнням своїм нехтує, аби читать книжки, що я привіз, та „Раду”. Ну, бувайте здорові і перекажіть мого поклону Юлії Микол[аївні] та іншим знайомим. У Войсер-Гірши пробуду ще 8, або й 10 день.

Ваш Л. Ж[ебуньов].

Отповідайте зараз.

*IP НБУВ, ф. I, № 35497**

* Лист складається з двох частин: закритого листа й аркуша із зошита (13,2×21 см, папір тонкий, а тому на зворотах перебилося чорнило), нижня частина на першій сторінці жовта. Написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем за новим стилем. Рік встановлений за відбитками штемпелів, яких на бланку збереглося 3. Відправлений 7 серпня, отриманий 27 липня. Адресований: Київ, вь редакцію газ[ети] „Рада”, Б. Подвальная ул., № 6, Евгенію Харл[амповичу] *Чикаленко*. Мав після адреси приписку: „Коли ж нема його в К[иєві] і не скоро сподіваєтесь приїзду його, то перешліть йому сього листа”. На звороті аркуша частина тексту виділена зеленим олівцем вертикальною лінією і 5 останніх рядків підкреслені тим же олівцем. Цитата з цього листа опублікована Є. Чикаленком у „Щоденнику”, с. 230.

¹ ...що заявляли про укр[аїнський] університет... Ідею відкриття українського університету у Львові зиніціював український національно-демократичний клуб, який очолював К. Левицький. Її підтримали уряд і

* Виділена частина тексту підкреслена зеленим олівцем, очевидно, адресатом.

парламентські партії. Але заходи з відкриття університету зустріли багато перешкод з боку поляків, перш за все – ректорату Львівського університету, професорів, адміністрації Львова, які доводили, що необхідності у такому університеті немає. Українці з великої України гаряче підтримали ідею галичан, листи з десятками підписів представників різних соціальних прошарків суспільства і організацій отримали ініціатори ідеї, а також редакція „Ради”. Вони публікувалися на сторінках газети від 11 травня до 24 серпня 1912 р. на 4 с. у рубриці „Український університет”. Крім заяв, „Рада” публікувала і статті кореспондента зі Львова М. Лозинського про хід справи, про підтримку українцями галичан. У статті „За український університет” (№ 149, 1 липня, с. 1–2) Лозинський подавав зведені відомості про кількість отриманих редакцією листів, підписів під ними, і узагальнював: „Ця хвиля спочуття, що прокинулася на Україні російській, послужила неабиякою моральною допомогою для наших галицьких земляків і для їх представників у віденському парламенті. Опіраючись на це спочуття, галицько-українські політичні діячі, могли промовляти не тільки від імені галицького українства, а й від імені всього українського народу”. Автор називав таку підтримку маніфестацією солідарності українців. Інформативна стаття зі статистичними даними про отримані й опубліковані „Радою” листи на підтримку ідеї галичан, яку попросив редакцію скласти Є. Олесницький, була опублікована в № 197, 29 серпня, 1912, с. 2. Її автор повідомляв, що за вказаний період „Рада” надрукувала 100 листів: 84 підписаних з 2482 підписами і 16 – не підписаних. У статті подавалася динаміка отримання листів за місяцями, їх кількість за регіонами. Були складені таблиці, у яких вказувалися губернії України, число отриманих з них листів, число підписів і їх відсоткове відношення до загального числа отриманих листів. Також була складена таблиця даних за станами людності: у ній перераховувалися версти і стани, вказувалося число підписів, їх співвідношення до загального числа. Але остаточні висновки з отриманих результатів автор робити не наважувався, бо вважав, що у нього не було можливості використати всі матеріали, оскільки значна їх частина була відправлена до Львова, адресована ініціаторам ідеї відкриття університету.

12 серпня 1913 року

Загадайте Маличу¹ подати Вам детальний роцот полуторного числа, то й побачите, що коли ½ листа (аркуша) додаткового заміщено оповістками, а цілого листа – текстом, то в тому є чимала вигода для газети... Читачі ремствують, що мало текста. Тут усі вражені передовою ст[аттею] про смерть Комар[ова]² і не розуміють, чому „Рада” *поставилась так чудно**. Поміщення думської справи восени нагадає вчасність випуску чисел „Р[ідного] Края”.

Чому не подали адреси Комарова, бо люди не знають, куди посилать телеграми?***

Л. Ж[ебуньов].

IP НБУВ, ф. 44, № 436*.

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Недатована автором, дату встановлено за штампелями, яких на ній збереглося 3, але дата відбилася лише на одному. Адресована з Гадяча: Київ. Б. Подвальная, № 6. Вь редакцію „Ради”.

¹ *Загадайте Маличу...* Мався на увазі Малич Іван Тимофійович – співробітник „Ради”, завідуючий у 1913–1914 рр. її конторою. Один з засновників ілюстрованого тижневика для селян – „Село”, що виходив у Києві у 1909–1911 рр.

² *Тут усі вражені передовою ст[аттею] про смерть Комар[ова]...* Очевидно, автор мав на увазі статтю в „Раді” „Старе покоління”, № 180, с. 1, у якій написано, що коли людина помирає вже в такому віці, як М. Комаров (69 років), то скарги, сльози, жалі з приводу її смерті не будуть щирими, а це буде лише нагода підвести підсумок її діяльності, щоб живим не страшно було дивитися в очі смерті. За статтею був вміщений некролог „М. Ф. Комаров”, с. 1–2. Пізніше „Рада” публікувала й інші матеріали про діяча: статтю Гр. Тисяченка (Саливона Г.) „3 останніх днів М. Ф. Комарова”, „Похорон М. Ф. Комарова” (№ 183, 11 серпня, с. 2), ст. С. Єфремова з портретом діяча: „Пам’ятки Михайла Комарова”, „Заповіт М. Ф. Комарова” (№ 187, 17 серпня, с. 1–2). Про Комарова М. Ф. – див. лист 42, прим. 2.

* Речення підкреслено червоним олівцем.

** Речення дописано зверху над текстом.

24 березня 1914 року

24 марта

Дорогий Євген Харлампович!

Тільки що одержав книжку „Укр[аїнський] Вопрось”¹. То, отже, невже таки вони, поклавши на складання її стільки праці (яка вимагає чималого гонорару), поклавши її за дурно, ще й гроші доводиться їм витратити на видання її?!.. Я почуваю себе страшно ніяково; до сорому ніяково... З свого боку, я обіцявся дати 100 р., але як зараз нема їх, то сплатить за мене Петро Януар[ович]², а восени я поверну йому. Хотів позичити в Общ[ествен] Взаим[ного] Кредіту, та вичерпав свій кредит для Чижевського. Ну, а помимо тих моїх 100 р., слід було б виплатити з гром[адських] сум, а коли їх нема – з каси тов[ариства] прихильників літератури³. Коли з тієї каси можливо витрачають на видання „Старе й нове” Леонтовича⁴, або „Волинські оповідання” Левіцького⁵, то як же не спромогтися на виплату за цю книжку? Як Ви думаєте: можливо це, чи ні? В усякім разі, слід Вам побалакати з Вол[одимиром] Мик[олайовичем]⁶, бо моя балачка ні до чого не доведе...

Пишу Вам про це, бо може Ви приїдете до К[ієва], коли я вже не буду тут (поїду на святки кудись).

Книжка гарна, аби тільки не спізнилась, бо я маю недобрі відомости з СПб...

Усього найкращого Вам бажаю. Л. Ж[ебуньов].

Де мені взяти того стеногр[афичного] „отчету” думського, що взяли у мене. Він потрібний мені до виїзду. Я питав вже Вас про це, та нічого не одержав.

IP НБУВ, ф. 1, № 35498.*

* Лист на двох аркушах із зошита (13×21 см), написаний чорним чорнилом. При ньому зберігся конверт, за яким видно, що це рекомендована кореспонденція (№ 6838 Б). Має 4 штемпелі і 2 наклеєні марки. Відправлений 24 березня 1914 р., отриманий 26 березня. Адресований: Станція

Мардаровка Юго-Западных жел[езных] дор[ог]. Е[го] В[ысоко]б[лагородию] Євгенію Харлампієвичу *Чикаленко*.

¹ *Тільки що одержав книжку „Укр[аинский] Вопрос”... Малася на увазі спільна книга О. Лотоцького й П. Стебницького: „Украинский вопрос”: СПб: видання ред. ж-лу „Украинская жизнь”, 1914. – 134 с. Вона була покликана до життя необхідністю захистити український рух від різноманітних чорносотенних інсинуацій і розтлумачити, що собою він являв, які мав першочергові завдання та мету. Праця складалася з 4-х розділів: I. Основні елементи української національної ідеї. II. Український національний рух в минулому й тепер. III. Національні здобутки українства. IV. Українство в його стосунках до російської державності й культури. Рецензія на видання була опублікована в „Раді”: № 79, 6 квітня 1914 р., с. 4.*

² *...Петро Януар[ович]... Стебницький П. Я. – див. лист № 16, прим. 5.*

³ *...з каси тов[ариства] прихильників літератури... Йшлося про товариство прихильників української літератури, науки й штуки, засноване у 1908 р. у Києві за фінансової підтримки В. Ф. Смиренка, який асигнував на його потреби 100 тис. крб. з умовою, щоб користувалися лише щорічними відсотками з цієї суми.*

⁴ *.... „Старе й нове” Леонтовича... Йшлося про книжку: Леонтович В. Старе й нове. Оповідання. – К.: „Товариство прихильників української літератури, науки й штуки”, 1913. – 212 с. 33 портретами. Тираж – 1600 прим.*

⁵ *.... „Волинські оповідання” Левіцького... Йшлося про книжку: Левіцький О. Волинські оповідання з життя XVI і XVII вв. – К.: „Товариство прихильників української літератури, науки й штуки”, 1914. – 215 с.*

⁶ *...з Вол[одимиром] Мик[олайовичем]... Мався на увазі Леонтович В. М. – див. лист № 1, прим. 6.*

№ 61

6 липня 1914 року

Дякую Вам обом за пам'ять про мене і кланяюся. Тільки що підвівся од дуже тяжкої нервової хвороби.

Л. Жебуньо[в].

Beisser-Hirsh. 6 липня.

IP НБУВ, ф. 1, № 35499*.

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Датована за відбитком одного штампеля. Адресована: Кавказь. Кисловодськ, Евгену Харламповичу *Чикаленко*. На бланку блакитним олівцем написана цифра – 153, під адресою: Russland-Kaukasus, Kisslovodsk. На титульному боці вміщена фотографія з краєвидами Дрездена.

№ 62

9 апріля

Любий Євген Харлампієвич! Почав я помалу одужувать, хоч так „помалу”, що тільки вихожу з своєї кімнати, а сил ще нема. Підкосила мене проклята хвороба! Добре, що погода тут чудова, то може таки вдасться до початку мая підвестись, як слід. Але нудно мені тепер так жити тут, що й висловить не вмію: Радакови поїхали на свою дачу, а до інших знайомих нема сил ходити та й балакати не хочеться ні про що. Ну, та якось перебуду... Посилаю Вам оцей зшиток творів свіжо-випеченого українця, молодого хлопця. Я ніколи не бачив його, а навернув його до українства книжками, і остільки швидко, що аж дивно мені, але ж так навернувся хлопець, що вже й вірші по українськи почав писать і навіть грамотно вивчився писать за короткий час. Видно, що дуже вплило до його. Розуміється, що всі його твори цілком елементарні, та може хоч коротенький, хоч кілька рядків, вдасться вибрати для друку – то, пожалуста, надрукуйте. Треба підтримати хлопця. І підпишіть його прізвіще: „Олекса Мос-

каленко”. Це підвише його престиж між товаришами, котрих він повертає до українства.

З Одеси я їхав на парабоді „Ксенія”, де теж знайшов між офіціантами двох свідомих українців, хоч не такі діяльні, як Бер[еговий]¹ (котрого теж бачив в Одесі), але ж глибоко-переконані, навіть – до шовінізма. Стіхійно йде український рух!

Напишіть мені, будь Ваша ласка, чи приїздили родичи² до Києва на святки, і що вийшло з того?

Мав на думці про щось написати до „Ради” та от же не хочеться братись за перо. Лежу на сонці, та й усе... Усього найкращого бажаю Вам сердешно і прошу писати мені. Ваш Л. Ж[ебуньов].

*IP НБУВ, ф. 1, № 35505**

♦ Лист на одному аркуші із зошита (13,7х21,4 см), написаний чорним чорнилом. Недатований автором роком. За змістом важко визначити, якого він року, але ясно, що написаний у період виходу газети „Рада”, тому подаємо його під цим номером. У листі є механічне пошкодження: надрив зверху над дагою, який зачепив цифру.

¹ ...як Бер[еговий]... Мався на увазі Береговий Григорій – службовець пароплава, що курсував з Нікополя до Каховки, знайомий М. Богуславського, ширий прихильник „Ради” та її популяризатор.

² ...чи приїздили родичи... Родичами у листах кореспонденти того часу умовно називали громадських діячів, членів ТУП, які традиційно на Великодні та Різдвяні свята приїздили до Києва і часто збиралися у С. Чикаленка вдома.

Вересень 1915 року

Дорогий Євген Харлампієвич!

Якого „нервового життя в Києві” Ви боїтесь? Під цим виразом я розумію якусь метушню, поспішні справи, суперечки і т. д. Коли б воно було тут таке, то я не займався б меланхолічним перебіранням старих листів та споминами про колишні часи та події, бо в часи нервового життя я почуваю себе, як риба в воді. Нічого близького до того нема тут, а є занепад, сум та дождання чогось, що мусить з неба впасти... До того ж і людей розкидано по світу, або в такім стані, що не сьогодні-завтра покличуть до війська, чи не сьогодні-завтра доведеться тікати од наступа німців, хоч, правда, останніми часами ця тревога впала, бо всі певні, що з юго-западного фронту Іванов¹ не допустить до К[иева], з сумнівом поглядають на фронт: Пінск-Мінск і ближче... Однак, не ці причини – головні до занепаду, а просто – в „тупик” якийсь попали... Крім того, нещастя – кілька мільонів втікачів (воно скрізь, на всьому, відчувається) хоч кого доведе до одчаю... Поляки за голову хапаються од жаха, бо нема Польщі, дословно нема: добро матеріальне зруйновано до щента, а люд *весь* розпорошений по всій Росії, і гине що-дня, гине сотнями, тисячами... А тепер, те саме постигає українців з дальніх повітів Волині та Поділля. Коли нагадають полякам, що їм же буде автономія, то вони приймають за іронію це втішання і розливаються потоком гнівних, гірких, нецензурних річей...

Сколихнули було події в Думі² і московські з'їзди³, але тепер і те впало... Так от, яке тут життя! Нема чого нервуватися. Тому не бійтесь, приїздіть, бо людей, кажу, розкидало по світу, а хто є, то – каліч, в роді мене. Завжди мене обуривала в нашій національній вдачі одсутність активності (це – головний наш порок) і от зараз доводиться доходити до „б'їлого кал'їня” з такого приводу: трохи не всі українці, що вчилися по закордонних університетах, під час війни перейшли до Лундського університету⁴ (у Швеції), там вони гуртуються, університет прихильно поставився до них, виписує їм на унів[ерситетський] кошт чимало укр[аїн-

ських] книжок всякого зміста, так що виникла велика укр[аїнська] бібліотека. І от, живучи в нейтральній державі, близько Германії, їм не спадає думка допомогти землякам, які знаходяться в полоні, постачить їм книжок для читання, засновать комітет допомоги всякої. Про себе дбають (недавно один з них був в К[иєві], вибрав книжки), а про бранців – це не торкається їх. Голосні фрази про діяльність тих 6-ти⁵ (тепер вже кажуть 4) песіголовців* (не можу згадать про них без роздраження і лайкі!), і все на тому кінчається. Якись „зрителі”... Ця справа допомоги бранцям літературою, дуже обходить мене. Звернувся до військового штабу – не береться, кажуть: „Это дѣло благотворительныхъ обществъ”. Написав до московського комітету допомоги бранцям⁶ – нема отповіді. Така мені досада з того приводу!... А оце вчора прочитав в „Рус[ских] Вѣд[омостях]” про притулок для калік з війни в Ліоні улаштований: безногих, безруких і інших калік⁷. Навчають ремесвам ріжним, наймають майстрів, і вони доводять тих калік до того, що вони, після вчення, знаходять собі найкращі посади в промислових майстернях, значить не сидітимуть на шиї родичів і не старцюватимуть. Ці відомости про притулок до того мене захопили, що не спав сьогодні в ночі, та все думав: от, як би такий притулок український влаштувати! Це ж було б немале діло зо всіх боків... Коштує воно і грошей немалих, але ж, думаю, земський та городський союзи допомогли б. Страшно кортить, та що ж... коли нема фізичної змоги поклопотатись! Правда, всяки такі діла – малі, порівняючи їх з справою і впливом преси. Цього року довелось мені прожити на провінції всю весну і все літо, і от, коли я впевнився *живими* прикладами в тому, яка це велика втрата – одсутність преси! Ніякими словами не можна виразить розміру цієї втрати, на кожному кроці вона одчувається, а між тим, коли б вона поновилась при цих сучасних обставинах, то хто його знає, чи мала б вона хоч стільки передплатників, як було? Бо такий жах серед усіх колів громадянства перед усім, що тільки нагадає українство, якого ніколи не бачив і не чув, навіть до 1905 року

* Донцов і К°. [Примітка Є. Чикаленка, написана олівцем].

не було того. Значну роллю в тім жасі має справа тих 6-ти песіголовців. Я не думав, що вона так розголосилась (до дрібніших людей дійшла, в найглухійші кутки), не думав, що вона так окрасила своїм кольором *всю* укр[аїнську] справу, надала дрібницям *свій* характер. Багатьох людей одвернула од укр[аїнст]ва, особливо тих, що відчували у сфері „любительства” (а їх же сила!). Коли почнем говорити про одсутність зв’язка між ціми двумя справами – не ймуть віри. Величезна, історична, помилка наша в тому, що не дали різкої, категоричної одсічі в рос[ійській] пресі одразу, і ця помилка буде довго відчуватися. Тому і преси нашої скоро не буде. Я розумів би цю напівмовчанку, коли б наши люде поділяли в якій небудь мірі думки песіголовців, а то ж – нема того. Мої доводи про одсіч, у свій час, не помогли, бо „дамське мягкосердіє” не могло помиритися з тим „огорченням” пес[иголовц]ів, і тому ця справа провалилась, хоч, правда, не головно через це, а більше – через загальну ніяковість, одсутність ясного, виразного одношення, якусь мягкотілість... І от – наслідки. Однак годі про це, тільки нервуєшся. Вчора Іванов одержав отповідь на своє прохання до Щ[ербатого].⁸ про М[ихайла] С[ергійовича], щоб йому переїхати до Москви – одказ. І це – наслідок того ж самого. Раніще чужі люде ставали в оборону, а тепер мовчать, або хоч і скаже слово, то зараз замне, затре.... Є шкода од тієї справи ще з другого боку, внутрішняго та... нехай їй біс – остогидло!..

Що до „повалення моральних підвалин” під час війни – мене вражає і жахає не те, що робиться на полі війни (це скрізь і на всякій війні буває), а те, що говорить, пишеться і діється в самій Германії відносно „неприятеля” і в „неприятельських” державах відносно німців, і це ж усе йде од краси громадянства: вчених, літераторів, поетів, художників, музикантів. Оце „варварство” вражає страхом за поступ людства. Цього *ніколи* не було, і Толстой говорив не про це, а про те, що діялось на полі війни. Тепер же жахаєшся од того, що в тилу армій. Прочитайте в 6-й кн. „Рус[ських] Зап[исок]”⁹ статтю Майского „Въ тылу Германіи”¹⁰, як німці визнають себе „божественним народом”, поети складають оди в честь 42 сант[иметрової] гармати, знаменіті

історикі твердо переконані в тому, що германська нація повинна панувати над усім світом, с-деки енергійно підтримують божевільного Вільгельма¹, а в нас теж ганебно бойкотують геніальних німецьких вчених, музикантів, поетів і т. д і т. д. От в чому жах, от що нищить моральні цінності, от од чого мене вгоняє в холодний піт... Це ж озвіріння, поворот до часів дичини. Правда, що це тимчасово, але ж покоління виростуть в такому кошмарі, то які з них будуть люде?!.. Як подумаєш про такі наслідки – хочеться вмерти, зникає тоді і цікавість до результату цієї катастрофи... Ах, як погано стало жити! Коли я зустріну тепер людину з веселим лицем – я дивуюсь: не вже він не відчуває того, що діється навкруги, як він може почувати себе хоч трохи нормально? Не йму віри тому лицю, і все шукаю на ньому при знаків того, що він напускає на себе веселість...

Хтось дзвоне до мене, то я й кінчаю свого листа на тому...

Бувайте здорові, всього кращого. Ваш Л. Жеб[уньов].

IP НБУВ, ф. I, № 35510.*

* Лист на 5-ти аркушах, 10-ти сторінках (15,5×21,6 см, папір цупкий із рельєфною, у дрібну клітку, поверхнею). На 1 і 5 арк. зафіксовані жовті плями, але на прочитання тексту вони не впливають. Написаний чорним чорнилом, недатований автором, але за згадкою кореспондентом у листі статті у „Русских вѣдомостях” за 10 вересня 1915 р. допускаємо, що лист був написаний між 11 і 14 вереснем 1915 р., оскільки автор писав, що прочитав вчора названу статтю. До листа прикладається й маленька вирізка з невідомої газети: „Приказ Вильгельма”. У ній повідомлялося, що Вільгельм писав, мовби його війська, стомлені переможною ходою, бажають відпочинку, який вони отримають у Києві, де росіяни їх зустрінуть з умовами миру. Ця фраза підкреслена червоним олівцем і біля неї поставлений знак запитання.

¹ ...що з юго-западного фронту Іванов... Мався на увазі Іванов Микола Юдович (1851–1919) – російський військовий діяч, генерал від артилерії (1908), генерал-ад’ютант (1907). У 1906–1908 рр. – генерал-губернатор і головний начальник Кронштадту, 1908–1914 рр. – командуючий військами

Київської військової округи. З початку Першої світової війни і до березня 1916 р. командував Південно-Західним фронтом.

² *Сколихнули було події в Думі...* Очевидно, кореспондент мав на увазі розпуск 4 вересня 1915 р. IV Державної Думи, який відбувся несподівано і всупереч волі більшості депутатів.

³ *...московські з'їзди...* У той час у Москві проходили два з'їзди: 5 вересня розпочав роботу губернський земський з'їзд. Він мав скласти резолюцію про тогочасне політичне становище в Росії. 7 вересня розпочався з'їзд представників всеросійського союзу міст, в якому взяли участь і делегати розпущеної Державної Думи.

⁴ Лундський університет (Academia Carolina Gothorum) був заснований у Швеції 1666 р., при ньому були створені і діяли обсерваторія, ботанічний сад, громадське зібрання студентів.

⁵ Мова йшла про діяльність Союзу визволення України та Українського Пресового бюро у Берліні, які очолював політичний діяч, ідеолог українського націоналізму Д. Донцов (1883–1973) – див. лист № 81, прим. 7.

⁶ *...московського комітету допомоги бранцям...* Йшлося про комітет допомоги російським бранцям, благодійну організацію, створену у роки Першої світової війни при московському громадському міському управлінні. У його обов'язки входило: розшукувати по таборах військово-полонених, наводити довідки про них, допомагати розшуканим матеріально, купувати й пересилати бранцям необхідні предмети. Комітет мав зв'язки з датським Червоним Хрестом.

⁷ Кореспондент мав на увазі статтю В. Лебедева у „Русских ведомостях” „Великое дело” (Письмо из Ліона) (№ 207, 10 вересня 1915 р.), у якій автор розповідав про свою подорож у школу для інвалідів війни, що знаходилася у Турвіелі – передмісті Ліону. Ініціював її створення мер міста, Еррію, звернувшись з пропозицією до його жителів у газеті „Journal” 23 листопада 1914 р. Через тиждень ліонці підтримали свого мера і вирішили створити першу таку школу, з метою моральної й матеріальної підтримки інвалідів війни. Її завданням було навчити їх різним ремеслам (швеців, столярів, стенографістів, бухгалтерів та ін.), і не дати втратити інтересу до життя, а створити усі умови для його повноцінного розвитку. Автор розповідав про навчальний процес у тій школі, традиції, харчування, загальну атмосферу. Він підкреслював, що французів так захопила ідея ліонців, що вони створили національний комітет перевиховання інвалідів.

⁸ *...отповідь на своє прохання до Щ.* ... Очевидно, до Щербатова Миколи Борисовича (1868–?) – російського князя, великого поміщика, який з 1907 р. був полтавським губернським предводителем дворянства, в 1912 – членом Державної ради від Полтавського земства, одним із засновників

Всеросійської спілки земельних власників. З 5 липня до 25 вересня 1915 р. – міністр внутрішніх справ Росії.

⁹ ...„Русских Записок”... Йшлося про „Русские записки” – щомісячний літературний, науковий і політичний журнал, що виходив у Петербурзі під такою назвою з листопада 1914 до березня 1917 р. Його редактори в різний час: П. Биков, М. Михайловський, В. Короленко та ін.

¹⁰ Названа стаття В. Майського „В германскомъ тылу” була опублікована в „Русских записках”: № 6, 1915, с. 217–241. Це ґрунтовна публікація у 6-ти розділах про економічно-суспільне становище Німеччини у роки Першої світової війни. Автор відзначав у ній високе патріотичне піднесення серед усіх верств населення держави, яке сталося за 9 місяців війни. За його словами, кожен німець готовий був винести будь-які страждання заради перемоги. Ці настрої відобразилися й у тогочасній німецькій поезії, яка виражала „единство настроенія, единство симпатій, стремленій”. Усі поети називали війну „святою”, а Німеччину зображали у вигляді суворого лицаря, який за „Божим повелінням” творив „судь и расправу над злодеями, шакалами и гіенами”. Свою ж націю у віршах підносили „превыше дерева стоячего, чуть понижє облака ходячего”. Автор свої думки підкріпив прикладами, зокрема, писав, що поет Ріхард Нордгаузен склав велику оду в честь „народження” у Німеччині 42-сантиметрової гармати, в якій проголошував: „Війна! Вона не якась доісторична тварина, вона – богиня мас. Молитви і трібні вигуки злітають до неї, тої, що відкриває нам шлях до майбутнього!” (с. 236).

¹¹ ...*божєвільного Вільгельма*... Йшлося про Вільгельма II (1859–1941) – імператора Німеччини і короля Прусії (1888–1918), одного з ініціаторів Першої світової війни.

№ 64

4 вересня 1915 року

4 вересня
увечері

Дорогий Євген Харлампієвич!

Оце, сидячи дома майже безвиходно (бо не можу ходити, тільки до лікарні їзду на трамваї) здумав я переглянути колишні листи до мене, попались і Ваши, перечитав де-які, пригадав колишні часи, колишні події та справи, наши клопоти та турботи про газету „Раду”, перечитав відозви, складені мною, про допо-

могу „Раді”, і... Боже ти мій, чого тільки не пригадалось!.. Скільки людей (де-які вже й померли) наче живі повстали перед моїми очами, а головню – колишні наши переживання пригадались мені, наче от зараз переживаю їх... Стиснуло мені серце од жалю, такого гострого, що ледве вдержуюсь од нервозу... Під впливом і навіть під тиском тих спомин, закортіло мені написати до Вас. Зручно це, чи незручно – але ж непереможно кортить... Пригадуючи ті часи, що ми колись переживали спільно, я питаю себе: чи тоді було краще, що до наших мрій, ніж тепер є? Одразу одповів собі: безперечно тоді було краще і надійніше... бо один тільки настрої тодішній, чого тільки вартий перед сучасним кошмаром! Та зараз і піймав себе: торкає моє серце особистий мій душевний, тодішній, настрої, такий теплий, романтичний, так гарно було кохатись в ньому, і так страшно хочеться мені пережити його ще, почувати його зараз в реальности, тішитись їм... Але ж, чи одповідав той настрої реальним обставинам, чи були вони кращі од сучасних? Отже, мабуть, ні. Те було в моїй душі, в моїм уявленні, а не в складі реальних річей. Тепер в моїй душі – якийсь жах, непереможний тягар тисне моє серце, бо справжня катастрофа настала, катастрофа загальна, що обняла пів-світа, але ж під час всякої катастрофи виринають нові обставини. Вони тепер непомітні, навіть можно заприсягтись, що їх нема, не чутно і не видно. Це так. Однак, як пригадаємо історію – ніколи того не бувало, щоб з катастрофи не виринали нові обставини. Ідеї, коли вони життєві, не вмирають, вони ховаються під час катастрофи (от як і зараз, наче зникли), а після неї знов виринають в нових обставинах, ближчих до реалізації їх. Чи думав римлянин, щоб християнство, таке загнане, отгдливе для нього, засуджене на смерть, повстало після повалення Ріма, після побіди його дикими народами, повстало з такою могутньою силою. Або: чи думав гордий середньвічний лицарь, що все те, до чого він так призириливо відносився, що ховалось в кельях вчених ченців, вирине на світ Божій і повалить всі святощі лицарські... Коли я пригадую собі історичні епохи (де-які епізоди з них наче вимальовуються в моїй памяти з читанного колись!), переломи, хід ідей, зникання їх і виринання, то я дохожу до висновка, що мені не слід жахатися

видимого страховища катастрофи, а треба холодно, розсудливо розвиватись, обміркувати: чи життєва ідея, котра годувала серце і розум? Коли життєва катастрофа не поламає її. Вона неодмінно вирине, і – хто знає – чи не в кращих обставинах, ближче пристосована до життя? Коли віриш в неї – нема чого жаяхатися. Це – певно. Тільки от яке горе, моє особисте, і кожного мого сучасника. До тих нових обставин пристосуються і люде нові, з іншою психологією, з іншими приладдями, а я – інвалід буду, викинутий з життя... От, од чого я тужу, чім я пригнічений, можна сказати – вбитий! Помимо загальних причин моєї нікчемности, ще додаю собі і моє індивідуальне, особисте становище, в котрому знаходжусь вже ½ року, се б то моя хвороба. Що не роблю, не можу одсахнутись од неї, і через неї вже став інвалідом. Зараз ще нічого, наче легшає, а літом я так страждав, як ніколи не бувало, дійшов до такого одчаю, що вже був зовсім готовий накласти на себе руки, і вдержався єдине через те, що тоді моє майно пішло б за водою... Настрій мій дуже сумний, бо я знаю, що хоч і одужаю, нездатний буду працювати хоча б в тій мірі, як було, а без тієї праці – нема для мене смисла в житті... Через оте душевне і фізичне страждання, що пережив літом, я дуже підупав фізично і душевно... Наче тінь моя лишилась. Трохі держе мене на світі ще цікавість до того, що вийде з цієї невиданої і неслиханої катастрофи, бо ж справді ж, вона мені уявляється трохи не косміческою, щось в роді землетруса, або потопа. Головний жах у мене од неї той, що всі ті моральні цінности, які виробила наука, містецтво і життя, досягла до них тисячелітнею працею, геніяльною думкою -- ламається враз, нищиться. Про руйнування матеріального добра я вже й не кажу. Воно поновиться, а от – моральні закони, чи звички -- куди вони поділись, і що замість їх встановиться, як затихне ця заверюха?! Як подумаю іноді – теряється віра в поступ людський... Ну, досить філософії. Скажіть мені, як Ви живете, яке Ваше фізичне і моральне самопочуття? Чи Ви зовсім одсахнулись од Київа, не приїдете сюди на довгий час? Буваєте в Одесі? Як там люде живуть? Під час жаха в Київі од наступа німців, у мене самого була думка втікти, вибрав місця, думав і про Одесу та оддумав, бо й там можуть бути вони.

Тепер жах той зник і люде, що повиїздили, знов повертаються до Київа. Осів і я. Коли одужаю, кудись поїду, хоч на тиждень, бо якось втомився од цього гаспидського сидіння в 4-х стінах. Страшно обридло.

Одвів душу цім листом до Вас. Вибачайте, коли не до смаку він Вам. Бувайте здорові! Сердечно вітаю Вас. Л. Жеб[уньов].

Коли цікавитесь світовими подіями, передплатіть „Рус[ские] Вѣд[омости]” (особливо цікаві в них дописи з закордону), бо з К[ієвской] М[ысли]¹ визнаєте тільки натяки.

Юлії Миколаєвні перекажіть мого поклону*.

IP НБУВ, ф. I, № 35506.*

* Лист на 4-х аркушах (13,5×21,4 см, папір цупкий, має дрібний рельєф у клітинку). Написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем, але за змістом датуємо його 1915 р., бо в листі за 15 серпня 1916 р. (№ 66) кореспондент пише, що відійшов від 1,5 річної хвороби і збирався знову подорожувати Україною, а з цього листа відомо, що до цього часу він хворів лише півроку.

¹ ...бо з К[ієвской] М[ысли]... Йшлося про „Кієвскую мысль” – щоденну популярну газету ліберально-демократичного напрямку, що виходила у Києві у 1906–1918 рр. У роки Першої світової війни зайняла позицію „оборонництва”. Її видавець – Р. Лубковський. Редактори в різний час – М. Тарновський, Б. Чайковський, О. Стрельбицький.

№ 65

25 березня 1916 року

25 марта

Дорогий Євген Харлампієвич!

Дунав, що помину хоч цім літом остогідні курорти, та не виходе діло на таке: доведеться в маї їхати до Євпаторії гоїтись болотом, і вже задалегідь починаю збиратися, укладати своє

* Речення дописано на 4-му аркуші збоку.

майно, бо квартиру, мабуть, ремонтіроватимуть, та й боюсь залишать на дворника, бо дворники стільки річей покрали, що тепер ледве є в що одягтись. Тому хочу вивезти все майно на все літо з квартири, а головно – книжки, котрих набралось ящиків 5 чи 6. Нема мені куди подіть їх, то й прошу Вас: будь Ваша ласка, напишіть Василю Пилиповичу¹, щоб він прийняв їх на схованку на літо до книгарні. Тепер у нього склад значно спустошився*, вільне місце є, а мої ящики не велики, то вони й не завадять йому. Сам я не хочу прохати, бо вдача його така, що не знаєш в який час підступить до нього. Хоч відносини мої з ним не погані, але ж, иншим часом, як насядить на нього лихий настрій, то хоч що і як не кажи йому – нічого не бере: дрібниці не уваже. Вас він послухає, то й прошу Вас: не одмовте в моєму проханні. Пожалуста! Напишіть в недовгій часі, бо як вклав книжки в ящики, то нема де держати їх, а в складах тепер деруть. Матеріальний же стан мій через дорожнечу життя та витрати на гоїння хвороби підупав, то й неохота мені витрачатись на ховання майна. Що до мого життя взагалі, то воно таке саме, як і зимою було: часом легше, а часом не знаю куди й подітись і од фізичної хвороби і моральної... Хто його знає, коли кончиться ця мука? Добре зробив Обнінський², а я от, не зможу... Оце Вам і все з мого нудного життя, а більше того нема про що писати.

Сердечно Вас вітаю. Л. Жеб[уньов].

Сповідіть мені: чи напишете до Вас[иля] Пилиповича?

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35500**

* Лист на двох аркушах із зошита (13×20,8 см), написаний чорним чорнилом на тонкому папері, а тому на ньому місцями перебивається чорнило зі зворотів. Датований автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за відбитком штемпеля на конверті, на якому видно лише рік. Адресований: Станція (почт[овое] отд[еление]) Мардаровка Юго-Западных жел[езных] дор[ог]. Е[го] В[ысоко]б[лагородію] Євгенію Харлампієвичу Чикаленко. При кореспонденції зберігся білий ма-

* А нових книжок – дасть Біг! [Авторська примітка].

ленький конверт (7,9×14 см), на який наклеєна марка вартістю 10 коп.

¹ ...*Василію Пилиповичу...* Йшлося про Степаненка Василя Пилиповича – див. лист № 25, прим. 6.

² *Добре зробив Обнінський...* Мався на увазі Обнінський Віктор Петрович (1867–1916) – російський політик і публіцист, член І Державної Думи, засновник Союзу автономістів-федералістів, голова товариства „Единение народностей”, редактор журналу „Народы и области”, співробітник „Украинской жизни”. Покінчив життя самогубством.

№ 66

15 серпня 1916 року

1916 р., серпня 15.
Гадяч на моє ім'я

Здорові були, дорогий Євген Харлампович! Де Ви є, як живете? Сподіваюсь, що дома знаходитесь, бо молотьба ж тепер, то й пишу туди. Спало мені на думку поїхати до Вас в гості, та не знаю, чи можна і – коли саме? Цього літа я гоївся 2 місяці в Євпаторії „грязями” і, на мою втіху, допомоглось, а певно дізнаюсь про те восени, коли стане холодно. Лікарі напосідались, що[б] я „продолжилъ лѣто как можно дольше”, себто осінь перебув в теплому краю, от хоч би в Сочі, та кусаються тепер далекі подорожі, то й вигадую „сурогати” такої подорожі, аби далі одсунуть життя в городі та ще – в такій квартирі, як моя, без проміння сонця. Зараз перебуваю під Гадячем, у 20-х числах сього місяця поїду до Полтави на кілька день: чи не знайдеться мені підходяща квартира, щоб переїхати туди на життя (бо стало мені щось холодно в Києві, як було в [1]903-м році, коли я втік з Києва теж од холода...)?

З Полтави заїду до родичів, коло Лозової, теж на 2–3 дні, звідти – до Києва, а з К[іева] приїхав би до Вас, коли це зручно буде Вам, на тиждень-два. Нема мені чого й говорить Вам про те, щоб Ви не стіснялись, коли не зручно, бо Ви ж самі розумієте, що мені самому було б неприємно бути гостем не в пору, або,

може, Ви збираєтесь виїхати кудись. Перебуваючи у Вас, хотілось би й до Одеси навідатись, бо давно був там... Отаку Одисею я вигадав. Насидівся я за 1½ роки своєї хвороби, занудився, то й хочеться розважитись, розвіяти свої сумні думки... Хоч мені було багато роботи цім літом, та й тепер тут – чимало... але ж думки, що обступили мене з мая, не одходять... Ніяк не збудусь їх, не вважаючи навіть на те, що робота була успішна і втішала мене. Так от, відповідайте мені зараз, як одберете цього листа, щоб я одержав його ще тут у Гадячі, по тій адресі, що зазначено в горі листа. Юлії Миколаєвні перекажіть мого поклона.

Всім серцем Ваш Л. Ж[ебуньов].

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35501**

* Лист на двох аркушах (12,5×19,5 см, папір жовтий), написаний чорним чорнилом, дрібним почерком. Датований автором. При листі зберігся конверт, на якому відбилося 4 штемпелі: 2 – полтавських і 2 – мардаровських. Відправлений 16 серпня, отриманий 18. На конверт наклеєна марка вартістю 10 коп. і дописана блакитним олівцем цифра 5. Адресований: Станція (почт[овое] отд[еление]) Мардаровка Юго-Западных железн[ых] дорог Херсон[ской] губ. Е[го] В[ысоко]б[лаго]родию] Євгенію Харлампієвичу *Чикаленко*.

№ 67

26 серпня 1916 року

26 серпня. Гадяч.

Дорогий Євген Харлампієвич! Вчора я отповів Вам на обидва Ваши листи та, мабуть, не пішов мій лист, то я знов пишу те саме. Дякую за запросини. Мені й самому кортить побувати у Вас та разом з тим хоч трохи протягти літо, бо у Вашому краю, певно, тепліще, ніж тут (тут стало як в октябрі). Та як і коли це вдасться – не можу зараз визначить, бо звідси виїду 2 вересня до Полтави, звідти на 3 дні на Лозовую до родичів, од них – в Київ (коли б знав, що зручно поминуть Київ – поїхав би так), а з Києва вже до Вас. От тільки страхають мене ці подорожі через оті

муки, що доводиться терпіть на залізницях. Прямо – кара небесна... Як дістатись до Вас з Мардаровкі? Напишіть мені в Київ, а поки – до побачення. Уклоняюсь Вам та Юл[ії] Мик[олаївні].

Л. Ж[ебуньов].

*ІР НБУВ, ф. 1, № 35502**

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Датована автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за змістом попереднього листа, бо на штемпелях, яких на листівці 2: гадяцький і київський, він не відбився. Адресована: Почт[овое] отд[еление] *Мардаровка* на лінії Юго-Западных жел[езных] дор[ог] Херсон[ской] губ., Євгенію Харлампіевичу *Чикаленку*.

№ 68

14 вересня 1916 року

Київ, 14 вересня

Дорогий Євген Харлампович! Не знаю чи доведеться мені поїхати до Вас у гості, бо настав тут такий холод (та, мабуть, і у Вас, бо пиште, щоб я взяв з собою тепле одіяло. Мабуть, і в домі холодно?), що я ніяк не нагріюсь і уникаю, оскільки [з]мога, вихода з дома, бо моя надія, що я цілком одужав, трохи похітнулась: як стало холодно – відчувається в нозі біль. Так ото я й думаю: чи не підождають, поки стихне цей проклятий ледяний вітер? А поїхати до Вас мені дуже кортить, кортить, щоб розказати мої вражіння з літнього перебування в 4-х місцях (був і в Полтаві, шукав собі помешкання, і, на великий мій жаль, не знайшов: город – переповнений). Дещо з тих враженнь є цікаве і варто увазі, може й Вашої. Кращі, приятніщи враження нехай розкажу як побачимось, а от про біду, яка насувається – не вдержусь. Біда ця – випродаж книжок, лишається заваль, якої не купують, та й користі од неї нема. В якій мірі оказується недостача книжок – можете судить по тому, що на запит полтавської книгарні за *готові гроші* книжок на 450 р. Степаненко¹ *міг* послати тільки на 200 р. На запит кременчутської книгарні, теж за готові

гроші, щось на кілька сот рублів – послав на 150 р. і т. д. Кинулись до книгарні до „Часа”² – також не задовольнив. Гадяч, Лубни, Лохвиця стогнуть од згагі до книжок – нема де взять. Кидались і до Петрограда – той самий результат... Усе це розкакую я про міста мені особисто відомі, де я був свідком того горя... а що в інших містах – того і не переказать. Полтавська і кременчужська книгарні з нового року і до цієї пори вторговали за книжки і виробили більше, ніж за всі 5 років передостанніх. Про Катеринославі і говорять нема чого...

От і подумайте: яка трагедія для руха настане у ближчому часі, коли і останні книжки зникнуть з полиць книгарських. Преси нема, інституції усі зникли, інших засобів не вигадано, та й неможливі вони. Єдиний засіб, що лишився ще (книжки), і робить такий вплив, якого, мабуть, ніколи не було, і той – на передодні кінця... Уявіть, що це буде! Це ж смерть... Недавно я бачив Кашенка³ – так той за голову хапається од жаха...

Ті дрібні книжки, що й зараз виходять, доводять можливість видання з боку цензури, а от – дорожнеча, вся біда од неї. Розвинуть тепер видавництво можливо тільки з убитком для видавця, а для того потрібні чималі кошти. Де їх дістати? Оті видавництва, що засновуються в Катеринославі, Одесі та Києві, засновуються як мокре горить, – дрібниці, котрі біди не винищують. Треба чималого капітала. Коли взять до увагі важливість літератури в цей екстраординарний час і той запит, що розгорнувся тепер, розміра такого, якого я не пам’ятаю, то мені на думку спадає неминучість торкнутись якогось особливого джерела... Не особистого чиегось. Я не компетентний в справі такого джерела, а хочу, щоб люде компетентні подумали серіозно і негайно про важливість видання нових книжок і поновлення старих, найбільше ходких, хотів би я, щоб порадились вони, та й мене запитали б тоді, коли вибратимуть з каталога старі книжки для видання їх знов, бо в цій справі (ходкості популярності книжок) я визнаю свою компетентність, і Ви розумієте через що я свідомий в тому. Так от, бачите, які думки, яка біда не дає мені тепер спокію, не можу дати собі ради, нема з ким побалакати про цю справу, то і вдаюсь до Вас: чи поділяєте Ви мої думки, чи визна-

ете Ви сучасну трагедію? Сподівався особисто побалакати з Вами про цю справу, так от же проклята погода перешкоджає, а до того ще – як намучився подорожуючи до Полтави, на Харківщину, а звідти – до Київ, то тепер лякаюсь, коли присниться мені вагон, носильщики, пакунки і т. д. Справді, замість кари за злочинства треба злочинців примушувати подорожувати тепер...

Приїхав я до Київ 2 дні назад, з таким тяжким почуттям, що й не розкажуть Вам. Ще ніколи за своє життя не почував я в К[иєві] себе так тяжко, сумно, самотньо, наче на кару яку приїхав... Коли б була можливість влаштуватись на життя десь по за Київом – ні одної години не лишився б тут... Сам не знаю, чого мені серце так болить, наче передчуваю якусь нещасття. А про те – хіба тепер – щасття?! Нехай воно задавиться...

Бувайте здорові, перекажіть поклона Ю[лії] М[иколаївні] та напишіть мені, чи може скоро самі приїдете до К[иєва]? Чи правда, що думаєте зімувати в Перешорах? Ваш Л. Ж[ебуньов]

Кременчужська книгарня вторговала за рік 10000 р., з того за книжки – 2500, а могла б вторгувати 5000 р., коли б були книжки і скрізь так*.

ІР НБУВ, ф. 1, № 35503*.

* Рекомендований лист (№ 806) на 4-х аркушах із зошита (13×20,5 см, папір тонкий), написаний чорним чорнилом, дрібним, компактним почерком, чорнило перебилося на звороті сторінок. Датований автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за відбитками чотирьох штампелів на конверті, що зберігся при листі. На конверт наклеєні 2 марки вартістю 10 коп. Відправлений з Києва 17 вересня, отриманий 19. Адресований: Почт[овое] отд[еление] *Мардаровка* на лінії Юго-Западныхъ железныхъ дорог. Е[го] В[ысоко]б[лагородию] Євгенію Харлампієвичу *Чикаленко*. На арк. 2 частина тексту автором заштрихована.

¹ ...*Степаненко*... Йшлося про Степаненка В. П. – див. лист № 25, прим. 6.

* Речення дописано зверху на звороті 2-го аркуша.

² ...до книгарні до „Часа”... Йшлося про „Час” – одне з найбільших видавництв у Києві у 1908–1920 рр. Його засновники – В. Королів-Старий, М. Синицький, П. Петрушевський. Видавало підручники, художні твори, кольорові листівки. Мало власну друкарню й книгарню.

³ *Недавно я бачив Кащенко...* Мався на увазі Кащенко Андріан Феофанович (1858–1921) – відомий письменник із Катеринославщини, автор багатьох творів з історії козаччини і Запоріжжя, які видавало Українське видавництво у Катеринославі. Проводив роздрібний продаж книжок на книжковому складі М. Мартинова в Петербурзі.

№ 69

25 лютого 1917 року

25/II. Сочі

Дорогий Євген Харлампович!

Даремно Ви нарікаєте мені: два рази приходив до Вас прощатись – увечері були *гості*, на другий день уранці Вас і Ю[лії] М[иколаївни] не було дома, сказала прислужниця, а після обіда виїхав, напів-хворий. Їхав до Сочі тиждень (переживав в Армавірі та Туапсе). Таким і сюди приїхав, але ж тепло і сонце (трохі не літо) вплинуло, і через два тижня уже добре почував себе. До Вас не писав, бо був певний в тому, що Ви виїхали до Москви, як хотіли, після Різдва, а про хворобу Вашу нічого не знав.

Ну от, як одужав, зараз поновив старі знайомства, завів нові, і, як звичайно, вожу з собою книжки – почалось читання, змагання і т. д. Було мені не скучно, потім знайшов українців серед найзжих залізнодорожників, зацікавився ними, зах[о]тів ближче познайомитись з ними, та досі ще не довелось, окрім одного, з котрим часто бачусь, не довелось з іншими, бо цілком „аматори”, охочі тільки виставляти на сцені – іноді уряджують вистави. Кацапи більше і жвавіше цікавились. Одержав я запрошення вступити до „Друкаря”¹, назбирав коло 6–7 паїв і вчора „аматори” повинні були послати гроші до СПб. Ото й усе. Досі не скучав, а оце вже 3-й день засумовав. Хочеться на Україну, але як згадаю київське життя моє, звістки з „К[иевской] Мысли”², та оце Ваша звістка про „повернення зак[ону] 1876 р.”³, стану того, одвертають охоту їхати до К[иева]. До того ж ще боюсь повертатись до повної весни, щоб знов не захворіти, бо ніяк не

можу виносить холоду. Досі тут не відчувалась така дорожнеча життя як у К[ієві], а тепер і тут усе подорожчало, а головню – прямо таки не вистачає припасів, бо все – привозне. Усе це, разом узяте, (а головню – звістки з України) якось „погружають” мене в той маразм, якого зазнав у К[ієві]. З’явилась думка дожить тут до кінця лютого та поїхати до Катеринодару, перебути там март, та біля квітня, чи в початку квітня – до Київа. Але цього ще не вирішив цілком, пишу до Богуславського і, коли він ухвалить мій план (він знає чого мені треба, щоб не сумовати), так і зроблю. Коли ж ні – залишуся тут до кінця марта. Так і пишіть мені (адреса Богуславського⁴: Борзиковская ул. 32). Листи сюди йдуть 10 день, найшвидче – 8. Треба заказними писати, бо інші пропадають. Коли сюди писатимете, не треба „до востребованія”, а просто – Сочи, Черноморской губ. і взагалі – ніколи не вживайте: „до востребованія”, бо тоді не приносять листів, а треба самому йти на почту (коли випадково визнаєш), показувати пашпорт і т. д. Всяка людина, як приїде до нового міста, сповіщає поchtі свою адресу. „До востребованія” вивелось.

Так от, як іду собі по улиці Сочі, або по парку, з вічно зеленими деревами, сонце гріє, як у маю, море грає, далечинь синіє, вікна скрізь одчинені, видно гори, вкриті снігом, – думаю: ну чого ж мені ще треба? Благодать!.. Однак, на душі туга, туга безперестанна, бо просвітку не видно, не чутно... Невже при такому стані доведеться і вмерти?! Не дждусь світанка? Ох, як це тяжко, як серце болить од одної думки про таку „перспективу”... Однак, я знов завів „своє”, не буду. Одержав звістку од Данька⁵, що він збирається на службу в Сібір. Коли й Марья Іванівна покине тую квартиру, де вони живуть – нема куди подіть мої речі, що у них сховані – тоді я лишуся голий і босий, а справлять нове – нема засобів. Коли б хоч у книгарні можна поставити скрині, бо в сараї або в подвалі не можна: пропадуть, чи попріють. Але ж... знаю, що ніхто не поклопочиться, не допоможе, то й рукою махнув – нехай буде як буде! Бувайте здорові, перекажіть поклона Ю[лії] М[иколаївні].

Бувайте здорові та пишіть новинки. Цілую Вас Л. Ж[ебуньов].

*ІР НБУВ, ф. 44, № 437**

♦ Лист складається з двох частин: одна написана на бланку закритого листа, а друга – на аркуші з зошита, чорним чорнилом, дрібним, компактним почерком. Датований автором лише числом та місяцем, рік встановлений за відбитками штемпелів, яких збереглося 3. Адресований: *Києвъ, Мариинско-Благовѣщенская, № 56, Е[го] В[ысоко]б[лагородию]* Євгенію Харламповичу *Чикаленко*. Останній рядок листа дописаний на 2-му арк. з лівого боку.

¹ „Друкар” – видавництво, засноване 1917 р. у Петербурзі і того ж року перенесене до Києва з друкарнею і книгарнею, в Петербурзі була залишена філія книгарні. Видавало літературні твори, наукову літературу, підручники. Директор – П. Балицький.

² „Кіевская Мысль” – див. лист № 64, прим. 1

³ „...повернення зак[ону] 1876 р.”... Йшлося про Ємський указ 1876 р. – див. лист № 18, прим. 3.

⁴ „...адреса Богуславського...” Йдеться про Богуславського М. О. – див. лист № 2, прим. 10.

⁵ *Одержав звістку од Данька...* Данько, очевидно, знайомий Л. Жебуньова, або його прислуга. Згадувався у листі Леоніда Миколайовича до С. Єфремова (Інститут архівознавства НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 43, арк. 2–3), з якого видно, що він підтримував з ним стосунки до останніх років свого життя, шукав через нього у Києві переклади для заробітку.

№ 70

5 березня 1917 року

Сочі. 5 марта. Сегодня одібрав Вашу картку од 24/II і... Боже мій! Як заздрю Вам, що Ви – в Київі, а я уже 3-й день, як налагодився їхати і – не можу: шляху нема. Море скаженіє, підступа нема до нього. Сидю і стражду душевно, бо тільки з телеграм знаю про події, такі дивні, що – наче сон... От, не сподівався дожить до таких часів! Правда Ви, чи хто инший (не памьятаю) боялись, щоб не вмерти до кінця війни. Справді варто ще пожить. Ой, як душно тут сидіти! Зібрався до Катеринодару і не можу, не знаю коли вирушу. Чиста біда, нещастя! Л. Ж[ебуньов].

*ІР НБУВ, ф. І, № 35504**

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Датована автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за відбитками штемпелів, яких збереглося 3. Відправлена із Сочі 6 березня 1917 р. Адресована: Київ, Маріинско-Благовѣщенская, № 56, Євгенію Харламповичу *Чикаленку*.

№ 71

14 грудня 1917 року

Полтава. Стрітенська вул., № 20
1917 р. 14 грудня

Дорогий Євген Харламповичу!

Даремно Ви ремствуєте на мене, наче б за байдужість до зносин з Вами. Завжди мені кортіло ділитись з Вами думками, але не завжди відчував (а я дуже чутливий на те) Вашу потребу, чи бажання до того, а набиватися – не моя це вдача. Я знав про те, що Ви листуєтесь з іншими, а до мене – ні слова, то й я мовчав. Адреса ж моя відома в „Н[овій] Раді”¹ і Василенкові². Ніколи не було того, щоб я не одповів щиро й сердешно на Ваш заклик до зносин, як особистих, так і на письмі. Так само радий був і цьому листу, що одержав через Рот[містрова].

Міркування Ваши цікаві, однак не всіх їх поділяю. Що до політичних перспектив – можливі Ваши предрікання, однак рівняти сучасне становище до Хмельниччини і після Хмельниччини не можна, хоч би й через те, що в сучаснім єсть де-який, може й значний, плюс: політична і національна свідомість тоді тільки *відчувалась* в народі, а тепер вона виразно сказана словами (по Ваших мужиках не судить, а послухайте солдатів, як мені доводиться тепер чути, не на мітінгах, а в особистій, розважній, бесіді). Правда, вона змішана з розбишацтвом і розпустою, однак вона загрузла в головах, остільки загрузла, що на моє диво і радість, не справдилась моя прикра сподіванка того, що мужики не схотять укр[аїнської] школи. Навпаки, (я бував тут на земських зборах, складених трохи не з одних мужиків) – вимогають вчення „по нашому”. До то ж треба додати ще клас, трохи вищий од мужиків (не панів, котрі лишилися на попередній позиції, хоч і

не всі), який перехопився українством цілком свідомо. Правда, це може хвилеве, модне, а потім зблідне, однак лишиться значна кількість елементу певного. Так що, коли й подужає Росія або захопить Німеччина (на наше горе те й друге можливо!) настане таємна, уперта, *массова* боротьба з обрусінням або онімеченням. Вважаючи на цей плюс, та те, по Вашому виразу, що на „вік пару та електрики” не може бути „післяхмельніщини”, буде щось інше. Такі мої міркування про національний бік укр[аїнської] справи. Що ж до політичного – буквально хворію душевно... Нема в мене надії, що „вискочить” Україна, головно нема, через брак у нас відповідної державної інтелігенції. Єсть завзяті хлопці, а державних мужів нема, навіть серед літніх людей... Остільки безтактовности, нерозуміння державних справ, незнання практичного життя, і разом з тим – нахилу до насильства, коли ще нема у самих твердого ґрунту під ногами, одним словом, мужицька демагогія, котра в [1]905 році руйнувала панські оселі, „бо тоді пани не повернуть собі захваченої мужиками землі – нема де жити їм!..”. Отже, любісенько повернули, та ще й жорстоко помстились. Коли б того не сталось з нашою „державністю”!..

Надзвичайно щасливі, прямо казкові, обставини настали на Україні, завдяки большевикам, але ж вони самі насунулись, а не досягли їх планомірно – чи вистачить же уміння і такту скористуватись їми надалі?! Це питання не дає мені спокою ні в день ні в ночі... Ви ж бачите, що 3-й універсал (власно – про землю)³ наробив якого лиха, а той „закон”, що виготовляється, мабуть, доконає культуру, промисловість і саму інтелігенцію, хоч і так – жменька її. Настане повна руїна, і тоді Україну бери голими руками, хто тільки схоче того... Розуміється, буває й так, що помилки та практика навчать людей правити справами, виростають вони, може й наші навчаться? Молю Бога про те, а поки що – не видно. Що до мого особистого стану – прикрий він дуже... Після перевороту я був щасливий тільки 4 дні, поки не взяв про „совѣт роб[очих] і солд[атських] депутатів”. На 5-й день впав у таку ж саму прострацію, як з початком війни, і досі держиться такий настрій, ще й гіршає, бо додалися прикрі обставини мої з матеріяльного боку: революція позбавила мене

всякого доходу, і мені доводиться жити заробітком. Ох, як це мені тяжко, бо ніколи не трудився обов'язково, не одбував регулярної праці, а до того ж – нездоровля та літа ще більше утрудняють моє становище. Панічески боюся захворіти до неможливості робити, бо як зляжу, проживу останки того, що зберіг, і тоді треба вмирати. Я й тепер радий вмерти (у мене нема тої цікавості до того, що буде надалі, як у Вас), та якесь животне самопочуття не допускає... Не інтересно мені жити ще й через те, що не можу взяти участі, більш-менш значної, в теперешньому національному житті: нема вже сил для того, швидко втомляюся, почуваю себе „въ отставкѣ”, і тому займаюся тим, що й до революції робив: в Києві усе літо видавав та купляв книжки і розповсюджував їх сотнями тисяч (а колись пишався тим, що розповсюдив 3–4 тисячі за рік!), а тут дещо роблю в тутешній „Просвіті”, та от зав'язалась ще справа з колишніх часів: зустрівся ще восени, у садку з 3-ма чистими розбишаками-солдатами, прислухався до їхньої ганебної розмови, не стерпів – став споритись і гостро дорікати їм. Вони настобурчилися і трохи не кинулись бити мене. Однак, згодом, втихли, почали уважно слухати і „ти” замінилось на „Ви”. Кончилось тим, що схотіли ближче познайомитись, тоді я „загордився” і пішов собі; однак, потім піймали мене на вулиці і завели до себе в казарму. Згадав я колишню мою роботу і... бесіда затяглась до глибокої ночі. Вони од тієї бесіди наче отетеріли і горяче прохали приходити ще. Вже їх було не 3, а 15, і трохи не всі неграмотні. Походив я до них, походив, і схотіли вони вчитись грамоті, а напівграмотні довчитись. Я допоміг їм, знайшов семінариста-вчителя, котрому вони платять за кожного уроку по 2 р. 25 к. (так виходить по розкладці), і так ретельно вчать, що вже й розбірають по книжці. Радіють з того, як діти! А вже до мене ставляться так, що й не сказати, і кожного разу, як вихожу з казарми (звичайно вночі), двоє беруть гвинтовки і проводять мене, „бо, щоб не напали на Вас якісь харцизи”, а самі ж, як я взнав од них же, два місяці назад були чистими харцизяками... Помимо всього іншого, мене страшно цікавить психологічне перетворення на моїх очах... Чи не такі ж саме й большевики, коли їх брати не в купі, а поодинокі,

або маленькими гуртками? Розбештала їх інтелігенція, а не вони самі. Перечитайте всю ту літературу, всі ті промови, що говорились на мітингах, – як темній людині не впасти у той страшний маразм, що тепер нищить всю країну і знищить самих учителів-агітаторів. Країни мені жалко, а вчителів – ніскільки.

Ще цікаве явище, котре завдає мені не мало злорадства: скільки, бувало, людей з інтелігенції я навертав до українства і по більшій часті – даремно, а тепер вони поробились українцями-максималістами (їм назва вже склалась – „українці [1]917 року” і до мене ставляться з гори, або шукають моєї протекції[і], думаючи, що я стою в осередку Центр[альної] Ради. Які вони мені противні, противніш, ніж тоді, коли не слухались мене...

Ще написав би про дещо та треба сьогодні кончить переклад, чім займаюсь для заробітка. Кланяюсь Юл[ії] Мик[олаївні] і всім, хто пам'ятає про мене. Бувайте здоровенькі! Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 44, № 438.*

♦ Лист на 4-х аркушах із зошита (8-ми сторінках, 21,5×13,4 см, папір жовтий), написаний чорним чорнилом. Датований автором. При листі зберігся конверт з 4 штемпелями (3 – полтавські і 1 – київський) та двома марками вартістю 15 і 25 коп. Відправлений 14 грудня на адресу: *Київ, Маріїнська-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові*. Лист рекомендований (№ 7). На звороті 2-го арк. частина тексту, у якому дається характеристика становища в Україні, виділена блакитним олівцем.

¹ ...в „*Новій Раді*”... „*Нова рада*” – щоденна газета, заснована Товариством для підмоги літературі, науці і штуці, згодом офіційний орган Української партії соціалістів-федералістів, виходила у Києві з березня 1917 до січня 1919 р. Редактори – А. Ніковський і С. Єфремов.

² Василенко Микола Прокопович (1866–1935) – історик права, громадсько-політичний діяч, член НТШ та інших наукових товариств. Родом з Чернігівщини. З поч. 1890-х рр. працював у Києві як педагог і журналіст, член Старої Громади, ГУП, голова товариства Нестора-літописця, архіву давніх актів. У 1910 р. обраний приват-доцентом Київського університету. У 1917 р. – куратором Київської Шкільної округи, членом Колегії Українського Генерального Суду. З 2 травня 1918 р. – міністр народної

освіти, з 3 до 20 травня – одночасно товариш в. о. міністра закордонних справ, президент Державного Сенату. З 1920 р. – діяльний член ВУАН. Поєднував дослідницьку роботу з публікацією історичних джерел.

³ ...3-й універсал (власно – про землю)... Йшлося про III Універсал Центральної Ради, прийнятий 20 листопада 1917 р., що проголосував Україну Українською Народною Республікою і скасовував приватну власність на землю, задекларувавши її власністю усього трудового народу.

№ 72

Грудень 1917 року

Маю *пильне* прохання до Вас: чи нема у Вас, або у кого з старих громадян словника рос[ійсько]-українського Уманця чи Спілки¹? Мені його дуже потрібно, бо все таки, пильнуючи перекладу чистого де-коли треба заглянути у словник дотепний (Тимченком не задовольнився²). Купити його – неможливо, навіть за велики гроші. Коли є у Вас, або можете дістати мені – пришліть на кілька місяців. Це ж мій хліб тепер, бо мені платять до 100 р. за печатний аркуш перекладу з російського, а з французького обіцяють 150 р. та книжок франц[узських] нових тепер не можна дістати. Цей заробіток задовольняє мене, і коли б на довгий час був у мене матеріал (замовлення) для перекладу, то я не схотів би ніякої посади, та лихо в тому, що мало того матеріалу, невідомо на який час вистачить. З франц[узської] боюсь братись, бо навряд зможу чисто перекласти і значно довше перекладатиму, а тому й зароблю мало. Може почуєте про матеріал для перекладу з російського – направляйте до мене. А головно – врятуйте мене словником Уманця. Пожалуста! Буду Вам дуже вдячний. Обіцяю повернути в повній цілості.

*ІР НБУВ, ф. 44, № 455**

♦ Лист написаний на одному аркуші зошита (11×23 см), чорним чорнилом. Недатований автором, але за змістом наступного листа відноситься до грудня 1917 р., без традиційного початку й закінчення.

¹ ...словника рос[ійсько]-українського Уманця чи Спілки... Мався на увазі словник, упорядкований М. Комаровим, що вийшов у Львові під

псевдонімом: Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український. Львів: друк. Тов-ва ім. Т. Шевченка, 1893–1896. – Т. 1–4.

² ...Тимченком не задовольнився... Мова йшла про словник Тимченка Євгена Костянтиновича (1866–1948) – мовознавця, україніста й перекладача, родом з Полтави, члена Київської Старої Громади. Він упорядкував „Русско-малорусский словарь” у 2-х тт. (1897–1899). – Т. I: А–О, 1887. – 307 с; Т. II: П–Я, 1899. – 267 с. „Історичний словник українського язика” (14–18 століть), прототип якого склав на поч. ХХ ст. і видав як додаток до „Словаря української мови” Б. Грінченка. Очевидно, про ці словники йде мова у листі.

№ 73

Грудень 1917 року

22 грудня. Тільки що одержав Вашого листа, дорогий Євген Харлампович, і дуже жалкуюю про те, що не можете прислати словника Уманця. Чи не можете спитати телефоном у старих громадян: Трегубова¹, Науменка², Житецької³, Ігнатовича⁴ і інших? Може хто з них змилосердиться: позичить до літа? А може у кого з одеситів є? Я не знаю теперішніх адрес їхніх і тому не можу сам звернутись (та й старих не пам'ятаю) до них. Будь Ваша ласка на те! Дуже вразили Ви мене тим, що й Вам доводиться заробляти. Куди ж при таких здоров'ї!.. Дивно мені, що Н[ова] [Рада], котрій я предложив одробити писанням передплату газети (бо нема змоги грошми передплатити), не отповіла мені. Не треба їй, чи листа не одержала редакція? На листа Вашого отповім просторо. З Різдом вітаю!

Л. Ж[ебуньов].

ІР НБУВ, ф. 44, № 439.*

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Датована автором лише числом та місяцем. Рік, за наявними на ній відбитками штемцелів, встановити неможливо, але за змістом наступного листа датуємо її 1917 роком. Адресована: *Київ Маріїнська-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові*

¹ ...Трегубова... Мався на увазі Трегубов Єлисей Купріянович (1849–1920) – громадсько-культурний діяч і педагог: вчителював у Глухові,

Сумах, Колегії П. Галагана у Києві, кадетському корпусі, у 1893–1898 рр. був інспектором інституту для дівчат у Керчі. Співредактор журналу „Кіевская Старина”, завідуючий її конторою, член Київської Старої Громади. З 1918 р. брав участь у роботі ВУАН.

²...*Науменка*... Мався на увазі Науменко Володимир Павлович (1852–1919) – громадський та освітній діяч, публіцист, редактор, етнограф. Був фактичним головою Київської Старої Громади, багато зробив для збирання й упорядкування матеріалів для „Словника української мови”, який готував Громада.

³...*Житецької*... Очевидно, йдеться про дружину Житецького Павла (1866–1911) – дослідника історії української мови й літератури, співробітника „Кіевской Старини”, члена Старої Громади, одного з керівників праці над складанням словника української мови.

⁴...*Ігнатовича*... Мався на увазі Ігнатович Віктор Володимирович (1862–1933) – громадсько-культурний діяч Києва, приятель П. Стебницького. У роки Першої світової війни – один з організаторів й керманців благодійного товариства „Південь Росії” у Києві, один із засновників Української Народної партії, зять Є. Трегубова, шлюбний боярин І. Франка.

№ 74

28 грудня 1917 року

Дорогий Євген Харлампович! На Вашого листа од 18 грудня одповів одкриткою, а оце знов – не можу заспокоїтись од того враження, яке лишилось од Вашої звістки про те, що нема Вам чім жити... Чом не продасте дачу в Криму? Тепер Ви могли б взяти за неї чималу суму, та не з приватних покупців, а з якогонебудь товариства, що купує для санаторія. Оце весною шукатимуть товариства, і я чув про одно московське. Коли хочете, напишу до Москви, як тільки почта туди стане ходити, і направлю до Вас? Майте ще й те на увазі, що держать тую дачу у Вашім владінні може й не слід, бо недавно довелось мені чути од інтелегентного кримчака таке: коли справді утвориться кримська автономія, кримчаки думають знять мову у своєму сеймі про „принудительний выкуп” дачних володінь, щоб їх усіх перевести до прирождених кримчаків, аби ті володіння з дачного стану перевести під садки фруктові. На зїзді в Сімферополі вже говорилося потихеньку про те, але вирішили одсунуть цю справу на

далі, коли утвориться автономія, чи республіка. Татари ж мріють про те, щоб на викуплені (а може й просто одібрані) землі викликати нащадків тих татарів, що колись повтікали, або були примусово виселені з Криму до Турції, і вже з того приводу завелись зносини, розшукують тих нащадків. До дачників з Росії виявляється сильна ворожнеча, але поки ще криється в тісному гурті татарів. Одним словом – націоналізувати край. З Турції приїхали агітатори-фанатики і в горах, де живуть татари, мають великий вплив. Усе це держиться в тайні, так скритно, що й місцеві росіяни не знають того, тільки помічають, що татари стали дерзкі у звичайному поведінні, і поясняють собі загальним революційним настроєм. І мені це сказано під секретом. Тому й Вас прошу не розказувати, а тільки – мати на увазі. Я виявив Вам цього секрету тільки для того, щоб застерегти Вас. До Криму й Кавказу наїхала сила багатих і вельможних панів, бо там нема революційної розрухи, а тільки – звичайне грабіжництво, котрого менше бояться. Наймають і купляють дачі за божевільну ціну. Бувша моя дача продана за 85000 р., а я продав її за 13000 р. Правда, новий власник втік з неї, як на сусідній було вбито Горемікіна¹, жінку і зятя. Мої родичи продали дачу (між Алупкою і Семіізом, $\frac{3}{4}$ десят[ин] з домом) за 350,000 р. Так от, і поміркуйте про це, щоб не спізнитись з реалізацією дачі, бо час для того ще є. На весні й можете збути її.

Дивно мені й те, що при Вашому матеріальному стані з Вами „живуть всі три сини, один навіть з жінкою, а прибутків з маєтку вже нема ніяких”. Невже таки живуть на Ваш кошт дорослі і здорові сини? А Ви мусите взяти якусь там роботу!.. Це так обурило мене, що не можу змовчати, але... мушу прикусити собі язика, щоб, бува, не розсердилися Ви на мене...

Дякую Вам за клопоти про матеріал мені для перекладу. Коли б то він надійшов! Закликають мене утворити і редакувати земську газету (коли будуть у земстві гроші), та й не знаю, чи братись, бо співробітників тут (по спеціальним справам: хліборобство, садівництво, кооперація, фінансова і інші) страшно трудно знайти (я вже пробував), усі завалені роботою, а я не тямлю про ці справи, тому й боюсь братись. Узявся було за секретарство в

Союз-банку² та й мусів покинуть, бо мучився цілий місяць тією думкою, що мені утворили сінекуру: цілком нездатним оказався, не прийма моя голова тих справ та й усе, і ця нездатність остільки понижає мене у власній свідомості, що й не сказати Вам... Послав Вам листівку про те, чи нема словника у когось з старих громадян³, київських чи одеських? Чи не позичили б мені його до літа? Хочеться чепурненько перекладати, і воно таки удається мені, але ж затыгає роботу, згадуючи звичайнісеньке слово, котрого добре знаю, та не пригадаю зразу, читаючи російську книжку. Чи не вийшов словник *рос[ійсько]-український* Дубровського⁴? Хоч і не думаю, що він буде дотепний, та все таки хоч трохи допоможе. А до того ще – роздражає мене моя давнішня псіхічна хвороба: не можу кілька рядків написати без помилок – або випущу якусь літеру, або не ту поставлю, і через те завжди моє писання повне описок, нечисте. Ну та це – на бік.

З Ваших обох листів бачу, що Ви й досі не можете очутитись од враження про силу укр[аїнського] руху, бо не сподівались тієї сили через Ваш вічний скептицизм. А я прийняв ту силу спокійніше, бо моя віра в укр[аїнське] відродження ніколи не отруївалась скептицизмом і ніколи не хиталась, а коли і впадав в одчай з приводу якіхсь заборон, то тільки через те, що заборони одсували неминучий рух. І знаєте, що переповнило мене такою вірою? 15-тилітні близькі стосунки з мужичьім елементом і знаття псіхологічної вдачі його, нахилу і смаку... Ви ж знаєте мою щоденну роботу. То я не тільки навчав і нахилияв до свідомості, а ще й сам вивчав їх, і переконався в тому, що нація відродиться. Бентежила мене тая віковічна пасівність уславлена, але ж тепер і ця небезпека зникла і ось через що: в історії народів помічається, що якась незвичайна, *масова*, подія, або вибух, неймовірно змінє (у Франції – „жакерія”⁵) псіхологічну вдачу народа, викликає таємні, потенціальні риси вдачі, котрі після вибуху уже самі, поволі, розвиваються. У ближчих часах ця зміна помітна на жидах. Вони ж з віку-вічного уславились тим, що завжди брали гору (в матеріяльних справах) хитрощами, а не явним опіром чи протестом. З початку ж 80-х років, коли вибухли нечувані погроми, серед молоді жидівської став виявлятися активний протест і нахил

до явної боротьби. Кудись поділась уславлена, теж віковічна, уславлена до анекдотичности трусость їхня, і молодь тая одважувалась на героїчні вчинки, котрі доводили до смертної кари, та й тепер теж саме виявляється. Отже, сучасна революція, а головно – боротьба активна з большевиками, чи з урядом раніше, також змінє вдачу у тих, хто бере участь в тій боротьбі. То нічого не значить, що й серед укр[аїнського] війська є большевики – грає роллю тут звичка до активної боротьби. Вона врятує од загибелі придбання свідомости за часи революції і не дозволить народові знов нахилить голову в ярмо національної неволі, як було після хмельнищини. В тому переконує мене не тільки теоретичне міркування і приклади з історії, а знов таки мої близькі стосунки з моїми солдатами-розбишаками (сподіваюсь – бувшими). Я роблю з ними всякі психологічні експерименти і ця робота така цікава, що іноді захвачує мене вщерть... Поширенню нац[іональної] свідомости у величезній мірі сприяє те, що сталась революція під час війни, коли сила люду була мобілізована, а не сиділа дома, солдати рознесуть свідомість так, як не зробила б наша агітація по селах ніяка. А коли ще повернуться до дому бранці, про котрих кажуть, що вони набрались там не тільки свідомости, а ще й культури – уявіть собі, що це буде!.. Що солдати розбештались – те не обходить мене, бо це розбешення скоро сплине, як тільки втихомириться усе. І цей висновок я беру також із стосунків з моїми розбишаками. Недавно прийшов до мене офіцер тієї роти, чи взводу, в якому є мої солдати, і питає мене про те, як я досяг того, що моїх солдатів не пізнати, і це мене дуже втішило, бо я думав досі, що вони тую зміну удають тільки в моїй присутности. Офіцер каже, що навіть матюків перестали вживати*. Оце саме зробить з ними життя тихомірне. Так що ми всі націоналісти (я не боюсь цього найменування, бо воно вірне і не соромлюсь його) можемо спокійно вмерти – наша праця не пропала дурно, а от що до політичного та економічного стану – діло кепське, і я цілком приєднуюсь до Вашої думки про те, що з України стане руїна, тільки не через большевізм. Як ближче придивись до цього

* Про матюків була спеціальна бесіда з ними.[Авторська примітка].

руху у низах – який там більшовізм, се б то яка там партійність політична! Нічого такого нема, а просто, кажучи словами Керенського⁶: „взбунтовавшіся рабы”, та ще – мстивість за колишнє згнущення над ними. Ото й увесь більшовізм. Спинить його не можна (хіба що німці прийдуть та втихомирять!) – він сам спиниться, бо людська натура не може винести довгого напруження нервів, допоможуть тому спину й самі мужики: будуть тисячами вбивать руйників, та воно й починається: у Костиноградському повіті захопили цілу шайку розбійників (вони ж убили і семью графів Орурків⁷), знайшли у них список 70 намічених до грабіжа панів і багатих козаків і зразу ж вбили 8 душ, а останніх повезли до Миргороду, щоб міргородці повбивали, бо намічені були найбільше з міргородського повіту. Словом – одбудеться подія, описана Коцюбінським⁸... забув, як називається цей дивний твір.

Також, як і Ви, не вірю тому, що Ц[ентральна] Рада⁹ доведе до порядку і часто мені здається, що з неї – одна бутафорія. Велика заслуга її в тому, що вона збудила нац[іональний] рух і тим обмежить її вплив. Заслуга ж та ніколи не забудеться, як і ті люде, що сотворили її. Мені часто дорікають і дивуються тому, що я не взяв участі у складі Ради і не силкувався стати у передніх рядах її. Але ж, їй богу, не зробив того через те, що не визнаю себе здатним до високої політики, навіть противна вона мені, бо без брехні не вдієш нічого в політиці, вийдеш дурнем без діпломатії. Моя роля і робота маленька, і вона задовольняє мене, не хочу більшої, вищої. Втішає мене і моя незначна робота, бо тепер зустрічаю (найбільше у війську) чимало людей, котрих навернув до справи, і радію з того, що вони впливають на широке поле. Випадає стрінуті і таких (більше з інтелегенції), котрих бувало, варив, варив та й плюнув на них, а тепер вони такі завзяті націоналісти, що й не підступайся до них, і на мене дивляться з гори... Особливо противні мені „українці [1]917 року”, і я не вірю їм ані на крихту. До речі сказати: Багалій¹⁰ тепер один із самих завзятих українців у Харькові, а пам'ятаєте, яку він мені штуку утнув в Петрограді, і пошкодив моїм клопотам за Грушевського, та згадайте його промову в Держ[авній] Раді про укр[аїнську] школу, щось в роді того, що укр[аїнська] грамота потрібна тільки

„въ глухихъ отдалѣнныхъ хуторахъ”, та й потрібна тільки для того, щоб швидко дійти до російської... Де в них совість, щоб виставлялись тепер українцями?!

Як боляче вразила мене телеграма в „Раді” про арешт Стебницького¹¹! Випустили його чи ні? Коли ні, чому Ц[ентральна] Рада не робе заходів з того приводу, бо кого, кого, а Стеб[ницького] не можна оддати на поталу отім песіголовцям. Я був дуже обурений тим, що його не взяли до секретаріату, бо з ким його можна порівняти? Обурений і на самого Стеб[ницького] за його скромність. Коли б секретаріат склався з таких людей, як Ст[ебницький], то справді утворилось би правительство українське з тактовним поведінням... Чого це усунули Петлюру¹²? Чи не на лихо це вийде, бо Петлюра дуже популярний у війську, і я не знаю, хто може замінить його, остільки як він відомий? Тутешні солдати ставляться до нього, як до Бога. Мене дуже обходить внутрішній стан і склад мал[ої] ради і секретаріату, і я був би Вам дуже вдячний, коли б Ви писали мені про те. Ви ж усе знаєте через синів. Тут політикою майже не займаються, а розвинута велика і сильна робота, що до освіти народу, розвинута у земстві і поза земством. Наша „Просвіта” утворила курси українознавства для інтелігенції, і од слухачів (за чималу платню) нема одбою, не вистачає лекторів, котрим платимо по 10 р. за годину. Більшість слухачів плинуть до курсів з боязні, що їх поскидають з посад, коли не знатимуть мови української, а не з інтересу до українства. Укр[аїнський] театр не користується популярністю, хоч трупа – нічого собі, і це завжди так було в Полтаві. Чому це – не розумію. Укр[аїнський] клуб занепав, повернувся цілком в ігорний дом, хоч головою клуба – Чижевський.

Чи Ви не знаєте, чому редакція „Н[ової] Ради” не отповіла на моє пропозиція одробити писанням дописів передплату газети, не треба їй дописів, чи що? Шкода мені, як не доведеться читати „Ради”! Про словника не турбуйтеся, бо є тут змога позичити на 2 місяці, зараз мені сказали про те. Вітаю з Новим роком Вас і Юлію Миколаєвну*.

* Абзац дописаний на 1-ій сторінці листа зверху і збоку зліва.

3-й день Полтава – як в облозі. Солдати розбили 2 склади з винами, напились і [з] ранку до ночі, навіть і вночі стріляють по вулицях з гвинтівок і кулеметів не в кого, а навмання. Ніхто не сміє вийти на вулиці. Жах обняв всього города. Чи є вбиті – не знаю. П'яні не тільки солдати, а й офіцери, де-які і юнкери*.

ІР НБУВ, ф. 44, № 440.*

♦ Рекомендований лист (№ 0495 А) на 6 аркушах (12 сторінок, 11×23 см), написаний чорним чорнилом. Недатований автором. Рік встановлений за відбитками штемпелів на конверті, яких збереглося 3: 2 – полтавських і 1 – київський. На них чітко видно міста і дати. Відправлений з Полтави 28 грудня на адресу: *Київ, Маріїнсько-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові*. На першому аркуші дописаний текст: зверху, з лівого боку, а також з лівого боку на звороті.

¹ *...як на сусідній було вбито Горемикіна... Горемикін Л. (1839–1917). У 1914–1916 рр. – голова ради міністрів Російської імперії. 1 січня 1917 р. призначений присутнім у Державну Раду на 1917 р., належав до правих, був членом комітету з селянського питання. У ході лютневої революції був арештований і відправлений у міністерський павільйон Державної Думи, але згодом звільнений. Влітку був допитаний на загальних підставах надзвичайною комісією Тимчасового уряду, після якого отримав дозвіл виїхати з сім'єю на Кавказ. Там поселився на дачі, де разом з дружиною і дочкою був убитий.*

² *Узявся було за секретарство в Союз-банку... „Союз-банк” – Київська спілка установ дрібного кредиту (союзне об'єднання кредитних кооперативів). Ініціював його створення й організував один з керівників Дзензелівського ощадно-позичкового товариства Х. А. Барановський. Розпочав свою діяльність у с. Дзензелівці Уманського повіту на Київщині. Поступово перетворився на фінансово-кредитний кооператив Київщини. У 1911 р. його правління переїхало до Києва, а до 1918 р. розповсюдило філії по всій Україні. Він надавав кредити, здійснював купівлю землі, інструктував кооперативи та ревізував їх, був посередником при закупівлі різноманітних товарів, постачав їх селянам. Активізація фінансово-*

** Цей абзац також дописаний на звороті першої сторінки листа, зверху, з лівого боку.*

господарської та просвітньої діяльності „Союз-банку” сприяла зростанню кількості його членів. У 1916 р. він об'єднавав 233 союзні товариства.

³ ...чи нема словника у когось з старих громадян... Йшлося про членів Старої Громади у Києві – організації української інтелігенції, яка активно діяла у 1870–1890-ті рр. До неї в різний час входили відомі українські громадські діячі, науковці, письменники: В. Антонович, Ф. Вовк, П. Житецький, М. Комаров, М. Лисенко, П. Косач, О. Русов, В. Науменко та багато інших.

⁴ ...словник рос[ійсько]-український Дубровського... Мався на увазі словник: Дубровський В. Словник московсько-український. – К.: „Рідна мова”, 1918. – 542 с.

⁵ Жакерія – селянське антифеодалне повстання у Франції 1358 р. Його назва походила від зневажливого прізвиська для простолюддя „жак” (простак).

⁶ ...кажучи словами Керенського... Керенський О. Ф. (1881–1970) – російський політичний діяч, есер. У роки лютневої революції – член і товариш голови виконкому Петроградської ради, Тимчасового комітету, Державної Думи. У першому й другому коаліційних складах уряду – військовий і морський міністр, з липня очолював Тимчасовий уряд. За фахом адвокат, виступав захисником у політичних процесах і мав неабиякі ораторські здібності.

⁷ ...семью графів Орурків... Йшлося про родину з відомого графського роду ірландського походження О'Рурків, який був титулований у 1848 р. До нього належали 2 Володимири, 2 Миколи, Іполіт і Еварест.

⁸ ...одбудеться подія, описана Коцюбинським... Малася на увазі подія, описана М. Коцюбинським у повісті „Fata morgana” (3 сільських настрів) про революційні виступи на селі у 1902 р. та куркульський самосуд над повсталими селянами. Перша частина повісті як самостійний твір вперше була надрукована в журн. „Киевская старина”, 1904, т. 84, кн. 3, с. 383–412, друга частина – в ЛНВ, 1910, т. 50, кн. 6, с. 417–447; т. 51, кн. 7, с. 3–39.

⁹ ...Ц[ентральна] Рада... Центральна Рада – вищий представницький орган України, утворений протягом 3–7 березня 1917 р. з ініціативи Товариства українських поступовців та інших політичних партій. З 15 березня її очолював М. Грушевський. Новий її склад було обрано 14 (27) квітня на Українському національному конгресі. Складалася з 300 членів (21 з них входив до Виконавчого Комітету Центральної Ради, або Малої Ради). Заступниками М. Грушевського в Раді були обрані В. Винниченко і С. Єфремов, виконавцями – Ф. Крижанівський та Д. Антонович, писарем – С. Веселовський, скарбником – В. Коваль.

¹⁰ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932) – історик і археограф, дослідник Слобідської, Лівобережної та Південної України, громадський діяч, один з фундаторів Українського Наукового товариства. У 1906 та 1911 рр., як представник наукової еліти від Харківського університету, обирався членом Державної Ради, у 1914 р. був обраний міським головою Харкова. У 1918 р. – член комітету для заснування Української Академії Наук.

¹¹ Стебницький П. Я. – див. лист № 16, прим. 5. У 1917 р. був призначений комісаром у справах України при Тимчасовому уряді, був головою Української національної ради у Петербурзі. У 1918 р. переїхав до Києва, обійняв посади сенатора адміністративного суду, міністра освіти в кабінеті Ф. Лизогуба, з 1919 р. очолював комісію біографічного словника при ВУАН.

¹² *Чого це усунули Петлюру ...* Петлюра Симон Васильович (1879–1926) – державний, громадсько-політичний і військовий діяч. У 1917 р. – член Української Центральної ради, голова Українського генерального військового комітету. 15 травня 1917 р. призначений на посаду генерального секретаря військових справ, але, не погодившись з політикою голови Генерального Секретаріату В. Винниченка, вийшов зі складу уряду. У січні 1918 р. виїхав на Лівобережжя, де створив „Гайдамацький кіш Слобідської України”.

№ 75

5 січня 1918 року

Любий Євген Харлампович! Прочитав я Вашого листа од 30/XI з надзвичайним інтересом і дуже Вам, дуже дякую за нього, бо все те, про що пишете, дуже обходить мене... Кепська справа, і боляче одбивається вона в моєму серці, та що поробиш!.. Гірко ставитись пасивно до неї, але ж і активності виявить нема ніякісінької змоги. Не хочеться й жити... Про дачу напишу, як тільки стануть приймати листи до Москви. Тепер не приймають з Полт[ави]. Спитайте на ближчому понеділку: чому „Н[ова] Рада” не схотіла мого співробітництва за досилку мені газети? Нічого не одповіли і газети не маю в новому році. Це дуже вразило мене, згадуючи мої колишні клопоти про стару „Раду”... Видно, настали нові часи, нові птиці і нові пісні, як писав колись Михайловський¹. Ну що ж, і цьому треба коритись... Обіймаю Вас і цілую.

Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 44, № 441*.

♦ Листівка, написана чорним чорнилом. Недатована автором. Дату встановлено за відбитками штемпелів, яких збереглося 2: полтавський і київський, датована за першим. Відправлена з Полтави 5 січня, отримана 14. Адресована: *Київ, Маріїнсько-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові.*

¹ ... як писав колись Михайловський... Михайловський Микола Костянтинович (1842–1904) – російський публіцист, літературний критик, соціолог, один з ідеологів народництва, провідний редактор журналу „Русское богатство”, органу ліберальних народників, автор чисельних праць, серед яких: „Что такое прогресс?”, „Теория Дарвина и общественная наука”, „Жестокий талант”, „Письма о правде и неправде”, „Борьба за индивидуальность” та ін.

№ 76

9 січня 1918 року

9 січня

Дорогий Євгене Харламповичу! Пишу Вам цього листа (раніше послав Вам одкриту) та не знаю, коли Ви дістанете його, бо почта, телеграф і телефон захвачені большевиками, котрі позавчора прийшли до Полтави з Харькова, і цілком вільно заняли її, бо все українське військо було покотом п'яне (розбили на вокзалі 2 цистерни з горілкою і понапивались). Поставили большевицьку охорону біля каси державного банку (а може й коло інших банків – не знаю), на пошту і телеграф нікого не пускають, і чиновники не працюють. Самі ухилились чи большевіки усунули – невідомо. Взагалі в Полтаві нічого ніхто не знає, що діється, бо місцьової газети нема вже два місяці, і ні одного рядка не можна надрукувати через забастовку друкарів. Скрізь в городі вартують большевики. Укр[аїнський] військовий штаб кудись втік, а військо, кажуть, розбіглося по домах. Зо зовнішнього вигляду большевицьке військо значно більше дисципліноване, ніж було українське. Поки що – тихо, а що буде надалі – невідомо. Большевики кажуть, що вони йдуть до Києва розігнати Ц[ентральну] Раду, а поки – хочуть підживитись харчами, бо в Харькові все поїли і зголодалися. Сьогодні з трудом

можно було найти в Полтаві хліба, а завтра, кажуть пекарі, і зовсім не буде. Чисте нещастя!

З якого приводу пишу до Вас? Спало мені на думку от що: я переклав три оповіданнячка Єфименкової: "Татарські напади", „В куріні" (з життя на Запоріжжі) і „Чумак" (з чумацького побуту)¹ та ще кінчаю переклад книжки (143 сторінки) Пименової „Англичане и ихъ страна"² (докладний, популярний опис життя та державних і громадських установ)³. Ці переклади були замовлені мені педагогічним бюро губ[ернського] земства, але ж, як тепер не можна нічого друкувати, та й хто знає, коли можна буде, а, між тим, мені потрібно одібрати платню за роботу, то я й надумався предложить ці переклади якомусь іншому видавництву за плату 100 р. за печатний аркуш, або 120 р. (покладаюсь на саме видавництво). Чи не згоднісь (придатні) би вони „Благодійному товариству"⁴, яким Ви заправляєте, або якомусь іншому, котре могло б заплатити мені, перечитавши переклади і ухваливши їх до друку, себто не дожидаючись виходу книжок на продаж? Перекажіть, будь Ваша ласка, кому знаєте з видавців, та й самі зауважьте собі. Я не люблю і не визнаю галицької мови і тих виразів з неї, що увійшли в нашу літературну, то й старався уникати їх, перекладав, оскільки була змога, народною, пристосовуючись до полтавського говору.

Вище я написав Вам, що в Полтаві „тихо", а от зараз, кажуть мені, що сьогодні і вчора трусили трохи не всіх кадетів, шукали зброї, а в юнкерській училищі багато її забрали, пильно розшукують офіцерів і наче б то одного чи двох вбили; українські с-деки і с-ери (з числа відомих, як от Токаревський⁵, Янко⁶ і інші) кудись зникли, бо чутка була, що їх визначено арештувати. Залізна дорога за Решетилівкою розібрана.

11 січня. Поводіння большевиків цілком коректне, мироллюбиве, крім трусів у кадетів, а розстріляно не офіцерів, як вище написав, а хуліганів-злодіїв, котрих пильно росшукують і зараз карають. Вони кажуть, що прийшли приборкати розбещених і п'яних укр[аїнських] солдатів (справді таки в останній час страшенно розбештались, бо ніякої дисципліни на їх не було). Укр[аїнський] штаб кудись втік, як тільки почув про наближення большевиків.

Оце все придбало і все більше набуває симпатії до большевиків, і тим швидче і більше падає престиж Ц[ентральної] Ради, ледве-ледве йдуть на вибори... Тільки й чуеш: „Похвалилась рада, что у нея есть сила и народ слушает ея, а вотъ что оказывається...”. *Виходить дуже погано і прикро* * ... І що то значить дісципліноване військо: 4 місяці полтавські вулиці не прибирались, звощики повернулись у розбійників, крамниці одчинялись тоді, коли схотять прикащики, на головних вулицях з ранку до півночі – натовп солдатів і т. д. Як тільки прийшли большевики, скрізь наліплено „об’явлення” про те (по руські і по українські), щоб нічого того не було і військовий стан знищено. Другого ж дня вулиці прибрано, грабіжники зникли, крамниці вчасно відкрились, натовп солдатів зник, п’яних ні одного не видно, стрілянина перестала і все вчухло і т. д. Усі банки большевики замкнули, в середині перевіряють якісь рахунки, і оповістили, що через два дні всі банки одчиняться. Почтові чиновники було забастували, а потім визнали, що вони мусять служити населенню, а не *большевикам* – *тому й рішили забастовку перервати* і кажуть, що завтра почта почне функціонувати. Що далі буде невідомо, але мені не віриться, щоб було так тихо, і щоб грошей з банків не забрали. Укр[аїнські] солдати порозбігались, кажуть, по домах. Вороги українців злорадствують...

*ІР НБУВ, ф. 44, № 442**

* Рекомендований лист (№ 0390 В) на 3-х аркушах (6 сторінках, 11×23 см), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за трьома відбитками штемпелів на конверті: двома – полтавськими і одним – київським. Адресований: *Київ, Маріїнсько-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові*. Синім олівцем рукою адресата на конверті написана й інша адреса: *Стрітенська, 20* і в лівому кутку стоїть цифра 10. У тексті зустрічаються підкреслення рядків, а також зроблені помітки на полях у тих місцях, де мова йшла про прихід большевиків у Полтаву

* Підкреслено синім олівцем, очевидно, Є. Чикаленком.

¹ ...я переклав три оповіданнячка Єфименкової... Малися на увазі оповідання дослідниці історії України, почесного доктора Харківського університету О. Єфименко (1848–1918), яка студіювала звичаєво-правовий устрій і побут селян північної України та соціальний устрій XVII–XVIII ст. Авторка праць „История украинского народа” та „История Украины и её народа”.

² В листі автор помилково назвав працю: „Англія и ихъ страна”.

³ ...кінчаю переклад книжки (143 сторінки) Пименової „Англичане и ихъ страна”... Мався на увазі переклад праці російської журналістки Е. Пименової, яка в к. 1890-х рр. співробітничала у журналах „Мир Божий”, „Русское богатство” у відділі іноземного огляду. Її перу належало ряд талановитих популяризацій з географії, історії подорожей. Приятельювала з Г. Успенським, В. Короленком, А. Богдановичем, М. Анненським. Авторка спогадів „Дни минувшие. Воспоминания Э. К. Пименовой”. Л. Жебуньов переклав такі публіцистичні нариси Е. Пименової та інших авторів: Англіїці та їх край / Пер. з рос. Л. Жебуньова: Видання Бюро Педагогічного Полтавської Губернської Управи. – Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1918. – 67 с.; Пименова Є. Сербія / Пер. з рос. Л. Жебуньова: Видання Педагогічного Бюро Полтавської Губернської народної Управи. Для школи і „Просвіти”. Вип. 4. – Полтава, 1918. – 35 с.; Слепцова М. Дерево здоров'я / Пер. з рос. Л. Жебуньова: Видання Педагогічного Бюро Полтавської Губернської народної Управи. – Полтава, 1918. Вип. 2. Для школи і „Просвіти”. – 20 с.; Рубакін М. Нещасні пригоди лікаря Ісаака Джема / Пер. з рос. Л. Жебуньова: Видання Педагогічного Бюро Полтавської Губернської Управи. – Полтава, 1918. – 28 с.

⁴ ..., *Благодійному товариству*”... Йшлося про Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг для народу, засноване 1898 р. М. Ф. Федоровським у Санкт-Петербурзі. Голови товариства – Д. Мордовець, О. Русов, П. Стебницький. Серед членів були сотні українців з різних губерній. Подавало до найвищих інституцій імперії записки про скасування обмежень на українське слово. У 1906 р. спільно з Товариством ім. Т. Г. Шевченка видало повний „Кобзар”. Існувало до 1918 р., за 20 років видало 80 брошур, тобто видавало 6–8 брошур щорічно.

⁵ Токаревський Михайло Дмитрович (1884–?) – кооператор і громадсько-політичний діяч на Полтавщині. Ще в 1908 р. організував кооперативний гурток студентів „Ми” у Комерційному інституті Москви. З 1915 р. – член правління Полтавських споживчих товариств. У 1917–1918 рр. – голова Полтавської губернської земської управи, у 1926–1929 рр. завідував кооперативним музеєм при Всеукраїнській кооперативній спілці у Києві, а потім – у Харкові.

⁶ Янко Олександр Петрович (1879–1938) – громадсько-політичний діяч, журналіст, член Центральної та Малої Рад. У 1896–1905 рр. працював у Полтавському губернському земстві, спочатку – помічником секретаря, згодом – завідуючим підвідділом та секретарем відділу земських добродійних установ. З 1904 р. належав до організації українських есерів, був одним з цільних діячів есерівського руху на Полтавщині: розповсюджував літературу, провадив революційну агітацію серед місцевого селянства. За політичні переконання був засуджений на довічне ув'язнення у Сибір. Влітку 1917 р. повернувся на батьківщину, був обраний головою Полтавської губернської ради робітничих і селянських депутатів, членом губернської та повітової земських управ, членом ЦК УПСР, з якого був кооптований до складу Центральної Ради. Редагував партійний орган УПСР – часопис „Народна воля”. За періоду Української держави – член Українського національного союзу. Один з організаторів протигетьманського повстання. Після поразки національно-визвольного руху жив у Томську (1920–1923). Повернувся в Україну, працював журналістом.

№ 77

9 лютого 1918 року

9 лютого

Дорогий Євгене Харламповичу! Яка це нестерпима мука – нічого вірного і докладно не знати про Вас та й про інших, про стан теперішній в К[иєві] і таке інше. Большевицькі газети брешуть, що наче б то Ц[ентральна] Рада арештована, де-хто, як от Петлюра, вбиті і т. д. Будь Ваша ласка, ради Бога, напишіть певні відомости! Сьогодні харьк[івські] газети (з К[иєва] – ніяких нема) сповістили, що німці справді йдуть рятувати, і по городу бігають люде, з радістю сповіщають один одного, в Полтаві наче мобілізують військо, і це, кажуть, обурює призованих: „Три роки мучились, а оце знов!!!”. Большевицького війська тут мало, потягли все до К[иєва]. „Сов'єт р[обітничих] і сол[датських] депутат[атів] окріп (головні діячі – жиди) і збираються на ближчих днях ліквідувати земські повітови і губернську управи, сільські уже ліквідовані, а замість їх – комісаріати. Скликаний губернський з'їзд селянський. З них 600 большевиків, а 180 українців, що признаю[ть] Ц[ентральну] Раду київську. В городі покі що тихо, хоч скрізь панує большевізм. В населенні все більше чується неза-

доволення їм, однак голосно ніхто не сміє говорити [про] нього. Настрій дуже нагадує колишнього білого терора. Знов таки прошу Вас написати про себе, і про все... Вчора взяв у Цімбала¹ кілька [чисел] „Н[ової] Ради” за січень (мені редакція не сподобилась посилати, хоч 2 моїх дописа помістила, якесь дивне відношення!..), та з тих чисел нічого певного не взяв про те, як складався і чім кончився міністерський кризіс, бо останнє число – 11 січня. От до чого дожили! А далі, очевидно, ще гірше буде. Чи й тепер Вам кортить побачити тую будучність? Нетерпляче дождатиму Вашого докладного листа, тай не я один дождатиму, а ще й Гр[игорій] Гр[игорович]², котрий переказує Вам поклона, Пав[ло] Ів[анович]³ – хворий. Міцно обіймаю Вас. Всього доброго!

Л. Жеб[уньов].

IP НБУВ, ф. 44, № 443.*

* Закритий лист, написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за відбитками штемпелів, яких збереглося 2. Адресований: *Київ, Маріїнсько-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові*. Аркуш перегорнутий тричі, на титульній сторінці – фотографія Олександрівської вулиці й Великої Петровської площі у Полтаві.

¹ *Вчора взяв у Цімбала...* Очевидно, йшлося про Василя Цімбала, відомого в Полтаві громадського діяча, учасника свята відкриття пам'ятника І. Котляревському у 1903 р.

² *...Гр[игорій] Гр[игорович]...* Йшлося про Ротмистрова Г. Г. – див. лист № 2, прим. 11.

³ *...Пав[ло] Ів[анович]...* Йшлося про Чижевського П. І. – див. лист № 1, прим. 5.

№ 78

19 лютого 1918 року

19/II. Дорогий Євген Харлампович! Хоч би що небудь взяти про Вас. Така нестерпима ця невідомість, що й не сказати!.. Напишіть, ради Бога!.. Газет з К[ієва] нема, чуток – безліч, але

вони якісь фантастичні, та й нічого не розбереш в них. Напишіть правдивих. Тільки й чуєш: „Один жах”, та й усе. Чи лишилась в К[ієві] якась преса? Хто живий? Що тепер діється? От, до чого дожили!.. Песімістичні пророкування надзвичайно швидко, як у казці, збулись... Сьогодні дістав числа „Ради” до 15/І (мені таки й не схотіли посилать, хоч дописи мої помістили), однак з тих чисел нічого не взнав, бо в них і натяку нема про те, що далі сталось. Посилаю цього листа навмання, бо не знаю, де Ви тепер, то може хтось з присутніх у Вашій квартирі одповість мені. Буду дуже вдячний тому! Міцно обіймаю і дожидаюсь, нетерпляче дожидаюсь, звістки од Вас, чи про Вас.

Л. Жебуньов.

ІР НБУВ, ф. 44, № 454.*

* Листівка, написана чорним чорнилом. Датована автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за відбитком одного штемпеля. Адресована: *Въ Кієвъ, Маріинская-Благовѣщенская, № 56, Е[го] В[ысоко]б[лагородію] Євгену Харламповичу Чикаленку.*

№ 79

28 квітня 1918 року

28
IV

Чи живі Ви та здорові, любий Євген Харлампович! Озовіться, будь ласка Ваша! Три місяці почуваю себе одірваним од усього світа, і тому не знаю, що діється тепер в К[ієві], крім офіційальних телеграм. Не знаю також, хто з знайомих людей лишився живий, а хто вбитий, чи знівечений? Доводилось часто, разом з Гр[игорієм] Гр[игоровичем]¹ згадувать Ваши пророчі листи... Прямо як в око вліпили!

Третій тиждень я хворий і тому почуваю себе морально ще гірше. Надій ніяких нема в мене... А тут ще біда з матер[іального] боку: Зем[ське] бюро затримало видання книжок, і я не маю замовлень на переклади. Де їх дістати? З наближаючим Великоднем вітаю Вас та Юл[ію] Мик[олаївну] і міцно обіймаю Вас.

Ще ніколи за все життя не доводилось зустрічати свято так сумно...

Л. Жебуньов.

Моя адреса: Соборная Площадь, № 6.

ІР НБУВ, ф. 44, № 444*.

* Листівка, написана чорним чорнилом. Датована автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за відбитками штампелів, яких на кореспонденції збереглося 2. Відправлена 27 квітня, отримана 5 травня. Адресована з Полтави: Київ, Маріїнсько-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгенію Харлампійовичу *Чикаленкові*. Має наклеєну марку вартістю 5 коп.

¹ ...з *Гр[изорієм] Гр[изоровичем]*... Йшлося про Ротмистрова Г. Г. – див лист № 2, прим. 11.

№ 80

2 травня 1918 року

2 тр[авня]

Тільки що взнав про сопр. І'єфак в укр[аїнському] правительстві¹ і не знаю, що думати про це – до чого воно доведе? Як це сталося та що за люде ті, що заступ[и]ли міністерські посади, крім Лізогуба² та Соколовського³, відомих мені, де вони взяли? Будь Ваша ласка, напишіть докладно: куди поділись старі? Тут кажуть, що наче арештовані. Ваши листи, закритого заказного та листівку, одержав і дуже Вам дякую за те, що не забуваєте про мене. Тільки од Вас і взнаю про те, що робиться. Не відповідаю Вам просторо через те, що хворію інфлюенцією. Вітаю Вас з святом і міцно обіймаю. Як почуваете себе, збираєтесь на село, чи ні? Л. Жеб[уньов].

Моя адреса: Соборная площадь, № 6

ІР НБУВ, ф. 44, № 445*.

* Листівка, написана чорним чорнилом. Рік встановлений за штампелями, яких відбилося два: полтавський і київський

(останній відбився частково). Відправлена 3 травня, отримана 8 травня. Адресована: Київ, Маринско-Благовѣщенская, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу *Чикаленкові*. Має наклеєну марку вартістю 5 коп.

¹ Очевидно, йдеться про формування першого, після перевороту 29 квітня 1918 р., гетьманського кабінету у такому складі: голова ради міністрів і міністр внутрішніх справ – Ф. Лизогуб, міністр закордонних справ – Д. Дорошенко, міністр торгівлі – С. Гутник, міністр земельних справ – В. Колокольцев, міністр фінансів – А. Ржепецький, військовий міністр – О. Рогоза, міністр харчових справ – Ю. Соколовський, міністр культів – В. Зіньківський, міністр народного здоров'я – Ю. Любинський, міністр освіти – М. Василенко, міністр шляхів – Б. Бутенко, міністр юстиції – М. Чубинський, міністр праці – Ю. Вамер, державний контролер – Г. Афанасьєв, державний секретар – І. Кістяковський.

² ...крім *Лизогуба*... Мався на увазі Лизогуб Федір (1851–1928) – громадський діяч родом з Чернігівщини, гласний Чернігівського губерньського зібрання (1886–1901), голова Полтавської губерньської земської управи (1901–1915). У 1918 р. – міністр внутрішніх справ і голова Ради Міністрів Україньської Держави, проводив помірковано-консервативну політику, шукав згоди з Україньським Національним Союзом.

³ ...*Соколовського*... Мався на увазі Соколовський Юрій (?–1922) – земський діяч родом з Полтави, завідувач агрономічним відділом Полтавської губерньської земської управи, один з творців Спілки Південних земств у справі переселення до Сибіру.. За Україньської держави – міністр харчових справ у першому кабінеті Ф. Лизогуба.

№ 81

29 квітня 1918 року

$\frac{12}{V}$ н. ст.

Усі Ваші листи, любий Євген Харлампович, я одержав зо всіма Вашими пророкуваннями, котрі здійснились до дрібниць... а зараз дістав В[ашого] листа од 7/V. Усі Ваші думки, а найсильніше Ваше обурення с[оціалістами]-ф[едералістами]¹ цілком поділяю, та й не я один. Боже мій, яка це дурість, яке нерозуміння стана річей! Це ж не діячі громадські, а студенти, що начитались книжок, не здатні зрозуміти життя. Я не жалкую про те, що вони

не пішли в міністри, бо вони не здатні бути державними діячами, а ні бельмеса не розуміють в них, а тому й не змогли б налагодити порядку, а все тільки й думали б про те, щоб не одступитись од букви тієї науки, що вичитали з книжок, користі од них не було б ніякої. Мене обуряє принципіальна їхня опозиція. Кажу Вам, що не я один, а чимало тутешніх люде[й] не можуть спокійно говорити про с[оціалістів]-ф[едералістів]... Я не повірив би такому безглуздю, коли б не читав всього того в газетах та у Вашому листі. Очевидно, вони ніколи не доростуть до того, щоб розуміти реальні життєві справи, то нехай і не йдуть до них, а лишаються письменниками, або іншими робітниками на полі письменства чи на якомусь іншому теоретичному. А от Василенко² вражає мене надзвичайно, вражає так радісно, що я хотів би обняти і горяче зацілувати за його промову на кадетському з'їзді. Це – доросла людина, котра розуміє стан річей і здатна до державної діяльності, і тим більше честі йому, що раніше він стояв на протилежній позиції... Цей розуміє і покоряє своєму розуму свої думки і симпатії. Велика хвала йому, а в будучині – ще більша слава йому! Його ім'я стане історичним, аби тільки не заблудивсь кудись в бік. Дуже прошу Вас переказати йому мого найщирішого, братняго, привітання і поцілунка. Всіма силами моєї душі і серця бажаю йому сили, здоровля і твердості на путі своїй.

На великий мій жаль, Шемет³ взяв тут Ліпинського⁴ і силою повіз до Києва на посаду міністра чи товарища. Він не здатний до такого діла, а тільки настраждиться страшено, тоді як дуже здатний до письменства і багато користі для укр[аїнської] справи зробив би на тому полі. Конче, він доросла людина, далеко старіший од хлопців – с[оціалістів]-ф[едераліст]ів, але ж нема у нього здібностей практичного державного діяча, вдача невідповідна. Умовте його не братись за це діло і прочитайте йому з мого листа.

Тепер про Вас: як[е] це горе, що Ви не пішли на посаду якогось порадника до кабінету мін[і]стрів! Ви не змогли б, через нездоровля, правити якусь фактичну справу державну, а поради Ваши були б *надзвичайно цінні*. Не я один визнаю цього, і тому дуже й дуже сумуємо з приводу Вашого ухилення. Поміркуйте

про це уважно! Подумайте, що доля України тепер цілком залеже од того, хто буде радити міністрам, як і що робити. С[оціалісти]-ф[едераліст]и можуть виправдатись буквою свого закону, а Ви не маєте й того виправдання. Коли вже ніяк не хочете занять офіційну посаду, примостіться якимсь приватним радником, в крайнім разі, хоч посередно через Василенка. Ради Бога, подумайте про це уважно.

Дивуюсь тому, що Шелухін⁵ та Дорошенко⁶ не пішли до кабінету, найбільше жалкую про Шелухіна, бо Дорошенко, мені здається, поверховна людина. Які посади, чи якусь позицію держать тепер діячи „Союзу визволення”⁷, чому не чути про них? Велику справу зробили вони що до виховання бранців, коли це діло їхніх рук. Бранцями усі втішаються тут, а один з них вразив усіх присутніх на просвітянському з’їзді, що одбувся на сіх днях, вразив культурністю, розумом, освітою своєю. Невже усі вони такі! Коли побачите Івана Пасішника, перекажіть йому мого поклону. Хотів би я побачити його, та може й посаду якусь виклопотав би для нього, коли одужаю. Я вже другий місяць такий хворий інфлюенцією, що нікуди не вихожу, а люде до мене ходять. Живу у Олек[андра] Август[овича] Левицького, дірктора училищного інститута. Страшно сумую з приводу хвороби, одсутности помешкання свого (не можу знайти відповідної кімнати) та не знаю як далі жити, що робити? Коли б затвердився б громадський стан в Києві, наладився б порядок, та знайшлась би посада по моїх силах, то може й до Київa повернувся б. Тільки знов таки і в Києві чи знайшов би кімнату? Бо моя квартира занята, та вона й вохка, через неї може й хворів. Одно слово – моє особисте становище дуже кепське, але доля України найбільше та найсильніше тривожить мене. Чи вийде щось дотепне з цього перевороту, особливо, при тому, як найсвідоміщі елементи ухилиються од справи? Чи не запанують „меншости” над нами ще гірше, ніж колишній уряд? Ці думки не дають мені спокія ні в день, ні в ночі. А до того ще й голод справжній насувається, бо од самої зими – ні одного дошу, все гине, засихає, а чимало й зовсім пропало...

Ви пишете, що Грушев[ський] „опростоволосился”, а тут кажуть: „опозорився”, авторітет його страшно впав; хіба згодом,

науковою роботою підійме його. Куди подівся його великий розум?..

Пишу Вам якось підсвідомо, бо голова страшно болить, хоч інфлуенція вже в останньому періоді, може через кілька днів дозволить лікарь вийти з дому. Не можу далі писать. Міцно обіймаю Вас, дякую за Ваши листи і цілую Вас.

Л. Жеб[уньов].

Чому „Н[ову] Р[аду]” припинили мені посилати. Я написав їм ще до Різдва два чималих дописа. Вони цілком помістили їх і все таки газети не посилали. Нарешті, Данько добився, що стали посилать, і зразу одержав силу чисел за два місяці, а потім знов перестали. Адже я одробив би їм писанням, бо в них нема дописувача з Полтави. Поклопочиться, пожалуста, щоб посилали, бо тепер почта наладилась, попросить Єфремова, бо Ніковський, мабуть, не уважить мого прохання. Чи не знаєте чого про Саливона⁸? Де він і як живе?

ІР НБУВ, ф. 44, № 447.*

* Лист на 4-х аркушах (8 сторінках із зошита, 13,5×21 см, папір жовтий), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем. Рік встановлений за відбитками штемпелів (2 – повних і чітких і 3 – слабо відбиті половинки). Адресований: *Києвъ, Маріинсько-Благовѣщенская ул., № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленку.* У тексті зустрічалися підкреслення блакитним олівцем, а також важливі місця тексту виділені олівцем вертикальними лініями. На 2-му аркуші на лінії складання листа вирваний шматочок паперу, але це механічне пошкодження прочитання тексту не ускладнило. При листі зберігся конверт, що має стандарти, відмінні від попередніх. На нього наклеєна марка вартістю 5 коп.

¹ ...с[оціалістами]-ф[едералістами]... Йшлося про членів Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), в яку перейменувалася 25 червня 1917 р. Українська радикально-демократична партія. До неї входили Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Ніковський, С. Шелухін, О. Шульгин та ін. Після жовтневого перевороту у Петрограді виступала за неза-

лежну українську державу. Брала активну участь у створенні Центральної ради, більшість її членів виступила проти співробітництва в уряді П. Скоропадського. Вже 29 квітня тимчасовий голова Ради міністрів М. М. Устимович почав переговори з соціалістами-федералістами про їх входження до гетьманського уряду. У ході переговорів есефам було запропоновано 7 міністерських портфелів, від яких вони відмовилися. До співробітництва їх закликав і новопризначений голова Ради міністрів М. Василенко. Але вони скликали міжпартійну нараду, яка проходила у гарячих дебатах і дискусіях, і вирішили звернутися для переговорів до начальника штабу німецьких військ генерала Гренера, якому висунула 5 вимог, за умов дотримання яких вони погоджувалися вступити у ново-сформований уряд. Але поки велися переговори, уряд був сформований.

² *Василенко...* Йшлося про Василенка М. П. – див. лист № 71, прим. 2.

³ Шемет С. М. – див. лист № 41, прим. 2.

⁴ *...Липинського...* Мався на увазі Липинський В'ячеслав Казимирович (1882–1931) – історик, політик, публіцист. Автор праць „Україна на переломі”, „Релігія й церква в історії України”, „Листів до братів-хліборобів” та ін. З початком лютневої революції разом з С. М. Шеметом організував хліборобські сили в на Полтавщині, формувал українську кінну частину для боротьби за незалежність Української держави. Навесні 1918 р. його призначили послом України у Відні, залишався послом і в часи УНР.

⁵ *...Шелухін...* Шелухін Сергій Павлович – див. листи № 5, прим. 2, № 21, прим. 5. У роки української революції був членом УПСФ, у 1917 р. – головою Українського революційного керівного комітету в Одесі, членом Центральної ради, очолював позапартійну фракцію самостійників. Автор концепції відновлення державної самостійності України у лютому 1917 р. на підставі історико-правових норм. Генеральний суддя, міністр судових справ УНР в уряді В. Голубовича (1918), член Державного сенату Української Держави. Голова української мирної делегації на переговорах із більшовицькою Росією. Міністр юстиції УНР в уряді В. Чехівського в добу Директорії.

⁶ *...та Дорошенко...* Дорошенко Д. І. – див. лист № 21, прим. 3. У роки революції займався активною політичною діяльністю, був призначений помічником губерньського комісара Київщини, крайовим комісаром Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора. У кінці літа 1917 повернувся до Києва, де Центральна Рада доручила йому сформувати й очолити уряд – Генеральний секретаріат, але він зрікся цієї місії через ідейні розходження з М. Грушевським. Був обраний губерньським з'їздом Чернігівщини на посаду губерньського комісара краю.

Навесні 1918 р. виїхав до Галичини і повернувся у Київ після гетьманського перевороту, активно підтримав гетьмана, увійшов до його кабінету на посаду міністра закордонних справ.

⁷ ...діячи „Союзу визволення”... „Союз визволення” – політична організація українських емігрантів з Російської імперії, що діяла у центральних державах (Австро-Угорщині й Німеччині) під час Першої світової війни 1914–1918 рр. Його члени вважали себе представниками українських інтересів і намагалися здобути незалежність України. До президії організації входили: О. Скоропис-Йолтуховський, В. Дорошенко, А. Жук, М. Залізник, Д. Донцов, А. Меленевський. „Союз” у роки війни розгорнув широку інформаційно-представницьку діяльність у державах Європи, мав своїх представників у Німеччині, Туреччині, Болгарії, Румунії, Італії, Швеції, Норвегії, Швейцарії.

⁸ Чи не знаєте чого про Саливона... Саливон Г. – див. лист № 46, прим. 4.

№ 82

5 вересня 1918 року

5 вересня

Дорогий Євген Харлампович!

Я думав, що Вас нема в Києві, бо мовчали усе літо, а вчора повертаючись з Гадяча до Полтави, стрівся з Полетикою¹, котрий каже, що Ви в К[ієві], то я знов з проханням до Вас: не лишайте мене, любий друже, без відомостей з київського життя, бо хоч газети пильно читаю, але в них – тільки натяки про те, що діється в „столиці”. Дуже нудно гадати, а не визнавати докладно. Одначе, навіть з натяків видно, що будівання укр[аїнської] держави – як мокре горить: іноді ніби то й спалахне, а більше того – потухає... Пробуваючи на глухій провінції, мене цікавило: чи обходить укр[аїнську] людність оте будівання? Аніскільки. Що ж до городської буржуазної людности – обходить з того боку, що „от треба вчитися укр[аїнській] грамоті, і видумали ж таке”! Однак – вчаться пильно: самі впоряжують приватні укр[аїнські] курси, грошей і часу не шкодують на вчення українознавства, виписують лекторів, книжки купують і т. д.

Боячись, щоб їх не поскидали з посад, або надіючись дістати кращу посаду. Тим не менше, це приневолення себе з мотивів

тільки матеріальних непомітно для них самих привчає їх до того, з чого раніше тільки кепкували... Для сторонньої людини, яким я був, дуже помітне, хоч не поважання до українства, але – примирення, а в деяких і поважання. Слухаючи людей, що бували в міністерствах і чули, як там ставляться *всі* до укр[аїнської] мови, я скажу Вам, що на провінції нема такого огідливого відношення, огідливого [до] непристойности. Коли так побуло б хоч літ п'ять – провінція цілком українізується. Про мужиків і говорить нема чого, бо в них це – природно. На жаль, судячи по тому, що чуто з Києва – навряд вдержиться так п'ять літ, бо скоро все правительство і всі урядовці будуть тільки „московини”, як пише „Відродження”². І до революції не було такого массового обрусення на Україні, як тепер насунулось. Щось страшне настало! Та хоч би вони справді встановили діловий стан края, як люде з стажем, а то ж і того не видно, ні в економічній, ні в судовій, ні в військовій і ні в якій иншій справі. Прямо не розумію: що вони роблять? Невже тільки гроші одержують, та й усе?! Коли знаєте що з цього боку – напишіть. Що до мене особисто – життя в Гадячі підправило моє здоровля і нерви заспокоїлись, але ж боюсь, що все скоро зникне. З великим страхом думаю про наступаючу зиму, як я переживу її? Рішучо не можу виносити холоду!

Коли б я дістав порядного замовлення перекладної роботи, не вагаючись, неодмінно поїхав [би] на зиму до Криму, або в Сочі, але ж де його дістанеш? Хто дасть таку роботу? Живучи в Полтаві, я нагадую про свою нужду в роботі, то й маю заробітка, а як виїду – ніхто не пришле мені роботи. Через те й мушу з жахом дожидати тут зими, а зимою певно хворітиму і страждатиму, як страждав минулої зими.

Погана перспектива!..

Бувайте здорові і прошу писем мені. Увесь Ваш Л. Жеб[уньов].
Моя адреса: Олександрівська, № 44* .

*IP НБУВ, ф. 44, № 448**

♦ Лист на 2-х аркушах (4-х сторінках, 13,5×21 см, папір жовтий), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише

* Останні три речення написані з лівого боку аркуша.

числом та місяцем. Рік встановлений за відбитками штемпелів, яких на конверті відбилося 3. Відправлений 25 серпня, отриманий 7 вересня. Адресований: Київ, Маріїнська-Благовіщенська вул., № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові. На першому аркуші і його звороті частина тексту виділена вертикальною лінією синім олівцем, очевидно, рукою Є. Чикаленка. Також над текстом він написав адресу кореспондента, подану автором у кінці. На конверт наклеєна марка вартістю 25 коп.

¹ ...*стрівся з Полетикою*... Мався на увазі Полетика Володимир (1886–?) – земський діяч з Полтавщини, маршалок Миргородського повіту, у 1918–1919 рр. – перший секретар українського посольства у Відні.

² ...*як пише „Відродження”*... „Відродження” – щоденна безпартійна демократична газета, що виходила у Києві у 1918 р. Її редактор – П. Гаєнко. Обстоювала рідну мову й школу, виступала за економічні й політичні реформи, українізацію, розумне проведення аграрної реформи і наділення селян землею. Серед її постійних дописувачів і співробітників були: В. Бурлака, А. Войнаровський, К. Вишевич, П. Гай, О. Грушевський, М. Залізник, М. Кошиць, М. Сумцов, М. Сріблянський, К. Стеценко, Г. Чупринка та ін.

№ 83

26 вересня 1918 року

9 окт[ября] н/с

Любий Євген Харлампович! Давненько одержав Вашого листа од 18/IX, а досі не одповів, бо скоро після того знов скоїлось мені нещастя: захворів „іспанкою”¹, а з неї вийшло саме нещастя – поновився ішіас в найгострійшій формі: ні ходить, ні стоять нема ніякої змоги та ще гостро болить, навіть тоді, коли й лежу... Пишу Вам напівлежачи. Про душевний мій стан і справжній жах і говорить нема чого... Мабуть, аж до будучого літа калікою лишусь. Безпомічність моя щодо життєвих справ – певна. І в К[иеві] не переживалось такого, як був хворий тим гаспидським ішіасом! Але ж усе таки треба працювати, хоч лежачи чи сидячи – перекладати. Поки що маю матеріялу з педагогічного зем[ського] бю-

ро, а потім і того не буде. Написав до Василенка, щоб з міністерства замовили мені перекладати якісь книги. Одповів, що подбає, але я знаю Василенкові обіцянки-цацанки. Поки що маю гроші на прожиття з мого літнього заробітка в Гадячі, але їх не надовго вистачить. Позичать ні за що не хочу ні в кого, а тому потрібую матеріяла для заробітка. Писав до „Часа”², писав чи переказував через Данька до інших видавництв – ніяких наслідків, а я ж учасник „Часа”, то й вони не зглянулись на мої прохання. Коли б я прохав дарованої помочі, а то ж ні – прохаю змоги заробить, щоб не кончить життя під тинном... В Полтаві життя так подорожчало, що я мушу платити 100 карб. за кімнату та 10 карб. за світло що місяці, а про харчи і говорить нема чого.

Трагедія мого особистого життя такою стала страшною та жахливою, що тепер настав самий такий час, щоб кончить її, але ж ось що вдержує: 4 роки увесь час війни, я не дожидався ніяких добрих наслідків її для України і дивувався тому, що Ви з таким інтересом дождаетесь кінця війни і боїтесь вмерти до того часу. Коли ж сталась революція, счинилось на Україні небувале і нечуване, зникла Ц[ентральна] Рада і настав теперешній стан, хоч який він прикрий та обурюючий – я переповнився вірою, що старого ладу на Україні не буде і що відродження моєї батьківщини, хоч з великими перешкодами і перепонами і дуже повільно, але таки досягне благополучного кінця. Тому я весь цілком оддався тій вірі і з напруженим інтересом стежу за всіма перипітіями державної справи і громадського руху, серце в моїх грудях тріпочиться од тієї віри і надії, жагуче хочеться діждатись наступних подій, хоч будучи напівмертвим... не хочеться тепер вмирати. Оце саме й держе мене на світі, не вважаючи на моє страшне особисте становище, не вважаючи на мою холодну, жорстоку самотність (ця самотність особливо дошкуляє мені, але притулитись до когось – нема в мене таких людей, та й хто схоже?), все таки живу...

Живу тільки тим, що взнаю чи з газет, чи з інших джерел про сучасність. Тому Ви й можете собі уявити, які дорогі для мене Ваші листи, з котрих взнаю більше і вірніше, ніж з інших джерел. Вони для мене – як цілюща вода, не вважаючи іноді на

песимістичний тон Ваш, до якого звик і завжди беру його на рахунок.

Чую я тепер, що налажується укр[аїнський] кабінет³, але – чи краще з того буде? Хоч який ганебний теперешній (в більшості), але ж усе таки вони люде з службовим і діловим стажем. Тепер уся державна справа залежить од налаження *ділового* адміністративного апарату, а тоді і націоналізація сама собою прийде. Поперед усього треба наладити державний лад, а між тим українці, хоч і благородні, ідейні, честні, я боюся, що не зуміють наладити його – впаде і держава через те, боюся, щоб не поновилась безглузда мрійність Ц[ентральної] Ради... Кажуть, що в міністерствах завелось страшне хабарництво і інші зловживання, а в міністерствах Ц[ентральної] Р[ади] не було таке? Було, та, ще кажуть, не без участі декого з бувших тоді самих міністрів. Теперішні міністри – зубри, столипинці і таке інше? Правда, але ж ці всі закони можна і повинно змінити в будучому парламенті на поступові, а тепер головно – відновити хозяйський внутрішній апарат держави і закріпити міжнародній. От же, чи здатні зробити це українські свідомі елементи? Це – не складання літературних, поетичних та театральних творів, а щось інше, цілком прозаїчне і вимогаюче знаття практичного життя і справ. Коли ж складеться укр[аїнський] кабінет, вони зразу почнуть витворять мрійні законопроекти, перероблять налажений апарат, а насущні справи спиняться, здійсметься незадоволення і водвориться знов большевизм, може ще й гірший од бувшого, і в результаті впаде укр[аїнська] Держава. От що може бути. Тому, будши на Вашому місці, я й не клопотався про тую перемену, про котру кажуть, що вона наближається. Усе це можна і треба зробити згодом, а не в такий критичний час, критичний зо всіх боків, який настав, та ще у зв'язку з міжнароднім станом цього моменту, що дуже непокоїть мене і ввижаються мені великі страхи... Ця чортова „Антанта”⁴ може наробить великого лиха... Ну, про це годі...

Мене дуже обуряє Василенко тим, що з міністра освіти стає президентом сенату ганебного, і я написав йому палкого і гострого листа з того приводу, але ж не сподіваюся, щоб той лист

вплинув на його. Коли ж Ви самі такої думки, що не слід йому кидати мініст[ерств]а освіти, побалакали б з ним докладно про цю справу, то може він і послухас Вас. Подбайте, підіть до нього.

Де тепер Грушевський, що робе? Нога болить, і я перериваю листа. На сіх днях пошлю Вам книжку мого перекладу; це – перша спроба, тепер можу краще перекладати, можу й белетристичу. Міцно Вас обіймаю і уклоняюсь Юлії Миколаєвни. Де тепер ваші сини і вся сем'я, що з ними? Бувайте здорові.

Ваш Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 44, № 449.*

* Лист на 2-х аркушах (4 сторінках, 13,5×21 см, папір жовтий), написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем за новим стилем. Рік встановлений за відбитками штемпелів, яких на конверті 3. Відправлений з Ялти 9 жовтня, отриманий 12 жовтня. Адресований: *Київ, Маріїнська-Благовіщенська вул., № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові.* Перед початком листа Є. Чикаленко написав адресу кореспондента, яку той подавав у кінці: *Олександрівська, 44.* На конверт наклеєна марка вартістю 50 шагів та на звороті поставлений відбиток „УНР”.

¹ *...захворів „іспанкою” ... „Іспанка” (іспанська хвороба) – інфекційне захворювання, клінічно подібне до гострого респіраторного. Починалося запаленням дихальних шляхів та високою температурою (39–40°). Основні симптоми – головна біль, млявість, неврологічні болі, кровотечі слизових оболонок. Тривала від двох до семи днів, після неї хворий почував себе нервово пригніченим. Епідемія хвороби розпочалася в Іспанії і швидко поширилася на схід та північ. В Україні спалахнула влітку 1918 р. і, як писала газета „Відродження” (ч. 149, 2 жовтня 1918, с. 3), за те літо нею перехворіла ½ населення Києва.*

² *Писав до „Часа” ... „Час” – див. лист № 68, прим. 2.*

³ *...налажується укр[аїнський] кабінет... Очевидно, йшлося про формування нового кабінету міністрів, який був затверджений гетьманом П. Скоропадським 24 жовтня 1918 р. У ньому переважала національно-самостійницька течія. Складався новий кабінет з: голови ради міністрів – Ф. Лизогуба, міністра військових справ – А. Рогози, міністра закордонних*

справ – Д. Дорошенка, міністра народної освіти – П. Стебницького, міністра праці – М. Славінського, міністра судових справ – А. Вязлова, міністра ісповідань – О. Лотоцького, міністра шляхів – Б. Бутенка, міністра народного здоров'я і опікування – В. Любинського, міністра фінансів – А. Ржепечького, міністра земельних справ – В. Леонтовича, міністра продовольчих справ – С. Гербеля, управляючого міністерством внутрішніх справ В. Рейнбота, міністра торгу й промисловості – С. Меринга, державного контролера – С. Петрова й державного секретаря – С. Завадського. У формуванні цього кабінету активну участь взяли діячі Національного Союзу. Від нього, як кандидати, пройшли О. Лотоцький, П. Стебницький, А. Вязлов, В. Леонтович і М. Славінський. Але, незважаючи на цю участь, провідники Національного Союзу відмовилися підтримувати „українізований” кабінет міністрів.

⁴ Антанта – союз держав-учасниць Першої світової війни, створений у 1904 р. з метою протистояння Четвірному союзу. До нього входили: Англія, Франція, США (до 1917 р.), Росія, Італія, Бельгія, Сербія, Греція, південноамериканські республіки. У 1918 р. Антанта вдалася до об'єднання антибільшовицьких сил, але була протинником самостійності України. Союз підтримував Добровольчу армію, яка намагалася відновити „єдину неділиму Росію” й українську позицію розглядала як більшовицьку. Від січня 1919 р. уряди УНР та ЗУНР шукали контактів з дипломатами Антанти, але весь час наштовхувалися на їх русо- та польськофільські настрої. У серпні 1919 р. У. Черчіль та Ж. Клемансо спробували схилити Денікіна до порозуміння з урядом УНР, але їхні заходи не досягли успіху.

№ 84

19 жовтня 1918 року

19 жовтня 1918 р.

Любий Євгене Харламповичу!

Духовно я живу тільки звістками про те, що робиться в К[иеві], а тому кожний Ваш лист – справжня епоха в моєму сумному житті. Читаю й перечитую його та вельми жалкую про те, що не можу особисто побалакати з приводу прочитаного, навіть поспоритись з Вами, коли з чим не згоджуюсь. От, хоч би про Василенка. Я добре знаю всі його хиби (про помешкання для гімназій – цілком незрозуміла для мене ця історія, і в чому тут вина власно Василенка), знаю як він ставиться до ук[раїн]ства,

але разом з тією уміркованістю, він людина ділова, досвідчений в житті і не дурний, то я й держуся тої думки, що він зробить хоч і не в тих розмірах, як нам бажано, зробить може тільки наполовину проти наших бажань, але тая половина буде добре, солідно і міцно зроблена, увійде в життя. Мені вже так настоїдди хапливі мрійники та лехковажна їхня балаканина (наговорить купу красних слів, а на ділі – пшик), що й чути не можу цієї порожнечи... Так і пригадується Ц[ентральна] Рада, котра доводила мене до скаженини! Так от я й кажу, що я швидче задовольнися б Василенком, ніж недотепним Стешенком¹ з його пусто-порожньою балаканиною. До того ж ще я страшенно боюся, щоб ця посада не попала до рук такого як Дор[ошен]ко², якого Ви вірно схарактеризували (от Вам і щирій українець, а що з нього?); або до Багалія, котрий робитиме розумно, діловито, але... тільки до слухного часу; як тільки подме вітер з іншого боку – ту ж мить зрадить... Пригадайте його промову в Державній Раді, коли він „переконано” говорив, що укр[аїнська] школа годиться „для глухих захолюстій, куда не проникла еще русская рѣчь”, та й то, „какъ переходная ступень къ русской школѣ” і т. д. Цілком – „Тихія заводи” Струвовські³. Я знаю з певних джерел, що ця промова його зробила величезне вражіння, бо „вотъ чистой воды украинофил, а между тѣм, что говоритъ! Ему то уже надо повѣрить”. Ніхто не тягнув його за язик верзти таке, а просто хотів підладитись під того вітра, що дув тоді. Таке саме утне й тепер, коли укр[аїнська] справа захитається, а, стоячи на такій відповідальній посаді, як міністр освіти – великого лиха може накоїть, чого ні в яким разі не зробить Василенко. Це – певно. Я міг би подати чимало інших прикладів з діяльності і життя Багалія в інших сферах, але не варто розписуватись про це. Як Ви там собі хочете – невірна людина з нього. Коли б я був певний в тому, що укр[аїнська] справа не захитається, я нічого не сказав би проти запрохання на цю посаду Багалія, бо справді – розумний і практичний, але тої певности нема у мене, тому й дивуюсь, що Ви пропонуєте його. Цілком інша річ – Стебницький. Я всім поступився б, щоб посадить його на цю посаду, визнаю тільки достоїнства за ним, і ніяких хиб не знаю, але – чи схоче він?

Мені чогось здається, що не схоче. Тоді – біда, бо нікого іншого певного та розумного не знаю. От через те я й держався б Василенка до того часу, поки визначиться людина без його хиб, без кадетизму, але певна і толкова, а головно – не плигач. Я й раніше не любив плигачів, а тепер ненавиджу цю максималіст[сь]ку породу людей. Нехай їм біс!

Чи вдержиться укр[аїнська] держава? Боюсь, що не вдержиться, але зовсім не через те, що кабінет не український, а – через ту складну міжнародню комбінацію, яка переваже всі інші обставини. Тільки німці і оборонили б, але ж їхній престиж в європейській політиці впаде після цього „миру” і настане для них щось вроді того становища, яке було для Прусії після наполеонівської епохи. Вони повинні будуть слухатися того, чого захоче Антанта, а їй не до вподоби укр[аїнська] самостійність. Це й тепер уже видно. Хоч і кажуть, радіють наші безглузді газети, що настає „миръ та благодать” (як це нагадує таку саму безглузду їхню радість і сподіванки в початку війни!), але я певний в тому, що настане верховодіння Антанти всією Європою, і тоді може буде в 10 разів гірше, ніж було до війни, а найбільше Англія дасться в знаки всім. Укр[аїнська] самостійність може впасти, але мене головно обходить: аби закріпилась та розвинулась укр[аїнська] культура. Оце мені болить, цей інтерес держе мене на світі, не вважаючи на всі прикрі обставини мого життя. Тому Ви й можете собі уявити, як я стражду душою з того, що не можу прикласти рук до роботи важнішої, ніж якись там переклади книжок. От моє горе! Ви пишете про посаду радника в мін[істерстві] внутр[ішніх] справ. Може й здатний був би до тієї роботи, але помимо того, що хворий – як би я міг допомагати „Укр[аїнському] Столипінові” (а що він Столипін – це видно з його промов), коли мені противна ця внутрішня політика, бо я переконаний в тому, що вона розвине укр[аїнський] більшовізм, не кажучи вже про те, що мені жалко народа, більшість якого він хоче повернуть у старці. Не помирився б я з цією політикою. Та що й говорить про такі мрії, коли от тільки сьогодні вискочив такий день, що трохи легше почуваю себе, а завтра знов скигли-тиму. Ах, яке це нещастя, а головно тому, що боюсь затягнеться

до весни хвороба. Міг би вигоїть тільки в Києві (в Полтаві нема таких лікарень, або хоч є хоре[є]чні, та ходить до неї не можу, а їздить – треба силу грошей витратить, разом з платою за гоїння), та в того лікаря Успенського, що виправив мене три роки назад, але ж це неможливе для мене: теж силу грошей треба, та й не міг би сам переїхати, а допомогти – нема кого.

Сьогодні одібрав запросини на одкриття університета в Камінці⁴. Це мені нагадало, як я їздив туди гуртовать до „Тупа” – який я був тоді щасливий та бадьорий, порівнюючи з теперешнім станом, і як би я хотів поїхати на це свято, побачитись з тими людьми, що навернув тоді, та отже!.. Пошлю телеграму до університету та листа до Солухи⁵.

Чи був у Вас мій колишній учень Якименко? Дуже прошу Вас: приголубте його, нехай він до Вас ходє. Я послав його до Вас більше для того, щоб він познайомився з Вами да тими, хто буває у Вас, а не ради посади йому, бо в цій справі не покладався на Вас.

Цього року трохи не весь 8-й клас з гадяцької гімназії вийшов національно свідомий, і я пишаюся тим, бо чимало допоміг їм в тому, декому особисто, а всім – літературою: 4 роки годував нею. Через те мені й ходить про те, щоб вони не збились з путі. Якименко найбільше впливовий на весь гурток і був головою у них. Розпитайтесь у нього, як вони вперше прийшли до мене. Цим літом вони святкували щось вроді ювілея гуртка, передаючи владу молодшому гуртку, що вчиться ще, а мені піднесли книжку з таким написом, що розворушили моє серце... Якименка я найбільше люблю, бо дуже щира людина і з ініціативою. Сподіваюся, що з нього вийде путній діяч. Коли б уже, господи, вони швидче вивчились та вирости! Вся моя надія на це покоління, та, на жаль, не доведеться вже побачить їх уже громадськими діячами.

Потім, от ще яка у мене особиста справа: як Вам відомо, я давно зробив заповіта в конторі Шепфєльда і залишив там його на схованку (копія нотаріально засвідчена – у мене), контора закрилась, а всі книги нотаріальні (заповіт же, мабуть, вписаний і в книгу?) мусіли поступить до архіва окружного суду, але я боюся: чи не знищили большевики архіва того, як знищили в

Катєринославі? Коли знищили, що мені тоді робить? Чи матиме силу моя копія, бо вона ж нотаріальна?

Зробить нового заповіта – страшно дорого по теперішнім нот[аріальним] таксам, мабуть, до 200 р. Тепер такий розход для мене – непосильний, та може воно й не треба. Коли б Ви були, ласкаві, щоб розпитались у Галагана⁶¹! Це ж громадська справа, та й Ви в числі душеприкащиків. Я заповів всього майна, в чому б воно не було, на урядження учительської семінарії української, а тепер і не знаю, чи до діла це, бо ж уряджуються вони на державний кошт, а на що треба б при сучасних умовах – сам не знаю. Як Ви думаете про це? Взнайте у Галагана і напишіть мені Вашу думку не гаючись, бо хто знає, що може статись зо мною? З того часу, як я одержав наслідство од матері, я не витратив на себе ні одної копійки (тільки „Раді” допомагав з капітала), а жив виключно з дохода, і тепер твердо держуся того, щоб не було зо мною, не визнаю за собою иншого права. Майно моє (грішми) потроху повертається мені і, певно, повернеться згодом усе. От тільки не знаю, чи повернуться процентіві папери, що большевики забрали з харківського державного банка? Вони були там сховані і росписки є в мене.

Пишу Вам цього листа вже другий день, бо довго не можу сидіть: шорпає в нозі. Вчора було легче, а сьогодні – знов гірше. Усе залежить од того стану, що на небі: ясне воно, чи збіраються хмари, а як піде дощ – мені зовсім не болить. Кінчаю листа і міцно обіймаю Вас. Чому не написали про Грушевського? Що з ним? От людина втерляла усього свого такого великого престіжа і, певно, вже й не поверне в колишній мірі. На провінції ніхто й не згадає про нього, або згадують з злобою чи з посміхом. Бувайте здорові!

Сьогодні або завтра мої солдати перевезуть мене на нову квартиру: Прохоровська вул., № 13. Зо страхом перехожу в 13-й №, бо нема іншого виходу. Дуже боюся! Л. Жебун[ьов].

*ІР НБУВ, ф. 44, № 450**

♦ Лист на 5,5 аркушах з блокнота (11×17, 5 см, папір високої якості, цупкий, має водяні знаки), написаний чорним чорни-

лом. Датований автором. При листі зберігся конверт, на якому відбилися 3 штемпелі. Відправлений 20 жовтня, отриманий 22 жовтня. Адресований з Полтави: *Київ, Маріїнська-Благовіщенська, № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові*. На аркуші 2 збоку частина тексту виділена блакитним олівцем рукою С. Чикаленка.

¹ Стешенко Іван Матвійович (1873–1918) – громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець і письменник, викладач Київської жіночої гімназії, член Старої Київської Громади, УСДРП і ТУП, секретар УНТ у Києві, діяльний член НТШ. По революції року організатор і голова товариства шкільної освіти, член Центральної Ради.

² *...як Дор[ошен]ко...* Йшлося про Дорошенка Д. І. – див. лист № 81, прим 6.

³ *...,Тихія заводи” Струвовські...* Невідомо, кого кореспондент мав на увазі.

⁴ *...на відкриття університета в Камінці...* Йшлося про відкриття Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету, яке відбулося 22 жовтня 1918 р. з ініціативи громадян міста – О. Пащенко, В. Приходька, К. Солухи, О. Шульмінського та ін. Організатором і першим ректором університету став І. Огієнко. Навчальний заклад був відкритий у складі 5 факультетів, 65 осіб викладацького складу (11 професорів і 25 доцентів) та 1400 студентів.

⁵ *...та листа до Солухі...* Мався на увазі Солуха Кость Григорович (1869–1922) – громадський і культурний діяч та меценат, лікар за фахом. Після закінчення Київського університету служив полковим лікарем, потім старшим лікарем у Кам’янці. Тут разом з Є. Сіцінським, В. Чехівським організував українську Громаду, після 1905 р. був одним з організаторів місцевої „Просвіти”, у 1908–1917 рр. – її головою. Один із засновників українського університету в Кам’янці-Подільському, працював у ньому як університетський лікар. У 1919 р. викладав на курсах сестер-жалібниць, брав активну участь в Кам’янецькій Всеукраїнській спілці лікарів. Помер 31 січня 1922 р. від плямистого тифу.

⁶ *...щоб розпитались у Галагана...* Галаган Микола Михайлович (1882–1845) – громадсько-політичний і військовий діяч, публіцист, дипломат, член Центральної Ради, Малої Ради, Всеукраїнської ради військових депутатів. У кінці 1917 р. за дорученням Ц. Р. виїхав на Кубань і Дон для переговорів з їхніми урядами. 5 квітня 1918 р., як дипломатичний пред-

ставник УНР, ввійхав до Румунії. У січня 1919 р. призначений головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Після підписання Варшавського договору подав у відставку та емігрував до Відня, згодом – до Праги.

№ 85

11 листопада 1918 року

Чому не відповідаєте, дорогий Євгене Харламповичу, на мого останнього листа (3 аркуши), чи Ви може не одержали його? Пишіть, будь ласка Ваша! Київські газети, особливо, „К[ієвская] М[ысль]”¹ повні натяків на якийсь тривожний настрій в Києві та Одесі, а що саме діється – невідомо, і ця таємність хвилює людей по інших городах. Що саме є?

Перечитав про з’їзд хліборобів² і... жахнувся! Невже вони не розуміють, що своїми постановами оживляють *большевицькій* настрої по селах, та й по городах. Як раз грають на руку руйнуючим елементам, і самі ж хлібороби в першу голову постраждають... Це справді „нічому не навчилися з торішняго до-свіду...”. Дожидаю листа.

Л. Жеб[уньов].

ІР НБУВ, ф. 44, № 446*.

* Листівка, написана синім чорнилом. Недатована автором. Дату встановлено за відбитками штемпелів, яких на кореспонденції 2. Відправлена 10 листопада з Полтави, отримана 12 листопада. Адресована: Київ, Маріїнська-Благовіщенська вул., № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові.

¹ „...„К[ієвская] М[ысль]”... Див. лист № 64, прим. 1.

² *Перечитав про з’їзд хліборобів...* Очевидно, мова йшла про всеукраїнський з’їзд земельних власників і хліборобів, який проходив у той час. 6 листопада перед голосуванням резолюції з аграрного питання, з якою не погоджувалися селяни, делегатський склад з’їзду розколовся на дві частини. Одна з них подала до президії заяву такого змісту: „Нам, хліборобам, з великими земельними власниками, що згубили всяке почуття державного обов’язку, не по дорозі. Ми виходимо з союзу, складаючи свій

дійсний орган – Всеукраїнський союз хліборобів-власників” (Відродження, ч. 179, 7 листопада 1918, с. 3). Мабуть, ці події на з’їзді так збентежили кореспондента.

№ 86

21 листопада 1918 року

Я впав в такий роспач, що й не сказати... Так само, як і Ви, не сподівався на здійснення „ілюзій”, але я не помічав, що й говорячи і думаючи розумом, у серці і душі загніздилась віра... І от тепер жах обняв мою душу, жах тому, що дожидаюсь страшених наслідків, що стосуватимуться і до культури. Але, як це сталося, хто вплинув? І для чого була потрібна така ганебна зміна м[іністерст]ва¹? Без числа питань виникає у мене і не можу ладу дати їм. Може таки через силу поясните – ради Бога! Що до заповіту, то, розуміється, тепер надаю йому більшу вагу, і тому боюсь, що як доведеться поїхати для проживання до моїх родичів (моїх прямих наслідників), то копія мого заповіту може зникнути, і душеприкащики навіть не визнають про мою смерть, то як тут бути? Поміркуйте!

Ваш Л. Ж[ебуньов].

Що діється тепер к К[иеві]? З газет нічого не знаєш.

Невже це правда про Діректорію²? Адже це значить лить воду під млин?*

ІР НБУВ, ф. 44, № 451*.

* Листівка, написана блакитним чорнилом. Недатована автором. Дата встановлена за відбитками чіткого київського штемпеля. Дані ж на полтавському не відбилися. Адресована з Полтави: Київ, Маріїнська-Благовіщенська, № 56, В[исоко]-ш[анованому] д[обродію] Євгену Харламповичу Чикаленкові. На наклеєну марку поставлений відбиток із тризубом, вартість марки – 10 коп. Кореспонденція має дописані збоку речення.

¹ І для чого була потрібна така ганебна зміна м[іністерст]ва... Очевидно йшлося про новий, третій кабінет міністрів, сформований у

* Останні речення дописані з боків листівки.

листопаді 1918 р., з якого вийшла група українських міністрів: Б. Бутенко, А. Вязлов, Д. Дорошенко, В. Леонтович, М. Славінський, П. Стебницький. З української групи залишилися лише міністр здоров'я й опікування В. Любинський. Також вийшли Ф. Лизогуб та військовий міністр А. Рогоза. У новий склад кабінету з попереднього увійшли: С. Гербель, С. Меринг, В. Любинський, С. Петров, В. Рейнбот, О. Ржепецький. Новими міністрами стали – В. Науменко (міністр народної освіти), М. Воронович (міністр ісповідань), Г. Глинка (міністр постачання), В. Косинський (праці), В. Ландсберг (тимчасово управляючий міністерством шляхів), Д. Шущькой (тимчасово виконуючий обов'язки військового міністра), О. Покровський (морський міністр).

² *Невже це правда про Директорію...* Йшлося про Директорію УНР, створену 13 листопада 1918 р. як надзвичайний революційний орган для керівництва протигетьманським повстанням у складі: В. Винниченка (голова), С. Петлюри, О. Андрієвського, А. Макаренка, Ф. Швеця. Після перемоги повстання нею передбачався перехід до демократичних форм державного управління, але у зв'язку із загостренням воєнно-політичної ситуації в Україні, Трудовий конгрес визнав Директорію тимчасовим органом влади в УНР, а її голову – головою держави.

№ 87

4 січня 1919 року

4/І. Сьогодні одержав Вашого листа, дорогий Євген Харлампович, од 1/І, і дуже жалкую, що не дістав зовсім попередніх. Що це за диво? Невже „чорний кабінет” існує? Бо куди ж би вони дівались? Але, яка користь з нашого листування, коли ми не політики і та діяльність – не наших рук. Взагалі ж можу сказати, що й мені не хочеться жити, як і Вам... Щось таке настало, чому й кінця-краю не видно, і тепер я вже нічогісінько не розумію. Тому й не вітаю Вас з святом і новим роком, і ні з чого радіти, нема чого й бажати Вам... Ліпше розкажу про себе. Я досі хворий, ледве перехожу через кімнату, з щіпком, а працювати треба. То Ви й уявіть собі, як це трудно мені! І от на сіх днях одержую од ради місцьової „Просвіти” прохання дозволить їй прохати міністерство освіти, щоб мені було визначено пенсію за мою колишню просвітню роботу, або хоч допомогу для гоїння хвороби. Я був такий вражений і розчулений такою

несподіванкою (у мене й думкі про це не виникло!), що й не сказати Вам... З початку я цілком зрікся, а після того був у мене лікарь, розпитався про те, як я живу, і заборонив працювати стільки, скільки я працюю (я цілий день працюю), казав, що не одужаю, поки не поїду до Євпаторії на грязі, але це гоїння *тепер* разом з подоріжжю коштуватиме не менш 2000 або 2500 р.

Я жахнувся од тих відомостей і дуже зажурився... Що ж мені робити, бо не вироблю за зіму такої суми+витрати на біжуче життя? Як мені бути? І от, завагався з приводу пропозиції „Просвіти”. Доводиться згодитись хоч не на пенсію (бо, може, таки повернеться мені моє майно, хоч процентіві папери, пограбовані більшовиками з харьк[івського] банка, певно, ніколи не повернуться), а на одночасну допомогу для гоїння, але, яка мені неохота, як це мені гірко! Трудно й розказати...

Цей епізод нагадав мені відношення до мене з боку киян-приятелів і мимоволі викликав порівняння. До кого тільки з киян не звертався я з проханням не грошової допомоги, а – роботи перекладної, заробітка прохав, і... нічого не добився, а тут люди, що знають менше, ніж кияне про мою громадську роботу, самі пропонують мені спосіб вибитись з трудного становища і торкнули моє серце невимовно чуло...

Я давно знаю і давно казав, що нігде нема такого холодного і безучасного укр[аїнського] товариства, як київське, і от – новий доказ! Через те я й утік з Київа (уже вдруге), бо знав, що можу вмерти там під тином, як вмер Ковалевський М. М.¹, про смерть котрого взнали уже тоді, коли тіло його лежало в анатомічному театрі. Так і зо мною було б!

Перервав свого листа, бо прийшов один просвітянин з приводу мого зречення, уже посланого мною їй, напосівся, і я дав згоду прохати не пенсії, а одночасної допомоги для гоїння. Що вийде з цього? Невідомо, бо може статись, щой одмовлять у мін[істер]стві, бо я не не знаю, чи є тепер хто, який би знав про мою роботу 14-літню. Холодний² ледве знає докладно, а Василенко добре знав, так нема його там. Коли не одмовлять, дуже не хочеться мені, щоб писалось про це в газетах, страшно не хочеться („Відродження”, певно, напише!), бо я вважаю, що

допомогу позичкою, і при першій змозі поверну, або пожертвую на якусь громадську справу. Швидче може бути, що одмовлять, бо люде знають, що я – не бідна людина і мало хто знає, що я вже 3-й рік не користуюсь своїм майном, а частина його уже загинула через большевиків. Ну та нехай буде як буде! Ото й усе, що можу сказати Вам про себе. Що до громадського життя, нічого не знаю, крім того, що пишеться у „Н[овій] Раді”, та й не знаю, чи посилатиме[ться] вона мені у новому році, бо от сьогодні уже не дістав. Мабуть, не посилатиме[ться]? Тоді й того не знатиму. І це також доказ безчужности буде, бо скільки я робив для „Ради”, навіть гроші свої витрачав на неї, а тепер жалко одного примірника мені... Невже вона збідніє од того?

Бувайте здорові та напишіть, ради Бога, бо пропаду од нудьгі... Ваш Л. Ж[ебуньов]

*ІР НБУВ, ф. 44, № 452**

* Лист складається з двох частин: перша написана на бланку закритого листа, а друга – на звичайному аркуші із зошита у лінію, блакитним чорнилом. Останнє речення і підпис дописані кореспондентом на останній сторінці з лівого боку. Рік встановлений за змістом. На закритому листі відбилися 3 штемпелі. Адресований: Київ, Маріїнська-Благовіщенська вул., № 56, В[исоко]ш[анованому] д[обродію], Євгену Харламповичу Чикаленку. На нього наклеєні 4 марки різної вартості: 5 коп., 50 і 10 шагів та 2 шаги. Частина тексту з розповіддю про допомогу Л. Жебуньову виділена вертикальною лінією олівцем.

¹ ...як вмер Ковалевський М. М... Мався на увазі Ковалевський Максим Максимович (1851–1916) – російський і український правознавець, історик, академік Петербурзької Академії Наук, викладач Петербурзького університету. У 1905 р. обраний до Державної Думи, а в 1907 – Державної ради. Автор зробив помилку в ініціалі названої особи, назвавши її М. В., тому у тексті документу В. поправлено на М.

² *Холодний...* Холодний Петро (1876–1930) – відомий маляр та громадський діяч. За доби революції й української державності працював у секретаріаті народної освіти та міністерстві освіти, за часів Директорії – товаришем міністра. У 1920 р. виїхав з урядом УНР за кордон.

Хоч я й дав собі зарок не втручатись у справи „Ради”, але ж вчора в численному гурті людей, що повернулись до К[ієва] з великодніх канікул, довелось мені чути таке глузування, переказане з провінції, що не можу втерпіть (пече в серці!), щоб не переказати і Вам. Глузують, головно, з одділа „Дописів”, про якого кажуть, що він не тільки втерняв інтерес в цьому році для читачів (провінція цікавиться їм), а ще й викладається безграмотно (і справді таки – перечитайте, щоб не ходить далеко, хоч би у вчорашньому числі). Кажуть: „Один одділ газети був дотепний, тай той попсувався”. В інших одділах читаються тільки статті Єфремова, а чимало є таких передплатників (особливо з інтелегентних), що й не розгортають „Ради”, бо звикли до того, що нема там цікавого матеріалу до читання; передплачують тільки з патріотизма. І сьому я вірю, бо сам бачив у Катеринославі у 2–3 передплатників кучі нерозпечатаних чисел.

Обіцяли мені вчора подати ймення 3-х дописувачів до „Ради”, давніх, котрі тепер зріклись писати до „Ради” через неухагу до їхніх дописів, хоч їхні писання до теперешняго часу завжди містились з охотою (про се було писано їм в „Листуваннях редакції”). Далі не переказуватиму, бо й так прикро...

Не диво, що передплата упадає. Л. Жеб[уньов].

*ІР НБУВ, ф. 44, № 455**

♦ Лист без традиційного початку, написаний чорним чорнилом на зім'ятому аркуші. Недатований автором. За змістом допускаємо, що він відноситься до початку 1909 р., бо тематично пов'язаний із сюжетами листа № 21 за 22 грудня 1908 р. Невідомо, чи був адресований на редакцію, чи особисто Є. Чикаленку, бо у тексті немає жодного звертання. Зберігається під одним номером з попереднім листом. З правого боку зверху є механічне пошкодження, яке ускладнило прочитання окремих слів.

28 січня б/р

28/Л.

Дорогий Євген Харлампович!

Позавчора я отповів Вам на Вашу картку, а вчора взяв з К[ієва] про те, що „Часу” замовлено з різних місць (навіть з Москов[ського] народ[ного] університету!¹) книжок на 9000 р., а він зможе послать ледве на 2000–3000 р., та й у Степаненка чимало замовлень. Отже, треба поставитись до цього лиха (якого не можна рівнять з відсутністю театра) з відповідною увагою... Я не знаю стану справи з капиталом, але ніяк не пойму віри тому, щоб не можна було, хоч би з убитком, реалізувати частини його для книговидавництва. Аби тільки завзятись на тому! Невже нема рятунок од тієї біди, яка вже настала – од недостачі літератури? Не репресії, про які пишете, лякають мене, а от це лихо вгоняє мене в невимовний жах... Чи не побалакали б Ви про цю справу з кім слід, тим більше, що збіраєтесь до М[оскви]. Оті всі видавництва товариські не допоможуть ділові, бо дрібні ті справи, та й руху од них не чути ніякого, чисто „українофільська” справа... Петроград[ський] „Друкар” хоч трохи ворушиться, і сюди прислав відозву, назбиралось тут паїв 6–7, а про київську „Основу” нічого не чути. Подумайте, ради Бога про те, як врятуватись од загибелі!.. Ваш Л. Ж[ебуньов].

ІР НБУВ, ф. 44, № 453.*

* Закритий лист, написаний чорним чорнилом. Датований автором лише числом та місяцем. Рік встановити не вдалося, оскільки на ньому відсутні штампелі, але за змістом, очевидно, він відноситься до початку 1917, бо в ньому мова йде про видавництво „Друкар”, засноване того року. Адресований: *Кієвъ, Маріїнско-Благовѣщенская, 56, Е[го] В[ысоко-благородию] Євгенію Харламповичу Чикаленко.*

¹ ...навіть з Москов[ського] народ[ного] університету... Очевидно, мова йшла про Московський міський народний університет ім. А. Л. Шанявського, який був відкритий у Москві 1 жовтня 1908 р.

Іменний покажчик

- Александровський Ю. – 60
Андерсен Г. Х. – 41
Анненський М. – 218
Андрієвський О. – 242
Антонович В. – 35, 213
Антонович Д. – 213
Аркас М. – 21, 22, 89, 91, 105, 112, 113, 114, 129
Афанасьєв Г. – 223
- Багалій Д. – 210, 214, 235
Балицький П. – 199
Барановський Х. – 212
Барвінок Г. – 156, 157
Барський П. – 157
Бачинський Є. – 74
Береговий Г. – 181
Беренштам В. – 138, 140, 153
Биков М. – 69, 70
Биков П. – 187
Богацький П. – 131
Богданович А. – 218
Богуславський М. – 39, 41, 49, 85, 90, 117, 181, 198, 199
Борисов Є. – 140
Борисов С. – 41
Борковський О. – 40
Бражников В. – 153
Бурлака В. – 230
Бурчак Ф. – 153
Бутенко Б. – 223, 234, 242
- Вамер Ю. 223
Василенко М. – 24, 25, 158, 159, 200, 203, 223, 224, 225, 227, 231, 232, 234, 235, 236, 243, 244
- Васильєв М. – 171
Василько – див. Ніковський А.
Веселовський С. – 213
Веселовський Я. – 54
Винниченко В. – 74, 144, 157, 213, 214, 242
Вишевич К. – 230
Вільгельм II – 185, 187
Вовк Ф. – 21, 91, 137, 140, 153, 213
Вовчок Марко – 97
Войнаровський А. – 230
Вороний М. – 115
Воронович М. – 242
Вязлов А. – 169, 170, 234, 242
- Гаєнко П. – 230
Гай П. – 230
Галаган М. – 238, 239
Гербель С. – 234, 242
Гессен І. – 59
Гехтер М. – 125
Гірс О. – 151, 152
Глинка Г. – 242
Глухота – 106
Голубович В. – 227
Горемикін Л. – 60, 207, 212
Горленко А. – див. Піснячевський В.
Гренер, генерал – 227
Грінченко Б. – 59, 103, 104, 105, 135, 154, 156, 205
Грінченко М. – 38, 41, 98
Грінченко Н. – 98
Грушевський М. – 35, 36, 40, 44, 45, 48, 72, 74, 80, 123–125, 132, 135, 143–145, 184, 210, 213, 225, 227, 233, 238

- Грушевський О. – 230
 Громашевський Л. – 145, 146
 Гутник С. – 223
 Гусаков А. – 60
 Дашкевич С. – 54
 Дверницький В. – 169, 170
 Дейнека В. – 149, 150
 Денікін А. – 234
 Дмитрієв М. – 40
 Добролюбов М. – 111
 Долгоруков П. – 60
 Доманицький В. – 8, 15, 32, 47, 83,
 94, 96, 97, 151, 152, 153
 Донцов Д. – 183, 186, 228
 Дорошенко Д. – 15, 38, 41, 94, 97, 98,
 140, 164, 166, 223, 225, 228, 234,
 235, 239, 242
 Дорошенко В. – 125, 228
 Дорошкевич О. – 7, 32
 Драгоманов М. – 98, 111, 140,
 Дрелінг С. – 47
 Дубровський В. – 208, 213
 Дьяков І. – 153

 Ерастов С. – 69, 70
 Ерріо – 186

 Євлогій (Георгієвський) – 108, 109, 110
 Єфименко О. – 8, 216, 218
 Єфименко П. – 8
 Єфремов С. – 6, 20, 32, 58, 60, 73, 74,
 94, 98, 101, 102, 103, 105, 130, 131,
 135, 142, 148, 150, 155, 163, 164,
 177, 199, 203, 213, 226, 245

 Жаботинський В. – 155, 157
 Житецька – 205, 206
 Житецький П. – 206, 213
 Жук А. – 228

 Забіла Я. – 75, 77
 Завадський С. – 234
 Загірня – див. Грінченко М.
 Залізник М. – 228, 230

 Зивер (Зиверт) Л. – 30, 39, 42, 105
 Зіньківський В. – 223

 Ібсен Г. – 41
 Іванов М. – 182, 184, 185
 Іванюков І. І. – 60
 Ігнатович В. – 206

 Калужський – 30, 45
 Капельгородський П. – 64
 Капустин В. – 47
 Карпенко-Карий І. – 59, 98
 Катонський – 73
 Кащенко А. – 195, 197
 Квітка-Основ'яненко Г. – 99
 Керенський О. – 210, 213
 Кістяковський І. – 223
 Клемансо Ж. – 234
 Кобринський В. – 47, 48
 Ковалевський М. – 60, 243, 244, 245
 Коваленко Г. – 40, 59, 94, 95, 99, 112,
 113, 160, 164
 Ковалинський В. – 152
 Коваль В. – 213
 Колмиков І. – 138–140
 Колокольцев В. – 223
 Комаров М. – 145, 146, 165, 177, 204,
 205, 213
 Короленко В. – 60, 187, 218
 Королів (Королів-Старий) В. – 114,
 115, 148, 150, 197
 Корольов О. – 104
 Косач О. – 40, 82, 83, 85, 90, 92, 93,
 101, 106, 107, 109, 130, 132, 139
 Косач П. – 213
 Косинський В. – 242
 Костомаров М. – 98, 105
 Котляревський І. – 4, 8, 146, 220
 Коцюбинський М. – 210, 213
 Кошиць О. – 161, 230
 Кошовий В. – 76, 77, 78, 159, 169, 170
 Крамарж К. – 106, 107
 Крижанівський Ф. – 213

- Кропивницький М. – 113
Круча І. – 163
Куліш О. – див. Г. Барвінок
Куліш П. – 98, 158
Кучерявенко А. – 95, 96, 99, 112, 113
- Лавров П. – 60
Ландсберг В. – 242
Лебедев В. – 186
Лебединцев Ф. – 119
Левицький К. – 175
Левицький М. – 145, 146
Левицький О. – 178, 179
Левицький О. – 225
Леонтович В. – 34, 36, 59, 119, 137,
178, 179, 234, 242
Леонтович І. – 154
Лермонтов М. – 111
Лизогуб Ф. – 214, 222, 223, 233, 234,
242
- Липа І. – 48, 50
Липинський В. – 24, 25, 224, 227
Липківський С. – 69, 70
Лисенко М. – 113, 146, 152, 160, 213
Лободовський М. – 153
Логофет О. – 171
Лозинський М. – 176
Лотоцький О. – 3, 4, 31, 32, 70, 179, 234
Лубенець Т. – 69, 71
Лубковський Р. – 190
Лучицький І. – 168, 169
Луценко І. – 145, 146
Любинський В. – 223, 234, 242
Львов-Рогачевський В. – 157
- Мазепа І. – 91
Майський В. – 184, 187
Макаренко А. – 242
Макаров О. – 172, 173
Маковой О. – 54
Максимович М. – 98
Малич І. – 125, 177
Мальований В. – 140
Манжура І. – 70
- Маркевич Г. – 40
Мартинов М. – 197
Магушевський Ф. – 14, 33, 35, 46, 47,
59, 80, 142, 175
Махавер – 155
Мацієвич – 116
Мацієвич Л. – 116
Меленевський А. – 228
Мельников Ф. – 143
Меринг С. – 234, 242
Мирний П. – 40
Миронець Н. – 3, 31
Михайлець – 30, 141, 143, 147
Михайловський М. – 187, 214, 215
Мілюков П. – 59
Міхновський М. – 147
Мордовець Д. – 218
Москаленко Олекса – 180
Мусін-Пушкін – 60
- Наталюк Л. – 171
Науменко В. – 53, 206, 213, 242
Немоловський П. – 92
Нечитайло С. – 47
Нечуй-Левицький І. – 40, 99
Ніковський А. – 15, 22, 94, 99, 161,
166, 172, 173, 203, 226
Нордгаузен Р. – 187
- Обнінський В. – 191, 192
Огієнко І. – 239
Ожешко (Оржешко) Е. – 145, 146
Олександр II – 83
Олександр III – 15, 103, 116
Олесницький Є. – 173, 174, 175, 176
Омельченко Д. – 46
Оправхага П. – 52, 53, 115
О'Рурки – 210, 213
- Павловський М. – 15, 22, 35, 141, 142
Пасішник І. – 225
Пасюта С. – 163
Пахаревський Л. – 109

- Пащенко О. – 239
 Пелехін П. – 21, 89, 91
 Петлюра С. – 211, 214, 219, 242
 Петрик А. – 143
 Петров С. – 234, 242
 Петрушевський П. – 197
 Пименова Е. – 216, 218
 Пильчиков Д. – 98
 Піснячевський В. – 15, 75, 76, 77, 83,
 84, 91, 94, 97, 100–102, 107, 109
 Плеський Б. – 171
 Покровський О. – 242
 Полетика В. – 228, 230
 Понятенко П. – 130, 132
 Попович О. – 54
 Присецький І. – 138, 140
 Приходько В. – 239
 Пуришкевич В. – 154
 Пушкін О. – 111, 145
 Пчілка Олена – див. Косач О. П.
- Радаков (Радакови) – 30, 104, 105,
 107, 134, 145, 147, 180
 Рейнбот В. – 234, 242
 Ржепецький О. – 223, 234, 242
 Рильський Т. – 98
 Різніченко В. – 110
 Рклицький М. – 142
 Рогоза А. – 223, 233, 234, 242
 Ротмистров Г. – 39, 41, 141, 142, 165,
 166, 167, 200, 220, 221, 222
 Рубакін М. – 218
 Руденко – 55
 Русов М. – 5
 Русов О. – 4, 8, 67, 68, 75, 76, 78, 79,
 80, 112, 213, 218
 Русова С. – 3, 5, 31, 68, 96, 100, 111, 112
 Рюмін – 60
- Саблер В. – 172, 173
 Савенко А. – 158, 168, 169
 Садик Ю. – 145, 165, 166, 173, 175, 190,
 193, 194, 196, 197, 198, 203, 211,
 221, 233
- Садовський М. – 115
 Самійленко – 55
 Самійленко В. – 160
 Самограй – 55
 Саливон Г. – 155, 157, 177, 226, 228
 Саліковський О. – 47
 Салтиков-Щедрин М. – 60
 Свидницький А. – 35
 Сидоренко – 52, 53
 Симиренко В. – 21, 117–119, 129, 131,
 136, 137–139, 179
 Симиренко С. – 119
 Синицький М. – 46, 47, 86, 90, 95,
 100, 109, 197
 Сіцінський Є. – 239
 Скидан В. – 13, 62–65, 69, 70
 Скворода Г. – 157
 Скоропадський П. – 24, 25, 227, 233
 Скоропис-Йолтуховський О. – 228
 Скрипник В. – 114, 115, 125, 128
 Славінський М. – 35, 234, 242
 Слепцова М. – 218
 Смола П. – 134
 Смола Я. – 134
 Соколовський Є. – 4
 Соколовський Ю. – 222, 223
 Солуха К. – 237, 239
 Солуха В. – 153
 Сперанський М. – 170
 Сріблянський – див. Шаповал М.
 Старицький М. – 98
 Старицька-Черняхівська Л. М. – 112,
 113, 164
 Стебницький П. – 24, 75, 77, 78, 125,
 159, 160, 178, 179, 206, 211, 214,
 218, 234, 235, 242
 Степаненко В. – 108, 110, 113, 126,
 191, 192, 194, 196, 246
 Стеценко К. – 230
 Стешенко І. – 235, 239
 Страдомський В. – 153
 Стржельбицький О. – 190
 Столипін П. – 152, 153, 236

- Стороженко М. – 153
 Струве П. – 157
 Струвовські – 235, 239
 Сумцов М. – 20, 73, 74, 230
 Сьогобічний Г. – див. Коваленко Г.
- Тарновський М. – 190
 Твен М. – 41
 Тимченко Є. – 204, 205
 Тисяченко Г. – див. Саливон Г.
 Тичина П. – 40
 Тищенко-Сірий Ю. – 21, 125, 143, 144, 145
 Тобілевич І. – див. Карпенко-Карий
 Товкач К. – 73
 Токаревський М. – 216, 218
 Толстой Л. – 111, 184
 Толчинський Г. – 30, 45, 46, 69
 Требінська М. – 72, 74, 76, 78, 80,
 Требінська О. – 95, 96, 100
 Трегубов Є. – 205, 206
 Трепов Ф. – 152
 Тургенєв І. – 111
- Українка Л. 40, 41, 99
 Уманець М. – див. Комаров М.
 Успенський – 237
 Успенський Г. – 60, 218
 Устимович М. – 227
- Фальборк Г. – 111, 113
 Федоровський М. – 218
 Федькович Ю. – 54
 Флавіан (Митрополит) – 83, 84
 Франко І. – 40, 45, 206
 Фрїшберг І. – 218
- Ходський Л. – 40
 Холодний П. – 160, 244
 Хотовицький М. – 47
- Цимбал В. – 220
- Чайковський Б. – 190
 Черкасенко С. – 99, 163
 Чернов В. – 153
- Черняхівська Л. – див. Старицька-Черняхівська Л.
 Черчілль У. – 234
 Чехівський В. – 227, 239
 Чижевський П. – 34, 36, 44, 45, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 128, 147, 178, 211, 220
 Чикаленко Л. – 90, 91, 122, 123, 151, 153, 154, 159,
 Чикаленко П. – 72, 74
 Чубинський М. – 223
 Чулий Л. – див. Черкасенко С.
 Чупринка Г. – 230
- Шанявський А. – 246
 Шаповал М. – 125, 131, 230
 Швець Ф. – 242
 Шевченко Т. – 8, 21, 35, 57, 59, 70, 83, 88, 91, 98, 111, 118, 119, 132, 135, 146, 152, 153, 157, 160, 161
 Шелухин С. – 15, 48, 51, 93, 94, 98, 168, 169, 225, 226, 227
 Шемет В. – 21, 143, 144
 Шемет С. – 21, 143, 144, 224, 227
 Шепфельд – 237
 Шерстюк Г. – 95, 100, 134, 135, 164, 165, 166, 167
 Шраг І. – 69, 70
 Шульгин О. – 153, 226
 Шульгин Я. – 69, 71
 Шульмінський О. – 239
 Шуцькой Д. – 242
- Щербатов М. – 184, 186
 Щітковський І. – 153
 Щурат В. – 54
- Юркевич Л. – 144
- Яворницький Д. – 40
 Якименко – 237
 Ямпольська Г. – 125
 Яневський І. – 134, 136, 165, 166
 Янко О. – 216, 219
 Яновська Л. – 40

Наукове видання

Листи Леоніда Жебуньова
до Євгена Чикаленка. 1907–1919 роки

*Упорядкування, вступ та коментарі
Ірини Старовойтенко*

*Оригінал-макет
Ірини Стариковської*

Підписано до друку 07.09.2005. Формат 60×84 1/16
Папір офс. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 14.65
Обл.-вид. арк. 15.75
Наклад 300. Зам. 423

Надруковано на поліграфічній дільниці
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
01001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4